

**BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**FRANSA VE ALMANYA ÖRNEĞİNDE AŞIRI SAĞ'IN SİYASET
YAPIMINDA YENİ BİR KONU OLARAK DİJİTAL AKTİVİZM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
DİLAYNAZ ATALAY**

ANKARA-2023

**BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**FRANSA VE ALMANYA ÖRNEĞİNDE AŞIRI SAĞ'IN SİYASET
YAPIMINDA YENİ BİR KONU OLARAK DİJİTAL AKTİVİZM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
DİLAYNAZ ATALAY**

TEZ DANIŐMANI: DOÇ. DR. SÜLEYMAN SEZĐİN MERCAN

ANKARA-2023

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 13... / ...10 / 2023...

Öğrencinin Adı, Soyadı : Dilaynaz Atalay
Öğrencinin Numarası : 22010044
Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Programı : Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışmanın Adı, Soyadı : Süleyman Sezgin Mercan
Tez Başlığı : Fransa ve Almanya Örneğinde Aşırı Sağ'ın Siyaset Yapımında
Yeni Bir Konu Olarak Dijital Aktivizm

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam ...77..... sayfalık kısmına ilişkin, ...13.. / ..10... / 2023... tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafındanTurnitin..... adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % ...10.....'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

“Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esasları”nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası

Onay

...13 / 10... / 2023...

Doç. Dr. Süleyman Sezgin Mercan

İmza

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ

Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans/Doktora Programı çerçevesinde Dilaynaz Atalay Tarafından hazırlanan bu çalışma, aşağıdaki jüri tarafından Yüksek Lisans/Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 14 / 09 / 2023

Tez Adı: Fransa ve Almanya Örneğinde Aşırı Sağ'ın Siyaset Yapımında Yeni Bir Konu Olarak Dijital Aktivizm

Tez Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı - Soyadı, Kurumu)

İmza

Doç. Dr. Süleyman Sezgin Mercan

.....

Doç. Dr. Cihan Dizdaroğlu

.....

Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe Erçetin

.....

ONAY

.....

..... Enstitüsü Müdürü

Tarih: ... / ... /

TEŞEKKÜR

Tez danışmanım Doç. Dr. Sileyman Sezgin Mercan'a katkıları, paylaőımları, sileyreç içerisindeki sabrından dolayı ve benden desteklerini hiçbir zaman esirgemediğinden dolayı teőekkürlerimi sunuyorum.

DİLAYNAZ ATALAY

**FRANSA VE ALMANYA ÖRNEĞİNDE AŞIRI SAĞ'IN SİYASET YAPIMINDA
YENİ BİR SORUN OLARAK DİJİTAL AKTİVİZM**

ÖZET

1960 ve 1970'li yıllarda meydana gelen pek çok sosyal ve siyasal hareket, toplumlarda köklü değişimlere sebep olmuş ve toplumların giderek özgürlük ve hak arayışlarını arttırmıştır. Eskiye nazaran ele alınan konuların kitlelere daha çabuk iletilmesi ve daha anlaşılabilir olması bakımından değişim gösteren bu hareketler, gönüllülük esasına dayanmaktadır. Bu değişimlerin daha görünür ve anlaşılabilir olması açısından, bu hareketlere “yeni toplumsal hareketler” denilmiştir. Yeni toplumsal hareketlerin en büyük hedefi kamuoyu oluşturmaktır. Çünkü, güçlü bir kamuoyu sayesinde, yapılacak olan hareketin başarıya ulaşabileceğine hareketin katılımcıları inanmaktadırlar. Güçlü ve geniş bir kamuoyu için dijital platformlara sıklıkla başvurumaktadırlar. Dijital platformlar sayesinde geniş kitlelere kolay bir şekilde ulaşarak, hareketin hangi amaca yönelik olduğunu kitlelere iletmektedirler.

İnsanların dijital platformlar üzerinden örgütlenecek, fiziksel alanda eylemler gerçekleştirmesine dijital aktivizm denir. Dijital aktivizm yeni toplumsal hareketler için oldukça önemlidir. Elbette dijital platformların avantajlarından sadece yeni toplumsal hareketler yararlanmaz. Yeni oluşan kimlikleri tehdit olarak gören aşırı sağ kesim de bu platformları sıklıkla kullanmaktadır. Özellikle dijital platformlarda basit ve açık bir dil tercih eden yükselen aşırı sağ, hedef kitlelerine kolaylıkla erişebilmekte ve giderek kitlelerini genişletmektedir.

Kendilerini halkın gerçek temsilcisi olarak konumlandıran ve başka siyasi hareketlerin himayesi altına girmek istemeyen aşırı sağ siyasetin temsilcileri, her şeye tepki gösterirken gözetim aracı haline gelen dijital platformların kendilerine karşı olan yönüne neden tepki göstermemektedirler sorusuna da bütün bu kavramlardan yola çıkarak yeni toplumsal hareketler kuramı çerçevesinde Almanya ve Fransa örnekleri ile tez boyunca cevaplandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Toplumsal Hareketler, Dijital Aktivizm, Yükselen Aşırı Sağ

DILAYNAZ ATALAY

**DIGITAL ACTIVISM AS A NEW CHALLENGE IN THE POLITICS OF THE
FAR-RIGHT IN THE EXAMPLES OF FRANCE AND GERMANY**

ABSTRACT

Many social and political movements that occurred in the 1960s and 1970s have led to profound changes in societies, increasing the pursuit of freedom and rights among communities. These movements underwent transformations that facilitated the quicker and more understandable communication of their agendas to the masses, compared to the past. Due to these changes, they are referred to as "new social movements." The primary goal of these new social movements is to shape public opinion because the participants believe that a strong public support can lead the movement to success. To achieve a powerful and widespread public opinion, they frequently turn to digital platforms. Through digital platforms, they can easily reach broad audiences and communicate the purpose of their movement effectively.

The process of organizing people through digital platforms to carry out physical actions is known as digital activism. Digital activism is highly important for new social movements. However, it's worth noting that not only new social movements benefit from the advantages of digital platforms. The rising far-right factions, who perceive these platforms as threats to their newly formed identities, also extensively use them. Especially the emerging far-right, favoring a straightforward and clear language on digital platforms, can easily access their target audiences and expand their following.

The main question posed here is why representatives of the far-right politics, who position themselves as the true representatives of the people and do not want to be under the patronage of other political movements, do not react to the aspects of digital platforms that have turned into surveillance tools, despite their reactions to almost everything. In the context of a new social movement theory, this question will be explored throughout the thesis, with examples from Germany and France.

Keywords: New Social Movements, Digital Activism, Rising Far-Right.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
1. YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER	6
1.1. Toplumsal Hareketlerin Kavramsallaştırılması	6
1.2. Toplumsal Hareketler Kavramının Tarihçesi.....	9
1.2.1. Eski Toplumsal Hareketler.....	10
1.3. Yeni Toplumsal Hareketler Kavramı ve Tarihsel Süreci.....	11
1.4. Yeni Toplumsal Hareketlerin Özellikleri.....	14
1.5. Kuramsal Çerçeve.....	15
1.5.1. Kaynak Mobilizasyonu Kuramı	16
1.5.2. Siyasal Süreç Kuramı.....	17
1.5.3. Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı.....	18
1.6. Sivil Toplum Kavramı	20
1.7. Sivil Toplum ve Yeni Toplumsal Hareketler Arasındaki İlişki	21
2. DİJİTAL AKTİVİZM	24
2.1. Aktivizm Kavramı ve Tarihsel Süreci	24
2.2. Dijital Aktivizm Kavramı	25
2.3. Dijital Aktivizm Kavramına Yönelik Farklı Bakış Açıları.....	27
2.4. Dijital Aktivizmin Unsurları	28
2.5. Dijital Aktivizmin Türleri	29
2.5.1. Slaktivizm	29
2.5.2. Vatandaş Gazeteciliği.....	30
2.5.3. Haktivizm	31
2.5.4. Taraf Olma Aktivizmi	32
2.7. Dijital Aktivizme Verilecek Örnek Olaylar	33
2.8. Dijital Aktivizm ve Yeni Toplumsal Hareketler Arasındaki İlişki.....	35
3. YÜKSELEN AŞIRI SAĞ	38
3.1. Aşırı Sağ Nedir?.....	38

3.2. Aşırı Sağ'ın Yükselmesindeki Nedenler.....	39
3.2.1. Aşırı Sağın Ana Akımlaşması.....	42
3.2.2. Yabancı Düşmanlığı.....	42
3.2.2. Küresel Ekonomik Kriz.....	44
3.2.3. Aşırı Sağ Söylemler ve Medya	45
3.3. Yükselen Aşırı Sağ'ın Almanya ve Fransa Üzerindeki Etkisi.....	46
3.3.1. Almanya Örneği	47
3.3.1.1. AFD Hakkında.....	51
3.3.2. Fransa Örneği	52
3.3.2.1. Front National Hakkında	56
4. BÖLÜM DİJİTAL AKTİVİZMİN ÖRNEK OLAYLARA YANSIMASI.....	60
4.1. Almanya.....	60
4.2. Fransa.....	62
4.3. Dijital Aktivizm ve Yükselen Aşırı Sağ Kavramı İlişkisinin Değerlendirilmesi	64
SONUÇ	74
KAYNAKLAR.....	78

KISALTMALAR

- AFD** : Alternative Für Deutschland
AP : Avrupa Parlamentosu
FN : Front National
NPD : Nationaldemokratische Partei Deutschlands
YTH : Yeni Toplumsal Hareketler

GİRİŞ

1960'lı yılların sonuna bakıldığında, dünyada köklü değişimlerin meydana geldiği görülmektedir. Örneğin; Almanya'daki öğrencilerin baş rol oynadığı protestolar, 1968 yılında Fransa'da meydana gelen isyan, ABD'de savaş karşıtı eylemler ve 1970'lere damgasını vuran kadın hareketleri bu açıdan öne çıkarılabilir. 1960 ve 1970 yıllarında pek çok ülkede öğrenci protestoları ve sivil yurttaşlık hareketleri meydana gelmiştir. Bütün bu hareketler, toplumlarda meydana gelen değişimlerin kapsayıcılıklarını arttırmış ve hedef kitlelerini genişletmiştir. Dolayısıyla da toplumsal hareketlerin eski ve yeni olarak bir ayrımına gitmesine sebep olmuştur.¹

Yeni toplumsal hareketler, ulus devletlerin giderek yok olduğu ve serbest piyasanın giderek güç kazandığı bir dönemde meydana gelmektedir. Yeni olarak adlandırılan bu hareketlerin ortaya çıkmasının arkasında yatan pek çok sebep bulunmaktadır. Bu sebeplerden bazıları; refahın artmasıyla yeni bir orta sınıfın meydana gelmesi, cinsiyet eşitsizliği konusunun giderek önem kazanması, popüler kültürün insanların yaşamında yeni sorunlara yol açmasıdır.

1970'ler den itibaren toplumsal hareketler hem nicel hem de nitel değişimler yaşamıştır. Bu değişimleri daha net anlayabilmek için de bu toplumsal hareketlere, "Yeni Toplumsal Hareketler" denilmiştir.² Yeni toplumsal hareketlerin en büyük avantajı kamuoyudur. Dolayısıyla önceliği de güçlü bir kamuoyu oluşturmaktır.

Mücadelesi sadece siyasal alan değildir. Aynı zamanda mücadelesi sivil toplum olmak ile de ilgilidir.³ Yeni toplumsal hareketler, kamuoyunun dikkatini çekebilmek adına oldukça anlaşılabilen bir iletişim dili kullanırlar. Hiyerarşik yapıda değiller ve gönüllülük ilkesine dayanmaktadırlar.⁴

¹ Donetella Della Porta, Mario Diani, *Social Movements an Introduction* (USA: Blackwell Publishing, 2006), 135-138

² Jean Cohen, "Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler," içinde *Yeni Sosyal Hareketler*, der. Kenan Çayır, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016), 111.

³ Gülçin E. Lelandais, "Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme", içinde *Yeni Toplumsal Hareketler Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet*, der. Barış Çoban, (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009), 64.

⁴ Cohen, *Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler*, 112.

Yeni toplumsal hareketlerin önemli temsilcilerinden birisi olan Alain Touraine Yeni Sosyal Hareketler-Teorik Açılımlar başlıklı çalışmasında konuya eleştirel bir bakış açısı getirerek yeni toplumsal hareketlerin örgütlenmesinin henüz istenilen bir seviyeye ulaşmadığını belirtmiştir. Ayrıca devamlılığı konusunda da şüpheli bir tutuma sahiptir. Fakat, bütün bu eleştirilerinin yanı sıra yeni toplumsal hareketler sayesinde toplumsal sorunlara karşı çok daha bilinçli nesillerin yetişeceğinin de altını çizmektedir. Touraine göre yeni toplumsal hareketlerin kendine ait bazı özellikleri vardır. Bunlardan bazıları; yeni toplumsal hareketlerin amacının bilinçli bir toplum yaratmak ve insan haklarını sonuna kadar savunmak, gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin kendini en anlaşılır şekilde toplumlara göstermek, giderek ulus ötesi bir hale bürünmek, baskı gruplarının odağına göre hareket etmemek ve kendilerine ait ahlaki bir düzene sahip olmaktır.⁵ Özetlemek gerekirse; yeni toplumsal hareketler oldukça geniş bir kapsama sahip ve kendine has özellikleri olan gönüllülük ilkesine dayalı hareketlerdir.

Yeni toplumsal hareketleri daha iyi anlayabilmek adına pek çok kuram geliştirilmiştir. Bu kuramlar; siyasal süreç, kaynak mobilizasyonu ve yeni toplumsal hareketler kuramıdır.⁶ Siyasal süreç kuramı toplumsal hareketleri açıklarken rasyonel temele dayandırır. Toplumsal hareketlerin başarılı olabilmesi için rakiplerin zayıflıklarından yararlanılması gerektiğini söyler. Burada bahsi geçen rakipler, hareketin meydana geldiği ülke ve ülkeyi yöneten yöneticilerdir. Toplumsal hareketin başarılı olabilmesi için de kaynakların desteğinin olması gerektiğini vurgular. Buradaki kaynak kavramı avantaj olarak görülür. Hatta öyle ki, hareketin başlamasına sebep olan sıkıntılar bile birer avantajdır. Çünkü, onlar olmazsa hareket başlayamaz.

Kaynak Mobilizasyonu Kuramı ise 1980'li yılların başından itibaren literatüre girmiş bir kuramdır. Kaynak mobilizasyonu kuramı, eylemlerin siyasi kültürün bir parçası ve eylemcilerin de toplumun yararı için çalışmalarda bulunan sıradan insanlar olduğunun altını çizmektedir. Kuram, bir eylemin başarılı olabilmesini aktörlerin eylem sonucunda

⁵ Alain Touraine, "Yeni Sosyal Hareketler- Teorik Açılımlar," içinde *Yeni Toplumsal Hareketler*, der. Kenan Çayır (Kaknus yayınları: İstanbul, 1999), 47.

⁶ James Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı*, çev. Senem Öner (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002), 221.

kazanacağı avantajlar ile doğru orantıda olduğunu söylemektedir.⁷ Aktörler harekete katılırken önce kendi çıkarlarını sonrasında da toplumsal faydayı düşünürler.

Son olarak yeni toplumsal hareketler kuramına bakıldığında, Touraine'in kurama pek çok katkısının olduğu görülmektedir. Touraine'e göre toplumsal hareketler devlet ekseninde değil, sivil toplumun içinde gerçekleşmektedir. Küreselleşen bir dünyada kimliklerin daha rahat dile getirilebilmesi adına pek çok yeni çatışma alanı doğmuştur. İnsanlar bu yeni doğan çatışma alanlarında mesajlarını daha kolay bir şekilde hedef kitleye iletebilmekte ve kitlelerini genişletebilmektedirler.⁸ Tezin ilk bölümünde yukarıda bahsedilen yeni toplumsal hareketlerin kavramsal boyutuna, özelliklerine, kuramlarına yer verilecektir.

Tezin ikinci bölümünde ise dijital aktivizme yer verilecektir. Dijital aktivizmin kavramsal boyutuna, tanımlarına, kavrama yönelik farklı bakış açılarına, stratejilerine, çeşitlerine ve araçlarına değinilecektir. Dijital aktivizm kavramı için pek çok farklı tanım bulunmaktadır. Bu tanımlardan en kapsayıcı olanı Karatzogiannan'ındır.⁹ Karatzogiannan, "Firebrand Waves of Digital Activism" başlıklı çalışmasında dijital aktivizmi, dijital platformlar üzerinden oluşturulan protestolar veya herhangi bir amaca yönelik yapılan her türlü eylem şeklinde tanımlamaktadır. Toplumsal hareketler dijital platformları yapacakları eylemler için sıklıkla kullanmaktadır. Aktivistler, gerçekleştirdikleri eylemlerle siyasi mekanizmaları ve yasaları derinden etkilerler. Dijital ortam bu etkiyi giderek artırır ve daha görünür bir hale getirir. Dijital aktivizm ilerledikçe devletlerin de onlara cevap verebilmek için kendilerini geliştirmeye başladıkları görülür.¹⁰

Tezin devamında, yeni toplumsal hareketler ve dijital aktivizme yer verilecektir. İki kavram da birbirinden beslenmektedir. Gerek protestolar gerek boykotlar gerekse de yürüyüşlere dijital aktivistler kolay bir şekilde anlık olarak dahil olabilmektedirler. Dijital platformların yaygın hale gelmesiyle eylemciler internet üzerinden örgütlenerek, fiziki eylemlere çok sayıda insanın katılımına katkı sağlamaktadır.

⁷ Kenan Çayır, "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler," içinde *Yeni Sosyal Hareketler*, der. Kenan Çayır, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016), 16-17.

⁸ Touraine, "Yeni Sosyal Hareketler- Teorik Açılımlar", 48.

⁹ Athina Karatzogianni, *Firebrand Waves of Digital Activism 1994–2014* (UK: Palgrave Macmillan, 2015), 17.

¹⁰ Sagi Leizerov, "Privacy Advocacy Groups Versus Intel-A Case Study of How Social Movements Are Tactically Using the Internet to Fight Corporations," *Social Science Computer Review*, 18 ,4 (2000): 461-483.

Bu kısma kadar, tezin yapı taşı olan yeni toplumsal hareketler ve dijital aktivizm kavramlarına yer verilmiştir. Bundan sonra ise tezin ana sorusuna cevap aranacaktır. Yükselen sağ kesim, yukarıdan aşağıya doğru bir örgütlenmeye meyilli olduğu için mesajları iletmenin ve iş gücünü paylaşırmanın daha verimli yollarını sunmaktadır. Bu şu anlama gelmektedir: Dijital iş gücünü başlatan hiyerarşik alt yapılara sahiptir. İdeolojik açıdan baktığımızda da aşırı sağın yapısı gereği, internet üzerindeki söylemlerinin öne çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü, yalın ve açık mesajlara odaklanıp, halk tarafından daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır.

Tezin bu kısmında aşırı sağın yükseliş nedenlerine, yapısına ve dijital ortam ile ilişkisine yer verilecektir. Ardından Almanya ve Fransa örneği üzerinden gidilerek sonuca bağlanacaktır. Ülkeler arasında Almanya ve Fransa'ya yer verilmesinin bir sebebi vardır. Bu sebep, iki ülkenin de aşırı sağ partilerinin söylemlerini dijital platformlar üzerinden kitlelere iletmesinde Yunanistan, GKRY veya Avusturya gibi ülkelerden daha çok kullanması ve daha etkili olması ile ilgilidir.

Tezin temel felsefesi, temel bir araştırma olmasıdır. Temel araştırmanın bir diğer ismi de saf araştırmadır. Buradaki hedef bir probleme çözüm getirmek veya günlük hayatta karşılaşılan sorunlara pratik çözümler üretmek değildir. Esas hedef, ele alınan konu ile ilgili literatürdeki bilgilere yenilerini eklemektir. Tezin amacı da konu ile ilgili mevcut bilgilere yenilerini eklemek ve kavramlar arasında nedensellik ilişkisi kurarak nasıl/neden sorusuna cevap aramaktır. Bunların yanı sıra tezin amacı bakımından bakıldığında da keşfedici bir araştırma özelliği taşıdığı görülmektedir. Tezin üzerinde durduğu yeni bir konu olan dijital aktivizm sınırlı düzeyde çalışılmış konular arasındadır.

Gerek tezde yer alan farklı bakış açıları olsun, gerek konuya ilişkin sorular olsun, tezin keşfedici bir araştırma olduğunun bir göstergesidir. Aynı zamanda keşfedici araştırmalar, ileride yapılacak olan yeni araştırmalara da temel bakış açısı kazandırmaktadır. Keşfedici araştırmaların çoğunluğunda olduğu gibi bu tezin yazımında da nitel araştırma yollarına başvurulmuştur. Nitel araştırma, davranış biçimlerinin ve sosyal gerçekliğin arka planında ne olduğunu anlamaya çalışmaktadır.

İçerik olarak; gömülü kuramı, örnek olay araştırmasını, tarihsel, anlatı, eylem, olgu ve etnografik araştırmayı içermektedir.¹¹ Tez süresi boyunca tümevarım yöntemine ve örnek olay araştırmalarına başvurulmuştur. Tezin bağımlı değişkeni dijital platformlar iken bağımsız değişkeni ise yükselen aşırı sağdır. Tezin toplumsal bir analiz düzeyi vardır. Aynı zamanda analiz düzeyinin toplum olması, tezin makro bakış açısını içermesinin de bir kanıtı niteliğindedir.

¹¹ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2010),24.

1. YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER

1.1. Toplumsal Hareketlerin Kavramsallaştırılması

Yüzyıllar boyunca insanlar yaşadıkları toplumlarda pek çok kültürel, politik veya ekonomik açıdan dönüşümlere tanıklık etmiş ve bu dönüşümlere karşılık çeşitli itirazlarda veya karşı tepkilerde bulunmuşlardır. Toplumların dönüşümler karşısında çeşitli itirazlarda bulunması veya mevcut olana karşı bir tepki göstermesi, toplumsal hareketlerin insanlık tarihi boyunca var olduğunun da bir kanıtı niteliği taşımaktadır. Günümüz literatüründe toplumsal hareketler kavramı, toplumlarda meydana gelen köklü değişimlerin sonucunda oluşan rasyonelleşmeye karşı bir tepki olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²

Toplumsal hareketler bir toplumun, kamusal alanında meydana gelen sorunlarını, dönüşüme uğratmayı ve sivil haklarını korumayı amaçlamaktadır. Var olan sisteme karşı bir tutum sergileyen toplumsal hareketler, siyasi bir parti olmamalarına rağmen içerikleri bakımından siyasi özellikler taşımaktadırlar. Hedefleri iktidar olmak değil, hedefleri seslerini duyurarak siyasal alanları etkilemektir.¹³

Toplumsal hareketler, kimi zaman meydana geldikleri dönem bakımından kimi zaman içerdikleri konuları bakımından kimi zaman ise geçirdikleri süreçler bakımından birbirlerinden farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar kavramın tek bir tanımı olmasının önüne geçmektedir. Dolayısıyla kavram ile ilgili pek çok tanım yapılabilmektedir.¹⁴

Sosyal bilimcilerin toplumsal hareketler üzerine yaptıkları çalışmalarda ilk olarak kavramın ne olduğu yani tanımının nasıl yapılması gerektiğine odaklandıkları görülmektedir. Kavramın tanımına yönelik yapılan çalışmalarda, pek çok farklı tanım elde edilmiştir. Bunun temel sebebi ise toplumsal hareketlerin amaçlarının, ortaya çıkma nedenlerinin veya sonuçlarının birbirlerinden farklı olmasıdır. Bu yüzden de tek bir tanımı

¹² Jürgen Habermas, "New Social Movements," *Telos*, 49, 1981: 33-37

¹³ Rod Hague, Martin Harrop, "*Siyaset Bilimi Karşılaştırmalı Bir Giriş*", çev. Soner Torlak ve İdil Çetin, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2016), 133-150.

¹⁴ Alain Touraine, "Toplumdan Toplumsal Harekete," içinde *Yeni sosyal Hareketler*, der. Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016), 31-43.

mevcut değildir. Farklı amaçlar, farklı zamanlar veya farklı nedenler ile ortaya çıkan her toplumsal hareketin kendine özgü bir tanımı bulunmaktadır.

Alain Touraine'e göre toplumsal hareketler, aktörlerin toplumdaki hakimiyeti ele geçirmek için yaptıkları eylemler dizisidir. İçerdikleri konuları bakımından bazen toplu bir direnişe işaret ederken bazen ise iktidara yönelik bir tepki olarak ortaya çıktığını dile getirmektedir.¹⁵ Aynı zamanda Touraine, toplumsal hareketleri siyasal yapı ile ilişkisi ekseninde de değerlendirmektedir. Touraine, toplumsal hareketleri toplumun bir amaç doğrultusunda kaynakları kullanarak gerçekleştirmeyi planladıkları toplu hareketler şeklinde tanımlamaktadır. Bir toplumsal hareket her ne kadar kendi çıkarları doğrultusunda hareket etse bile genel ve ahlaki açıdan kabul gören ilkelere de dayanmaktadır. Dolayısıyla gerçekleşmesi planlanan veya gerçekleşen toplumsal bir eylemin, toplumsal bir hareket olarak adlandırılabilmesi için toplumdaki genel ve ahlaki değerlere dayanması gerekmektedir. Touraine'in bahsettiği "genel değer" kavramı toplumsal hareketlerin aynı zamanda yapı taşı da oluşturmaktadır.¹⁶

Kavrama yönelik başka bir tanım ise İngiliz toplum bilimci olan Anthony Giddens tarafından yapılmıştır. Giddens, toplumsal hareket kavramını yerleşik kurumların dışında kalan, ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere topluca yapılan eylemler olarak adlandırmaktadır.¹⁷ Alman bir sosyolog olan Lorenz Von Stein, toplumsal hareketler kavramına bilimsel bir boyut kazandırmıştır. Toplumsal hareketler kavramının başlangıç noktası olarak Fransız Devrimini ele almış ve Fransız Devrimi'nden 1850 yılına kadar olan süreçteki toplumsal hareketlerin arka planında nelerin olduğunu incelemiştir. Stein, toplumsal hareketler ile ilgili pek çok analiz yapmış ve analizleri doğrultusunda da toplumsal hareketleri proleteryanın iktidara gelme çabası olarak görmüştür.¹⁸

Charles Tilly'e göre kavrama yönelik çeşitli tanımların yapılmasının arka planında tarihsel dönem farklılıkları yatmaktadır. Her tarihsel dönemin farklı bir "toplumsal hareket repertuarı" vardır. Dolayısıyla da tanımlar her döneme göre farklılık göstermektedir. Her ne kadar kavram farklı tanımlamalara sahip olsa da Tilly, bir olayın toplumsal bir hareket olarak

¹⁵ Alain Touraine, *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, çev. Olcay Kunal (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 136-140.

¹⁶ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Tufan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 85-91.

¹⁷ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev. Işıl Bayar (Ankara: Ayraç Yayınları, 2000), 540-546.

¹⁸ Lorenz Von Stein, *The history of the social movement in France 1789-1850* (New Jersey: The Bedminster Press, 1964), 120-131.

nitelendirilebilmesi için ortak tanımlamalardan yararlanılması gerektiğinin altını çizmektedir.¹⁹

Toplumsal hareketler kavramı aynı zamanda “kolektif etkileşim” ile de ilişkilendirilmektedir. Kolektif etkileşim, pek çok sayıda insanın birbirleriyle etkileşimde oldukları ve aktif bir şekilde katılım gösterdikleri toplumsal durumlarda takındıkları davranış biçimleridir.²⁰ Kitleleri oluşturan insanların her biri bir diğerinden farklı yaşam şekillerine, zekâ seviyelerine veya farklı iş güçlerine sahip olsalar bile her biri bir araya gelerek kalabalık oluşturduklarında kolektif bir ruha sahip olmaktadır. Bazı fikirler bireylerin tek başlarına oldukları zaman ortaya çıkmayabilir. Fakat, kitle halinde iken bireyler tarafından daha kolay bir şekilde ortaya çıkabilmektedir.²¹

Sidney Tarrow, toplumsal hareketleri kolektivite ile ele almaktadır. Tarrow’un ele aldığı kolektivitenin özelliği, onun çatışmacı doğasında gizlidir. Bu şu anlama gelmektedir, toplumsal hareketi gerçekleştiren katılımcılar amaçları doğrultusunda hareket ederken, harekete karşı olanlar ile aynı zamanda çatışma ve mücadele içine de girmektedirler. Bu çatışmacı özellik ortak amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen kolektif eylemden farklılık göstermektedir. Dolayısıyla Tarrow’a göre toplumsal hareketler “çatışmacı kolektif hareketler” şeklinde tanımlanmaktadır.²²

Alberto Melluci, toplumsal hareketler kavramını bir ileriye taşıyarak kavrama yeni bir tanım kazandırmıştır. Toplumsal hareketlerin çatışma ve dayanışma dışında sistemi zorlayıcı bazı dinamiklerinin olduğunun altını çizmektedir. Toplumsal hareketlerin karşısına sistem düşüncesini yerleştirmiş, bu sayede kavramın tanımı yapılırken daha görünür ve net olmasını sağlamıştır.²³

Manuel Castells, toplumsal hareketlere ilişkin yapılan tanımlamaların ortak yönlerinden bahsetmektedir. Toplumsal hareketlerin üç önemli ilkesinin; hareketin amacından, ortak bir kimliğinden ve karşıt bir düşünceden oluştuğunu dile getirmektedir. Bu

¹⁹ Charles Tilly, *Toplumsal Hareketler 1768-2004*, çev. Orhan Düz (İstanbul: Babil Yayınları, 2008), 35-43.

²⁰ Muzaffer Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş 1* (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996), 337-341.

²¹ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, çev. Yunus Ender (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 1997), 23-25.

²² Sidney Tarrow, *Power In Movement- Social Movements and Contentious Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 3-5.

²³ Alberto Melluci, “Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması,” içinde *Yeni Sosyal Hareketler*, der.Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 87-94.

üç temel unsurun olmaması halinde hiçbir toplumsal hareketin doğru bir şekilde tanımlanamayacağıının önemini vurgulamaktadır.²⁴

Toplumsal hareketler kavramına yapılan pek çok farklı tanımın olmasına rağmen yapılan tanımların ortak bir noktası bulunmaktadır. Bu nokta, hareketin oluşmasına sebep olan hoşnutsuzluk bir başka deyişle mevcut duruma duyulan rahatsızlıktır. Duyulan rahatsızlık, toplumsal yapı unsurlarının toplumdaki gereksinimlere yeterli olamamasından kaynaklanmaktadır.

1.2. Toplumsal Hareketler Kavramının Tarihçesi

Toplumsal hareketler kavramını daha iyi anlayabilmek için kavramın tarihçesini bilmek gerekmektedir. Kavramın tarihçesini bilmek, kavrama yönelik yapılan tanımlamaların kökeninin nereden geldiğine de hâkim olmak anlamına gelmektedir. Genel anlamda toplumsal hareketlerin tarihçesi, tarihsel dönüşüm dinamikleri ile eş bir süreçte ilerlemekte ve çoğunlukla toplumsal krizler ile ilişkilendirilmektedir.

Yüzyıllardan beri toplumların dönemsel veya tarihsel açıdan mevcut durumlara karşı hep bir hoşnutsuzluk içinde oldukları görülmektedir. Hoşnutsuzluk yaşanan durumları gidermek için toplumlar tarih boyunca sürekli bir hareket ve dönüşüm içerisinde bulunmaktadırlar. Toplumlarda meydana gelen dönüşümleri açıklamak için kullanılan toplumsal hareket kavramı, 18.yüzyılın ortalarında adından söz ettirmeye başlamıştır. Kavramı ilk kez Fransız bir aristokrat olan Henri de Saint Simon kullanmıştır. Bu kavramı kullanmasının sebebi, 18.yüzyılda mutlak otoritelere karşı protesto yapan kitleleri analiz edebilmektir.²⁵ Başlarda küçük bir grup tarihçenin dikkatini çekmiş, daha sonralarında ise sosyal araştırmaların önemli bir konusu haline gelmiştir. Pek çok sosyal bilimci toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasındaki sebepleri, etkileri ve özelliklerinin neler olduğu ile ilgili çalışmalarda bulunmuştur.²⁶

²⁴ Manuel Castells, *Enformasyon Çağı; Ekonomi, Toplum, Kültür 2 -Kimliğin Gücü*, çev.Ebru Kılıç (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 100-110.

²⁵ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akinhay ve Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 746-748.

²⁶ Füsün Kökalan Çımrın, “Yeni Toplumsal Hareketler ve Kentsel Yaşam”, *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi* 1,2 (2010): 49.

Tarihsel süreç açısından toplumsal hareketler kavramının kökeni 18.yüzyıla dayanmaktadır.²⁷ Bunun temel sebebi, 18.yüzyılda yaşanan sınıf ayrımının, halk ve kral arasında büyük çatışmalara yol açmasıdır.²⁸ Toplumsal hareketlerin ilk kez meydana geldiği yerler ise Fransa, İngiltere, Amerika ve Almanya'dır. Bu ülkelerde yaşanan bağımsızlık mücadeleleri, isyanlar ve halkın iktidarlardan talep ettikleri yurttaşlık hakları, toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasındaki önemli etkenler arasında yer almaktadır.²⁹ Özellikle Fransız Devrimi ve Amerikan kolonileri ile İngiltere arasında yaşanan bağımsızlık mücadelesi, toplumsal hareketlerin ana zeminini oluşturmaktadır.³⁰ Toplumsal hareketler ideolojik olarak Aydınlanma Çağına, Rönesans düşünce akımlarına ve hümanizme; düşünsel olarak ise liberalizm, sosyalizm, pozitivism, Marksizm ve post modernizme dayanmaktadır.³¹

Toplumsal hareketler tarihsel süreç içerisinde dönemin fikirlerinden etkilenmekte ve hedefleri, ideolojileri, yapıları veya kullanacakları kaynakları bakımından dönem dönem değişiklikler göstermektedir. Dönemsel olarak farklılık gösteren hareketler eski ve yeni olarak bir ayrışma içine girmektedir. Her ne kadar bir ayrıma gidilmiş olsa da yeni olarak nitelendirilen hareketlerin eski hareketlerden çeşitli izler taşıdığı görülmektedir. Eski hareketlerin amaçları, konuları ve aktörleri değişerek yeni hareketleri de şekillendirmektedir. Yeni hareketler de eski hareketlerin tarihsel tecrübelerinden yararlanarak, varlıklarını sürdürmektedirler. Dolayısıyla eski hareketler ve yeni hareketler birbirleri ile iç içe ve devamlılık gösteren hareketler şeklinde tanımlanmaktadır.

1.2.1. Eski Toplumsal Hareketler

Eski toplumsal hareketler, sanayi devrimindeki üretim şekillerinin toplumsal ilişkilere yön verdiği, sınıf kavramının gün yüzüne çıktığı dönemde meydana gelmektedir. Eski toplumsal hareketlerin mücadele alanı, mevcut durumdaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve iktidarı ele geçirmek olmuştur. Hedef olarak devleti temel almaktadırlar. Bu yüzden de

²⁷ Ali Çağlar Deniz, "Kolektifin Rasyonalizasyonu: Toplumsal Hareketler," içinde *Toplumsal Hareket Teorileri ve Ortadoğu İsyamları*, der. Ali Çağlar Deniz (Ankara: Orion Yayınevi, 2014), 21-25.

²⁸ Bill Moyer, *Demokrasi Yapmak*, çev. Acar Acar (İstanbul: Arı Turizm Tanıtım Yayıncılık, 2001), 19-21.

²⁹ Donatella Porta ve Mario Diani, *Social Movements an Introduction* (USA: Blackwell Publishing, 2006), 2002-2003.

³⁰ Tilly, *Toplumsal Hareketler*, 49-50.

³¹ Orhan Türkoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013), 20-21.

değişimin olabilmesini, devletin denetiminin ele geçirilmesi koşuluna bağlamaktadırlar.³² Bu yönü ile yeni toplumsal hareketlerden farklılık göstermektedirler.

Eski toplumsal hareketlerin zemininde iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki sınıf, ikincisi ise ulusalcılıktır. Sınıf zeminin ana amacı tutarsızlıkların ve eşitsizliklerin giderilmesidir. Emeğe oldukça önem verilmektedir. Ulusalcı unsur ise hem vatandaşlık özelinde mücadelesini verir hem de sömürgeci ülkelere karşı ekonomik ve politik bağımsızlık kazanmaya çalışır. İki unsurdaki iktidara karşı bir mücadele içinde ve toplumsal yapının köklü bir değişim geçirmesi gerektiğinin bilincindedirler. Toplumsal yapıda meydana gelen bir sorunu gidermek yerine sistemde köklü bir değişim yapılmasının da altını çizmektedirler.³³

Eski toplumsal hareketler yeni toplumsal hareketlerin daha çok ilgilendiği kimlik, cinsiyet veya kültürel ayrımlar gibi konulara değil, daha çok maddi kaygılar üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Eski toplumsal hareketler ekonomik bakımdan sıkıntı çeken, emekleri sömürülen ve söz hakkı tanınmayan işçiler, köylüler gibi kesimlerin hareketleri şeklinde tanımlanmaktadır.³⁴

Eski toplumsal hareketleri meydana getiren sınıf gerek gelir seviyesi gerekse de yaşam standartları bakımından benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla homojenik bir yapıya sahiptir. Hareketin aktörleri iktidarı ele geçirmek için mücadelelerde bulunur ve politik süreçleri de yakından takip etmektedirler. Bu hareketin en görünür örneklerini ise sanayi devriminde yaşanan işçi hareketleri oluşturmaktadır.³⁵

1.3. Yeni Toplumsal Hareketler Kavramı ve Tarihsel Süreci

Yeni toplumsal hareketler, dünyada serbest piyasa ekonomisinin güçlendiği, ulus devlet kavramının giderek görünmez olduğu, geri kalmış toplumların küreselleşme ile diğer toplumlara entegrasyonunun gerçekleştiği sanayi sonrası dönemde meydana gelmektedir.

³² Claus Offe, “Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması,” içinde *Yeni Sosyal Hareketler*, der. Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 15-17.

³³ Zafer Yenal ve Cengiz B. Kırılı, “Distopyalar ve Ütopiyalar Arasında Karşı Küreselleşme Hareketleri,” *Karşı Küreselleşme Hareketleri* 1, 197 (2015): 10-17.

³⁴ Hank Johnston, Enrique Larana ve Joseph R. Gusfield, “Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Toplumsal Hareketler,” içinde *Yeni Sosyal Hareketler*, der. Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 121-129.

³⁵ Kenan Çayır, “Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler,” içinde *Yeni Sosyal Hareketler*, der. Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 13-15.

Pek çok sosyal bilimciye göre yeni toplumsal hareketler, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında kendini göstermeye başlamaktadır. Bu tarihler, işçi hareketlerinin eski gücünün kalmadığı ve dünya genelinde kültür ve kimlik gibi birtakım sorunların önem kazandığı yıllardır. Kısacası eski toplumsal hareketlerin etkisini kaybederek, yeni konulara odaklandığı bir döneme karşılık gelmektedir.³⁶

Dünyada 1960'lı yılların sonuna doğru köklü değişimler meydana gelmiştir. Örneğin; 1968 yılında Fransa'da meydana gelen isyan, Amerika'da savaş karşıtı protestolar, kadın hareketleri veya öğrenci hareketleri gibi. Toplumlarda meydana gelen hareketlerin eksenini, maddi temelli sorunlardan daha çok manevi temelli sorunlara doğru kaymıştır.³⁷ 1968 yılından sonra toplumlarda yükselmeye başlayan yeni toplumsal hareketlerin en önemli ortak özelliği mücadele ve etki alanlarının geçmiş zamandaki tecrübelerinden daha farklı bir şekilde yürütmeleridir.

Her ne kadar eski hareketlerden izler taşımış olsalar da 1968 yılından sonra meydana gelen mikro kimlik politikaları ekseninde şekillenmişlerdir. Kültürel, cinsiyetçi, öğrenci ve barış hareketleri olmak üzere pek çok mikro konuya yoğunlaşmaktadırlar. Bu süreçte Amerika ve Avrupa'nın batısı başta olmak üzere ülkelerde kadın, öğrenci ve yurttaşlık hareketleri artarak, toplumlarda dramatik dönüşümlere sebep olmuştur.³⁸ Toplumlar, köklü değişimler sonucunda yeniden şekillenmeye başlamışlardır. Hizmet sektörü, üretim sektörünün önüne geçmiş ve önemi giderek daha da artmıştır. Önemi giderek artan hizmet sektörü günden güne gelişerek eğitilmiş yeni bir sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Meydana gelen eğitilmiş orta sınıf da gerek talepleri bakımından gerekse de yaşam tarzları bakımından işçi sınıfından ayrılmaktadır.³⁹

Kimi araştırmacılar, yeni toplumsal hareketlerin başlangıcının 19.yüzyılın ortalarında meydana geldiğini tespit etmektedirler. Bu tespitin yapılabilmesindeki en önemli sebep ise toplumsal hareketlerin tanımının kolektif bir amaca dayalı, planlı ve devamlılık gösteren hareketler şeklinde tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Küreselleşen dünyada meydana

³⁶ Gülçin E. Lelandais, "Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme," içinde *Yeni Toplumsal Hareketler Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet*, der. Barış Çoban (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009), 65-67.

³⁷ Porta ve Diani, *Social Movements an Introduction*, 1-5.

³⁸ İhsan Kurtbaş, *Toplumsal Hareketler Siyasi Teori, Oluşum, Dönüşüm* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2017), 107-109.

³⁹ Mustafa K. Coşkun, *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2007), 109-110.

gelen değişimler ve dönüşümler toplumsal hareketlerin niteliklerini de değişime uğratmaktadır. Bu değişim, hareketin aktörleri, süresi, hedefleri ve etki alanı ile ilgili olup, hareketlere yeni bir nitelik kazandırmaktadır. Yeni toplumsal hareketler, evrensel normlar ile çatışma içinde olan konuları kamusal alana taşımayı amaçlayan ve toplumun tamamını hareketlerin konuları ile ilgili belirli düzeyde fikir sahibi olması gerektiğinin önemini vurgulayan hareketlerdir.⁴⁰

Manuel Castells'e göre yeni toplumsal hareketlerin üç temel özelliği vardır. Bunlardan ilki hareketin karşı çıkanının olması, ikincisi hareketin ortak bir kimliğe sahip olması ve sonuncusu ise hareketin toplumsal bir amacının olmasıdır.⁴¹ Bu özellikleri taşıyan pek çok örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden bir tanesi, 1965 yılında ABD'nin Vietnam'a asker göndermesi soncunda savaş karşıtı eylemler yapan ve barışı savunan çiçek çocuklardır. Castells'in belirttiği özellikler çerçevesinde bu örneklerden biri olan çiçek çocuklar hareketi ele alındığında, hareketin öznesinin savaş karşıtı insanlar olduğu, karşı bulunduğu durumun savaş olduğu ve hedeflerinin savaşı bitirip barışı getirmek olduğu görülmektedir.⁴²

Yeni toplumsal hareketler, daha çok sembolik ve kültürel olan kazanımları elde etmek için meydana çıkmaktadırlar. Aktörleri, kamuoyunun dikkatini çekebilmek ve daha çok kitleler kazanabilmek için eylemlerinde sembollerden yararlanmaktadırlar. Bu semboller arasında göze çarpanlardan bir tanesi de kostümlerdir. Kostüm kullanımını LGBT onur yürüyüşü gibi hareketler de görmek mümkündür. Kullanılan kostümler sayesinde kamuoyunun dikkati çekilerek, toplumlarda büyük farkındalıklar oluşturulmaktadır.⁴³

Yeni toplumsal hareketler, meydana gelen hareketlerin hedeflerinin neler olduğunun bilincinde olan kitleler yaratmayı amaçlamaktadır. Oluşan bilinçli kitleler, hareketin hedefleri doğrultusunda eylemlerde bulunarak, hareketin içerisinde bulunmayan insanları da

⁴⁰ Gülçin E. Lelandais, "Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme," içinde *Yeni Toplumsal Hareketler Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet*, der. Barış Çoban (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009), 68.

⁴¹ Manuel Castells, *İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2008), 100.

⁴² Elif T. Demiroğlu, "Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 2, 1 (2014), 133-144.

⁴³ Demiroğlu, "Yeni Toplumsal Hareketler", 141.

bilinçlendirmektedirler. Bu yüzden de yeni toplumsal hareketlerin esas mücadele alanı sivil toplum olmak ile ilgilidir.⁴⁴

1.4. Yeni Toplumsal Hareketlerin Özellikleri

Yeni toplumsal hareketler içerikleri bakımından ve kapsadıkları konular bakımından oldukça geniş bir alana sahiptir. Dolayısıyla kavramın tek bir tanımı yoktur. Kavrama yönelik yapılan tanımlamaları güçlendirmek adına kavramın özelliklerinden yararlanılmaktadır. Alain Touraine, yeni toplumsal hareketlerin örgütlenme düzeyinin belirli bir seviyeye gelmediğinin altını çizmekte ve de eylemlerin sürekliliğinden de şüphe duymaktadır. Bütün bunlara rağmen toplumsal konularda bilinçli yeni nesillerin yetişmesinde yeni toplumsal hareketlerin oldukça önemli bir yerinin olduğunu da vurgulamaktadır. Touraine'e göre yeni toplumsal hareketler, eski toplumsal hareketlere kıyasla daha çok ulus ötesi bir haldedir. Çünkü, küreselleşen dünyada sivil toplum kurumları ve hareketin aktörlerinin birbirleri ile olan etkileşimleri git gide artmakta ve birbirleri ile ilgili bilgileri genişlemektedir. Bunun yanı sıra yeni toplumsal hareketlerin kendilerine ait bir ahlaki düzenleri vardır. Toplumlardaki güçlü kesimlerin isteklerine yönelik hareketlerini şekillendirmezler.⁴⁵

Yeni toplumsal hareketlerin aktörlerine bakıldığında karşımıza eğitilmiş, orta veya üst sınıf üyesi, yeni gelişmelerden haberdar ve duyarlılık seviyesi yüksek bir profil çıkmaktadır.⁴⁶ Bu profile verilebilecek en önemli örneklerden bir tanesi üniversite öğrencileridir. Üniversite öğrencilerinin hem eğitim seviyeleri yüksektir hem de toplumlarda meydana gelen gelişmeleri saniyesi saniyesine takip etmektedirler. Birbirleri ile sürekli etkileşim halindedirler.⁴⁷

Offe'ye göre yeni toplumsal hareketlerin örgütlenme şekli iki yönlüdür. Bunlardan ilki içsel örgütlenme şekli ikincisi ise dışsal örgütlenme şeklidir. İçsel örgütlenme şeklinde ne dikey ne de yatay bir hiyerarşik sistemin bulunmadığını, katılımcıların ve örgüt liderinin

⁴⁴ Peyman Vahabzadeh, *Articulated Experiences: Toward a Radical Phenomenology of Contemporary Social Movements* (Albany: State of New York Press, 2003), 10.

⁴⁵ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Tufan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 204-276.

⁴⁶ M. Emin Babacan, "Sosyal Medya Sonrası Yeni Toplumsal Hareketler," *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 12, 2 (2014): 140-141.

⁴⁷ Ünal Şentürk, "Küresel Yeni Sosyal Hareketler ve Savaş Karşıtlığı," *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30,1 (2006): 32-34.

arasında yazılı bir anlaşma yerine sözlü bir anlaşmanın olduğunu, gönüllülük esasına dayandığını ve de dağıtılan rollerin kalıcı olmadığını dile getirmektedir. Ne üyeler ne de liderler kalıcı değildir. Çevresel faktörlere göre yer değiştirebilmektedirler. Dışsal örgütlenme şeklinde ise kamuoyunun dikkatini çekebilmek adına gerçekleştirilen fiziki ve dijital eylemler bulunmaktadır. Gerçekleştirilen eylemlerde anlaşılabilir bir dil kullanılarak, hareketin amacı doğru ve net bir şekilde kamuoyuna aktarılmaktadır.⁴⁸

Hank Johnston, Enrique Larana ve Joseph Gustfield gibi araştırmacılar da yeni toplumsal hareketlerin özellikleri üzerine çalışmalarını gerçekleştirmektedirler. Bu çalışmalarının sonucunda yeni toplumsal hareketlerin belli başlı özelliklerini ortaya çıkarmaktadırlar. İlk özellik olarak, yeni toplumsal hareketler tek bir ideoloji ile açıklanamaz. Bunun nedeni, her ne kadar amaçlarından birisi otoriteyi etkilemek olsa bile hiçbir ideolojinin çatısı altında birleşmemelerinden kaynaklanmaktadır. İkinci özellik ise yeni toplumsal hareketlerin tek bir gruba değil her kesimden oluşan çeşitli gruplara hitap etmesidir. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketlerin tabanında tek tür bir yapı yerine çeşitliliğin hâkim olduğu bir yapı görülmektedir.

Yeni toplumsal hareketlerin bir sonraki özelliği ise toplulukların kendi kimliklerini oluşturabilmesine alan yaratmasıdır. Bu özellik sayesinde topluluklar belirledikleri amaçlar ve sınırlar doğrultusunda kendi kimliklerini oluşturarak, toplumlarda daha görünür hale gelmektedirler. Son özellik ise yeni toplumsal hareketlerin hiyerarşik bir yapısının olmamasıdır. Hiyerarşik bir yapısının olmaması, tek bir yerden yönetilmemesi ve de âdemi merkezî bir yapısının olduğu anlamına da gelmektedir.

1.5. Kuramsal Çerçeve

Yeni toplumsal hareketler, toplumların tek bir kesimini kapsamamaktadırlar. Aksine oldukça çeşitliliğe önem vererek her kesime hitap etmeye çalışırlar. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketler kavramını belirli bir sınıf özelinde açıklamak mümkün değildir. Yeni toplumsal hareketler kavramının tek bir tanımı olmadığı gibi tek bir kuramı da

⁴⁸ Offe, “Yeni Sosyal Hareketler”, 17.

bulunmamaktadır. Kavramın daha net anlaşılabilmesi adına kavrama yönelik çeşitli kuramsal çerçevelere başvurulmaktadır.

1.5.1. Kaynak Mobilizasyonu Kuramı

Kaynak Mobilizasyonu Kuramı, yeni toplumsal hareketleri farklı bir bakış açısı ile ele alınmasını sağlamaktadır. Kurama göre eylemlerin, siyasetin yapı taşı oluşturduğunu ve eylemi gerçekleştirenlerin toplumun yararı için bir araya gelen sıradan insanlar olduğunun altını çizmektedir.⁴⁹ Kaynak Mobilizasyonu Kuramı, bir toplumsal hareketin meydana çıkmasında etkili olan koşullara odaklanmaktadır. Kuram, meydana gelen toplumsal hareketin nasıl başladığı, nasıl ilerlediği ve sonucunda nelerin olduğu ile ilgilenmektedir. Başka bir ifade ile kuram, bir toplumsal hareketin amaçlarına ulaşabilmek için ne tür stratejiler izlediği ve ellerindeki kaynakları nasıl kullandığı ile ilgilenmektedir.⁵⁰

Kaynak Mobilizasyonu Kuramı, toplumsal bir hareketi meydana getiren eylemcilerin, sahip oldukları kaynaklarını hareketin başarıya ulaşması yolunda kullanmaları şeklinde tanımlanmaktadır.⁵¹ Eylemcilerin kullandıkları kaynaklar; sembolik, politik ve ekonomik kaynaklardır. Kaynak Mobilizasyonu kuramı da bahsedilen kaynakların nasıl dağıtıldığı ile ilgilenmektedir. Kaynaklar, kuram için oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunun temel sebebi, kaynak kullanımının hareketi başarıya götürmesi ve hareketin ses getirmesi ile doğrudan bir bağlantısı olduğunun düşünülmesidir.⁵²

Donetella Della Porta ve Mario Diani'ye göre eylemciler ellerinde iki tür kaynak bulundurmaktadırlar. Bunlardan ilki; dayanışma, ideoloji, otorite gibi manevi kaynaklar diğeri ise ekonomik temelli maddi kaynaklardır.⁵³ Toplumsal hareketler de eylemcilerin ellerinde bulundurdukları bu kaynakları fayda ve zarar hesabı yaparak kaynakların kârının maksimum düzeyde olması için ayarlamalar yapmaktadırlar. Bu ayarlamalar sonucunda amaçlarına ulaşabileceklerini düşünmektedirler.

⁴⁹ James M. Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı*, çev. Senem Öner (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002), 65.

⁵⁰ Gülçin E. Lelandais, "Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme," içinde *Yeni Toplumsal Hareketler Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet*, der. Barış Çoban (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009), 71.

⁵¹ Jon M. Shepard, *Sociology*, (Belmont: Cengage Learning, 2013), 560.

⁵² Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akinhay ve Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 748.

⁵³ Porta ve Diani, *Social Movements an Introduction*, 15.

Kaynak Mobilizasyonu Kuramına göre bir toplumsal hareketin başarısı, eylemcilerin hareket sonucunda sahip olacakları fayda ile ilgilidir. Dolayısıyla da hareketin içinde bulunan aktörler ilk önce kişisel kazançlarına sonrasında toplumsal kazançta bakmaktadırlar. Aktörler kendi mantıkları çerçevesinde fayda ve zarar hesabı yapmaktadırlar.⁵⁴

Alberto Melluci, Kaynak Mobilizasyonu Kuramının yeni toplumsal hareketleri tanımlamada yetersiz kaldığını belirtmektedir. Kuramın, hareketin ortaya çıkmasındaki motivasyonlar ile ilgilenmemesi, hareketin kapsamlı bir şekilde ele alınmadığının bir göstergesi niteliğinde olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda kuramın, toplumsal hareketlerdeki aktörlerin çıkarları açısından değerlendirmesinin hareketin esas kimliğini zedeleyeceğinden, doğru bir şekilde tanımlanamayacağını dile getirmektedir.⁵⁵

1.5.2. Siyasal Süreç Kuramı

Siyasal Süreç Kuramı, toplumlardaki siyasal yapıların ve ideolojilerin toplumlarda meydana gelen hareketler üzerinde nasıl bir etkisinin olduğunu ele almaktadır. Aynı zamanda kuram, toplumsal hareketlerin uzun bir zaman diliminde ve uygun koşullar sonucunda çıktığını söylemektedir. Sidney Tarrow, Amerika'daki toplumsal hareketleri incelerken hareketleri oluşturan eylemlerin toplumdaki bağış düzenlemeleri ve vergi kanunları ile doğrudan bir bağlantısının olduğunu altını çizmektedir. Dolayısıyla da hareketler açıklanırken rasyonel temellere dayandırılması gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁶

Siyasal Süreç Kuramı, toplumsal hareketleri incelerken, hareketlerin yalnızca kitlesel hareketler olarak ele alınmaması gerektiğini, hareketlerin meydana geldikleri toplumlardaki siyasal süreçler ile ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁷

Siyasal Süreç Kuramı, toplumsal bir hareketin başarılı olup olmadığını hareketin karşısındakilerinin zayıflıklarından faydalanıp faydalanmadığına bağlı olduğunu söylemektedir. Hareketin karşısındakiler devlet ve otorite sahibi yöneticilerdir.⁵⁸ Siyasal Süreç Kuramı için politik fırsatlar oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu fırsatların

⁵⁴ Çayır, "Yeni Sosyal Hareketler," 18.

⁵⁵ Melluci, "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması," 79-80.

⁵⁶ Tarrow, "States and Opportunities: The Political Structuring of Social Movements," 42.

⁵⁷ Mary Finley ve Steven Sofier, "Toplumsal Hareket Kuramları ve MAP: Bir Diyalogun Başlangıcı," içinde *Demokrasi Yapmak*, der. Bill Moyer, çev. Acar Acar (İstanbul: Arı Turizm Yayıncılık, 2001), 143

⁵⁸ James Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı*, çev. Senem Öner (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002), 75

oluşabilmesi de aktivistlerin siyasetten, iktidardan ve kurumlardan kendi hakları için taleplerde bulunmasına, kurumların veya iktidarın da onlara karşı nasıl bir tepki verdiğiyle bağlıdır. İktidarın veya kurumların olumlu bir tepki vermesi durumunda hareketlerin başarıya ulaşması da kolaylaşmaktadır.⁵⁹

Siyasal Süreç Kuramı, bir toplumsal hareketin meydana gelmesinde üç önemli etkenden bahsetmektedir. İlk etken, toplumun hangi düzeyde örgütlendiği ile ilgilidir. Çünkü, bir hareketin etkisi örgütlenme düzeyine bağlıdır. Örgütlenme düzeyi ne kadar iyi olursa hareketin başarısı da o kadar iyi olmaktadır. İkinci olarak ise umut etkeni karşımıza çıkmaktadır. Eylemin başarılı bir şekilde gerçekleşebilmesi için kitlenin sahip oldukları umutlarının canlı olması ve hareketin amacına odaklanmaları gerekmektedir. Son etken ise hareketin siyasi desteğinin olup olmaması ile ilgilidir. Hareket siyasi fırsatlara erişebiliyor ve bunun ardından kurumların desteğini alabiliyor ise hareketin başarıya ulaşması da bir o kadar kolaylaşmaktadır.⁶⁰

Siyasal Süreç Kuramı, toplumsal hareketleri incelerken siyasi koşulların ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Fakat, siyasi yapıları açıklama konusunda Amerikan etkisinden çıkamadığı için farklı kültürlerdeki hareketleri açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır.⁶¹

1.5.3. Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı

1970'ler de meydana gelen ekonomik, sosyal ve siyasi temelli değişimlerden sonra Amerika'da Kaynak Mobilizasyonu Kuramı ve Siyasal Süreç Kuramı adından söz ettirmeye başlamıştır. Avrupa'da ise Yeni Toplumsal Hareketlere ismini veren Yeni Toplumsal Hareketler kuramı ortaya çıkmaktadır. Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı, Kaynak Mobilizasyonu Kuramının Amerikan ekolüne yönelik olmasına bir eleştiri olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun en temel nedeni de Avrupa'da meydana gelen toplumsal hareketlerin Amerika'ya oranla çok daha eski bir geçmişe sahip olmasıdır. Bunun yanı sıra hareketlerin tanımlanması noktasında da sadece politik ve ekonomik süreçler göz önüne alınarak

⁵⁹ John Campbell, "Where Do We Stand? Common Mechanisms in Organizations and Social Movements Research," içinde *Social Movements and Organization Theory*, der. Gerald Davis, Doug McAdam, Richard Scott, and Mayer Zald (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 44

⁶⁰ Deniz Çağlar, "Kolektifin Rasyonalizasyonu: Toplumsal Hareketler," içinde *Toplumsal Teorileri ve Ortadoğu İsyamları*, der. Çağlar Deniz (Ankara: Orion Kitapevi, 2015), 38

⁶¹ Çağrı Kaderoğlu Bulut, "Yeni Toplumsal Hareketler Tartışmalarında Amerikan Ekolü: Kaynak Mobilizasyonu ve Siyasi Fırsat Yaklaşımları," *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 1, 39 (2014): 63

yapıldığında doğru bir tanım olamayacağını görüşü bulunmaktadır. Dolayısıyla da toplumsal hareketleri açıklama noktasında çok yönlü bir bakış açısının gerekliliğinin altı çizilmiş ve yeni toplumsal hareketler kuramı meydana gelmiştir.⁶²

Yeni toplumsal hareketler kuramının ilk olarak odaklandığı unsurlar; toplumlardaki ideolojiler, kültürler ve siyasi gelişmelerdir. Bu unsurların yanı sıra kuramın odağında cinsiyet, kimlik ve sınıf temelli unsurlar gelmektedir. Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı, iş birliği ve uzlaşmacı bir kültürü benimsemektedir. Örgüt yapısı olarak ise esnek yapıli bir örgüt yapısına sahiptir.⁶³ Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı, bireylerin kendi kimliklerini oluştururken ırk, etnik köken, cinsel yönelim veya kültür doğrultusunda kendilerinin belirleyeceği seçimler ile oluşturabileceklerini söylemektedir.⁶⁴

Yeni Toplumsal Hareketler Kuramı, hareketleri meydana getiren eylemcilerin eğitim düzeylerinin yüksek ve ekonomik bağımsızlığa sahip olduklarını söylemektedir. Her ne kadar kuram böyle bir söyleme sahip olsa da yeni toplumsal hareketlere pek çok farklı sınıftan insanın katılım yaptığının da unutulmaması gerekmektedir. Bunun sebebi ise Yeni Toplumsal Hareketlerin insan hakları konusuna odaklanması ve ilgilendiği konular bakımından her sınıfa yönelik olması ile ilgilidir. Örneğin, aynı harekete üniversitede okuyan öğrenciler de kırsalda yaşayan işçiler de veya toplumdan dışlanmış bireyler de katılabilmekte ve bir arada hareket edebilmektedir.⁶⁵

Alberto Melluci'ye göre Yeni Toplumsal Hareketleri oluşturan eylemciler, bir bakıma teknolojik gelişmeler sonucunda oluşan “yeni medyanın” ta kendisidirler. Bu sözden yola çıkarak eylemcilere yüklenen sorumluluğun da ne kadar büyük olduğu görülmektedir. Eylemcilerden, toplumlarda meydana gelen problemleri ele almaları, güçlü bir kamuoyu oluşturmaları ve insanları bilgilendirmeleri beklenmektedir. Dolayısıyla da yeni medya söylemi ile eylemcilerin birer medya işlevi görmesi gerektiğinin altı çizilmektedir.⁶⁶

⁶² Finley ve Sofier, “Toplumsal Hareket Kuramları ve MAP,” 144

⁶³ Barış Çoban, “Yeni Toplumsal Hareketler, Sınıf Mücadelesi ve Ütopya,” içinde *Yeni Toplumsal Hareketler Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet*, der. Barış Çoban (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009), 179.

⁶⁴ Stewart Lockie, “Collective Agency non-Human Causality and Environmental Social Movements,” *Journal of Sociology* 40,1 (2004): 45-46.

⁶⁵ Offe, “Yeni Sosyal Hareketler,” 63.

⁶⁶ Alberto Melluci, “The Symbolic Change of Contemporary Movements,” *Social Research* 4,52 (1985): 792-793.

1.6. Sivil Toplum Kavramı

Sivil toplum kavramının görünür olarak ortaya çıkması 18.yüzyılın başlarına karşılık gelmektedir. Kavram ilk olarak siyasal toplum şeklinde tanımlanmış fakat daha sonrasında bu tanımdan özerk bir tanıma doğru evrilmiştir. Özerk bir tanıma doğru evrilen sivil toplum kavramı içerisinde demokrasi, insan hakları, hukuk devleti ve piyasa ekonomisi gibi unsurları da barındırmaktadır.

Sivil Toplum kavramı, Orta Çağ'daki burjuvazinin, feodalizmi köklü bir dönüşüme uğratması ve bu dönüşümün ardından sosyal yapının değişmesi sonucunda meydana gelmektedir. Tarihsel süreç içerisinde sivil toplum kavramını ilk olarak inceleyen kişi Aristoteles'dir. Sivil toplum kavramını, siyasal ve sivil toplumun birleşimi şeklinde ele almaktadır. Sivil toplumu, eşit haklara sahip bireylerin bir düzen içerisinde bir arada yaşamaları şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁷ Aynı zamanda Aristo, sivil toplum kavramını "politike koinonia" kavramıyla beraber ele almaktadır. Politike koinonia kavramı, toplumlardaki doğal olmayan her türlü ilişkiyi kapsamaktadır. Toplumlarda düzen içerisinde yaşayan vatandaşların eşit haklara sahip bir şekilde yaşamalarına verilen isimdir, politike koinonia.⁶⁸

Sivil toplum kavramını pek çok düşünür ele almaktadır. Örneğin, Thomas Hobbes sivil toplumu bireylerin kendi güvenlikleri için birisini veya bir topluluğu görevlendirmek üzere yaptıkları gönüllü bir sözleşme olarak değerlendirirken,⁶⁹ Jean-Jacques Rousseau ise sivil toplumu, bireylerin birbirleri ile ahenk içinde yaşayabilmeleri için bireysel iradelerini bırakıp genel iradeye yönelerek aralarında toplumsal bir sözleşme yapmaları şeklinde yorumlamaktadır.⁷⁰ Aslında iki düşünürün de siyasal ve sivil toplumu bir arada düşündüğü görülmektedir.

George Wilhelm Friedrich Hegel sivil toplumu, devletin ve aile bireylerinin kendi aralarında bulunan ahlaki bir yaşam alanı olarak tanımlamaktadır.⁷¹ Hegel'in devlet teorisi

⁶⁷ Tamer Gözübüyük, "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum," *Edebiyat Fakültesi Dergisi* 27/2010, 1 (2010): 93.

⁶⁸ Jean L. Cohen ve Andrew Arato (Ankara: Elif Yayınevi, 2013), 78.

⁶⁹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 189-197.

⁷⁰ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 13-14.

⁷¹ George Wilhelm Friedrich Hegel, "Hegel ve Sivil Toplum," içinde *Sivil Toplum ve Ötesi*, der. Gülnur Acar Savran (Ankara: Dipnot Yayınları, 2022), 200-204.

de bu unsurlar üzerinden gelişmektedir. Hegel, ahlaklı bir yaşam için devleti, hane halkını ve sivil toplumu üç farklı bölüme ayırmaktadır. Sivil toplumu, bireylerin kendi çıkarlarını dile getirmek adına gelişen bir alan olarak görürken; haneyi ise fedakârlık, sevgi ve dayanışma gibi normların olduğu bir alan olarak görmektedir. Son olarak ise devleti, hanenin ve sivil toplumun bir karışımı olduğunun altını çizmektedir. Dolayısıyla sivil toplum, Hegel'e göre devlete bağımlı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷²

Karl Marx, sivil toplum kavramına bambaşka bir bakış açısı getirerek devletin sivil topluma bağımlı bir unsur olduğunu dile getirmektedir. Marx, ekonomik yaşamın bireylerin sosyal yaşamlarının temel yapı taşını oluşturduğunu ve sivil toplumun burjuvazinin gelişimi ile doğru bir orantıya sahip olduğunun altını çizmektedir.⁷³

Antonia Gramsci de sivil toplum kavramını ele alarak, sivil toplumu “hegemonya” kavramı ile açıklamaya çalışmaktadır. Devletin ve sivil toplumun hegemonyanın üst yapısal kurumları olduğunu dile getirmektedir. Hegemonya kavramının siyaset kısmı devlet üzerinde şekillenirken, kültürel kısmı ise sivil toplum üzerinde şekillenmektedir. Devlet, hegemonyayı baskı yoluyla, sivil toplum ise rıza ve ikna yolu ile oluşturmaya çalışmaktadır.⁷⁴

1.7. Sivil Toplum ve Yeni Toplumsal Hareketler Arasındaki İlişki

Küreselleşen dünya ile toplumlar, iktidarlar karşısında zaman zaman güç kaybederek, eşit olmayan bir konuma gelmişlerdir. Güç dengesinde meydana gelen bu eşitsizlik, başta yoksulluk olmak üzere toplumları pek çok sorun ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu sorunlar karşısında toplumların sesi haline gelen sivil toplum kavramı, toplumu iktidarlar karşısında daha eşit bir hale getirmeye ve korumaya çalışmaktadır.⁷⁵

Sivil toplum her ne kadar toplumun sesi haline gelmiş olsa da sorunlar karşısında tek başına yeterli dayanıklılığı gösterememektedir. Tam da bu noktada devreye yeni toplumsal

⁷² Ömer Çaha, *Sivil Kadın: Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum* (Ankara: Savaş Yayınevi, 2010), 36-39.

⁷³ Karl Marx, “Marx ve Sivil Toplumun Aşılması,” içinde *Sivil Toplum ve Ötesi*, der. Gülnur Acar Savran (Ankara: Dipnot Yayınları, 2022), 263-271.

⁷⁴ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri Seçmeler*, çev. Kenan Somer (İstanbul: Onur Yayınları, 1986), 73-75.

⁷⁵ Nelly P. Stromquist, “NGOS in a New Paradigm of Civil Society,” *Current Issues in Comperative Education* 1,1 (1998):2.

hareketler girmektedir. Yeni toplumsal hareketler, halkın sesi olan sivil toplumun kendilerini daha iyi ifade edebilmeleri ve verdikleri mücadelelerin daha görünür bir hale gelebilmeleri için uygun bir zemin imkânı sunmaktadır. Yeni toplumsal hareketler, sivil toplumun verdiği mücadeleyi daha geniş kitlelere ulaştırarak iktidarlar karşısında daha güçlü durmalarını sağlamaktadır.⁷⁶

Sivil toplum, daha çok toplumsal sorunlar üzerinden var olmakta ve toplumdaki sorunların giderilmesi için uğraşmaktadırlar. Fakat ileri de oluşabilecek sorunlar veya durumlar için yetersiz kalabilmektedirler. Yetersiz kalabilecekleri bu durum da yeni toplumsal hareketler devreye girmektedir. Yeni toplumsal hareketler, hem o an için içinde buldukları sorunları çözmeyi hem de ileri de oluşabilecek sorunların önüne geçebilmek için radikal değişimler yapmayı hedeflerler. Dolayısıyla, sivil toplumun eksik kalan yönünü yeni toplumsal hareketler tamamlamaktadır.

Sivil toplum ve yeni toplumsal hareketler toplumsal yaşamdaki sorunları giderebilmek ve gelecekte bu sorunların tekrar yaşanmaması adına politikalar geliştirebilmek için bir arada hareket etmeleri gerekmektedir. Sidney Tarrow'a göre herhangi bir toplumsal hareketin insanları bir arada hareket etmeye ve yaratıcılıklarının sınırlarını aşmaya yardımcı olduğunun altını çizmektedir. Burada yaratıcılıktan kastedilen şey sorunlar karşısında kolektif bir şekilde hareket eden insanların birbirleri ile çözüm fikirlerini paylaşmaları ve yeni fikirlerin ortaya çıkmasıdır. Yaratıcılığı örgütleyen bir oluşum olan yeni toplumsal hareketler de sivil topluma yaratıcılıklarının oluşmasını sağlayan bir zemin hazırlayarak toplumsal sorunların çözümünün de onlara destek olmaktadır.⁷⁷

Sivil toplumun kitleleşme hedefi yoktur. Onun yerine kitlelerin desteğini almayı amaçlamaktadır. Kitlelerden alacağı destek ile toplumsal sorunların çözümüne ulaşılacağını vurgulamaktadırlar. Yeni toplumsal hareketler ise kitleleşmeyi amaçlamaktadır. Kitleler ile sistemi dönüştürmeyi veya şekillendirmeyi hedeflemektedirler. Yeni toplumsal hareketler, yasaların koyduğu sınırların dışına çıkarken, sivil toplum ise yasaların koyduğu sınırlar içerisinde çözüm bulmaya özen göstermektedirler.

⁷⁶ Meral Tamer Gözübüyük, "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum," *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27,1 (2010): 92.

⁷⁷ Gözübüyük Tamer, Meral. "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, Cilt:27, Sayı:1

İçerikleri bakımından ve kapsadıkları konular bakımından geniş bir alana sahip olan yeni toplumsal hareketler, teknolojik gelişmeler sonucunda seslerini daha geniş kitlelere duyurabilmek ve kalıcılıklarını daha da arttırabilmek adına dijital platformları kullanmaya başlamışlardır. Dijital platformlarda eylemleri için attıkları ilk adımlar sonrasında eylemlerin sokaklara taşınmasına sebep olarak, yeni bir kavram olan dijital aktivizm kavramının doğmasına neden olmuştur.

2. DİJİTAL AKTİVİZM

2.1. Aktivism Kavramı ve Tarihsel Süreci

Türk Dil Kurumu sözlüğünde, aktivizm kavramının tam karşılığı etkindir. Fakat, toplumlar kavramı etkindir olarak değil, aktivizm olarak kullanılmaktadır. Aktivizm kavramının tek ve ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Pek çok düşünür, kavramı farklı açılardan değerlendirerek farklı tanımlamalar yapmaktadır. Bu tanımlamalardan birisi de Aidan Ricketts'e aittir. Ricketts, aktivizm kavramının oldukça geniş bir tanıma sahip olduğunu dile getirmektedir. Aktivizmin, toplumlarda meydana gelen demokratikleşme süreçleri ile bilerek ve isteyerek oluşturduğu eylemler bütünü olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla da Ricketts'e göre aktivizm, toplumdaki demokratikleşme süreçlerinin temel bir yapı taşı niteliğindedir.⁷⁸

Michael Smith aktivizmi, toplumlarda meydana gelen hoşnutsuzlukları yok etmek adına grupların, kurumlara baskı yapmaları şeklinde tanımlamaktadır. Smith'e göre aktivizm, toplumdaki hoşnutsuzlukları ortadan kaldırabilmek ve toplumlarda değişimler yaratabilmek için çeşitli örgütsel yapıların dikkatini çekebilme uğraşdır.⁷⁹ Bill Moyer, aktivizm ve toplumsal hareketleri birbirlerine bağlı olan iki kavram olarak değerlendirmektedir. Moyer'e göre aktivizm, toplumdaki değerlere zarar verebileceği düşünülen her etmen karşısında güçlü bir kamuoyu oluşturmaktadır. Aktivizm geniş bir kitleye ulaşabilmek ve ortak çıkarları koruyabilmek için otoriteye meydan okumaktadır.⁸⁰ Aktivizm kavramı toplumlarda her ne kadar önemli bir yere sahip ise "aktivist" kavramı da bir o kadar önemli bir yere sahiptir. Marry Searle Chatterjee, bireylerin aktivist olarak tanımlanabilmeleri için üç ana unsurun bulunduğunu söylemektedir. Bu unsurların başında bireylerin ilk olarak kendilerini eylemci, bir başka deyişle aktivist olarak nitelendirmeleri gelmektedir.

Bir diğer unsur ise bireylerin ortak bir amaç doğrultusunda meydana gelen herhangi bir etkinlikte katılımcı olarak faaliyet göstermesi ile ilgilidir. Sonucusu ise bireylerin ortak

⁷⁸ Aidan Ricketts, *The Activists Handbook: A Step-by-Step Guide to Participatory Democracy* (London: Zed Books, 2012), 7-8.

⁷⁹ Michael F. Smith, "Activism," içinde *Encyclopedia of Public Relations*, der. Robert L. Heath (ABD: Sage Publications, 2013), 6-7.

⁸⁰ Bill Moyer, *Demokrasi Yapmak*, çev. Acar Acar (İstanbul: Arı Turizm Tanıtım Yayıncılık, 2001), 18.

amaçlar doğrultusunda bir araya geldikleri etkinliklerin, gönüllülük ilkesine dayalı olması durumudur. Aynı zamanda bireyler katılım gösterdikleri etkinliklerde kendi zamanlarından da feragat etmektedirler. Öyleki, bireylerin amaçlarına ulaşabilmek için uzun yıllar boyunca uğraş gösterdikleri bir süreç olarak nitelendirilmektedir.⁸¹

Bu söyleme farklı olarak bazı bireylerin kendilerine eylemci veya aktivist olarak nitelendirmekten kaçındıkları, bu kalıplar yerine kendilerini topluma karşı duyarlı bireyler olarak tanımladıkları görülmektedir. Bireylerden aktivizmin en önemli unsurlarından biri olan sivil direnişe katılan kesim hem fiziksel hem de duygusal bir efor harcadıklarından dolayı kendilerini aktivist olarak tanımlarken, bireylerden sivil direnişe katılmayıp onun yerine bağışlarda bulunan veya sosyal medyada sivil direnişe çeşitli paylaşımlar ile destek gösteren kesim ise kendilerini aktivist olarak tanımlamamaktadır.⁸²

Deborah Anderson'a göre aktivistler stratejik birer topluluktur. Bunun nedeni ise aktivistlerin toplumlarda meydana gelen çeşitli kurum ve kuruluşların kendi hedeflerini gerçekleştirmek için sarf ettikleri çabaları sınırlandırabilmelerinden kaynaklanmaktadır.⁸³

Aktivistler toplumdaki hoşnutsuzlukları gidermek için çeşitli itirazlarda bulunmaktadır. Bu itirazları bazen iktidara bazen ise sosyal medya aracılığı ile kurumlara karşı gerçekleştirmektedirler. Aktivistler, kamusal alanlarda görünür ve bilinir olmayı istemektedirler. Dolayısıyla da eylemlerinde kullanacakları kelimeleri iyi seçmeleri ve gündemlerini doğru belirlemeleri gerekmektedir ki, toplumun ve iktidarın hafızasında yer edinebilsinler.⁸⁴

2.2. Dijital Aktivizm Kavramı

Toplumlarda yaşanan teknolojik gelişmelerin sonucunda internet, insan hayatı ile bir bütün haline gelerek günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu durumun dijital platformların kullanımını giderek arttırdığı ve toplumlarda köklü değişimlerin meydana

⁸¹ Marry Searle-Chatterjee, "Occupation, Biography and New Social Movements," *The Editorial Board of the Sociological Review* 2,48 (1999): 258-271.

⁸² Christina Neumayer ve Jakob Svensson, "The Mobile Phone in Street Protest: Texting, Tweeting, Tracking, and Tracing, Mobile," *Media & Communication* 2, 2 (2014): 117-131.

⁸³ Deborah Anderson "Identifying and Responding to Activist Publics: A Case Study," *Journal of Public Relations Research* 3, 4 (1992): 151-162.

⁸⁴ Tim Hwang, "Digital Transforms Activism: The Web Ecology Perspective," içinde *Digital Activism Decoded*, der. Mary Joyce (New York: Idebata Press, 2010), 121-122.

gelmesine de neden olduğu görülmektedir.⁸⁵ Eskiden daha farklı bir şekilde tanımlanan bir kavram teknolojik gelişmeler sonucunda daha farklı bir şekilde tanımlanabilmektedir. Bu dönüşümü geçiren kavramlardan birisi de aktivizm kavramıdır. Teknolojik gelişmeler ile yakın ilişkiler içerisinde olan aktivizm kavramı, tanım bakımından eskiye nazaran değişime uğrayarak, kapsadığı konular bakımından da genişlemiştir. Eskiden sadece sokaklarda meydana gelen hareketleri kapsarken, internetin yaygınlaşmasıyla dijital platformlar üzerinde meydana gelen hareketleri de kapsamaya başlamıştır. İnsanlar sosyal platformlar üzerinden örgütlenerek eylemlerini kimi zaman sokaklarda kimi zaman ise internet üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu yüzden de eskiye oranla tanımı genişlemektedir.

Dijital aktivizm kavramının tek ve ortak kabul gören net bir tanımı bulunmamaktadır. Pek çok araştırmacı kavramı farklı şekillerde ele almış ve literatüre farklı tanımların geçmesine katkı sağlamışlardır. Karatzogianni, dijital aktivizm kavramını geniş kapsamlı bir şekilde tanımlayan araştırmacılardan birisidir. Karatzogianni'ye göre dijital aktivizm, insanların dijital platformlar aracılığı ile planladıkları eylemlerin tamamı şeklindedir.⁸⁶ Buradaki eylemler, belirli bir amaç doğrultusunda gerçekleşecek olan eylemlerdir.

Aidan Ricketts dijital aktivizmi, aktivistlerin dijital platformların tüm kaynaklarından ve gücünden yararlanması şeklinde tanımlamaktadır.⁸⁷ Guobin Yang'a göre dijital aktivizm, dijital platformlar ve yeni iletişim araçları temelinde gerçekleşen tarafların mücadele içerisinde oldukları eylemlerdir. Aktivistler hiçbir zaman çaba göstermeksizin gücü bir başkasından almazlar. Tam tersine gücü kazanmak için çabalarlar ve çabalarının sonucunda elde etmeye çalışırlar. Dolayısıyla da hedeflerinden birisi de hareketler sonucunda güç sahibi olmaktır.⁸⁸

Aktivistler amaçları gereği toplumlarda belirledikleri konular ile ilgili değişimler yapabilmek için iktidarı, kuruluşları veya güç sahiplerini etkilemeye çalışmaktadırlar. Bunun için de etkili bir dijital aktivizmin gerekliliğine vurgu yapmaktadırlar.⁸⁹ Günümüzde fiziki bir ortamda gerçekleşen hareketler artık dijital ortamdan bağımsız olarak gerçekleştiği

⁸⁵ Bruce Mutsvario, *Digital Activism in the Social Media Era* (Switzerland: Springer Nature, 2016), 10

⁸⁶ Karatzogianni, *Firebrand Waves of Digital Activism*, 1.

⁸⁷ Ricketts, *The Activists' Handbook*, 186.

⁸⁸ Guobin Yang, "Online Activism," *Journal of Democracy*, 2,3 (2009): 33-36.

⁸⁹ Rasmus Nielsen, "Digital Politics as Usual," içinde *Digital Activism Decoded*, der. Mary Joyce (New York: Idebata Press, 2010),185.

düşüncesi kaybolmaya başlamıştır. Dijital ortamda yapılan kampanyalar, protestolar, paylaşılan yazılar fiziki ortamdaki eylemlerin de temelini oluşturmaktadır.⁹⁰

2.3. Dijital Aktivizm Kavramına Yönelik Farklı Bakış Açıları

Dijital aktivizm kavramı hem yeni bir kavram olmasından hem de tek bir tanımının bulunmamasından dolayı pek çok düşünür kavrama yönelik farklı bakış açıları geliştirmektedir. Bu düşünürlerden bir tanesi de Svitanides'tir. Svitanides, kavrama yönelik gelişen farklı bakış açılarını gruplandırma çalışması yapmaktadır. Bu gruplandırma çalışmasını kötümserler, iyimserler ve de tutarlılar şeklinde ayırmaktadır.⁹¹

Svitanides'e göre kötümser bakış açısında, toplum dijital aktivizm kavramının negatif bir kavram olduğunu ve teknolojik gelişmelerin demokratik olmayan kanallar aracılığı ile kontrol edilebileceği düşüncesine hakimdir. Bunun yanı sıra teknolojinin kötü amaçlar doğrultusunda kullanılacağına dair de bir güvensizlik söz konusudur.⁹²

İyimser bakış açısında ise bu durumun tam tersi bir görüş bulunmaktadır. Teknolojinin, toplumu olumlu yönde etkileyeceği ve gücün tek bir tarafta değil, dengede olacağı düşünülmektedir. Bu durumun, toplumlarda otoriter devletlerin oluşmasında büyük bir engel teşkil edileceği savunulmaktadır. Dolayısıyla iyimserlere göre dijital aktivizm kavramı olumlu iken kötümserlere göre ise olumsuzdur.⁹³

Bu iki zıt kutbun tam ortasında ise tutarlı bakış açısına sahip olanlar bulunmaktadır. Tutarlı bakış açısına göre dijital aktivizm kavramı ne o kadar olumlu ne de o kadar olumsuzdur. Mesajların yayılma hızını dijital platformların kolaylaştıracağı görüşüne sahiptirler. Fakat, kavrama önemli ölçekte bir anlam yüklenmemesi gerektiğinin de altını çizmektedirler.⁹⁴

⁹⁰ Sagi Leizerov, "Privacy Advocacy Groups Versus Intel-A Case Study of How Social Movements Are Tactically Using the Internet to Fight Corporations," *Social Science Computer Review* 18,4 (2000), 462-481

⁹¹ Marcos Svitanides, "The Era of Digital Activism," *Conference for Information Systems Applied Research* 4,1842 (2011), 3

⁹² Svitanides, "The Era of Digital Activism,"4.

⁹³ A.g.e., 5.

⁹⁴ A.g.e., 6.

2.4. Dijital Aktivizmin Unsurları

Pek çok düşünür dijital aktivizm kavramını ele alarak, kavramın oluşumundaki temelleri araştırmışlardır. Bu araştırmalardan birisi Mary Joyce'a aittir. Mary Joyce, dijital aktivizm kavramının meydana gelmesindeki temel ihtiyaçları üç ana başlık altında toplamaktadır. Bunlardan ilki teknolojik gelişmeler ikincisi ekonomik etmenler ve sonuncusu da siyasal ve sosyal faktörlerdir.⁹⁵

Dijital aktivizm için en önemli unsurlardan bir tanesi iyi bir teknolojik alt yapıya sahip olunmasıdır. Toplumlardaki var olan teknolojik alt yapı ne kadar güçlü ise dijital ortamdaki örgütlenme düzeyi de bir o kadar güçlüdür. Çünkü, güçlü bir teknolojik alt yapı sayesinde insanlar arasındaki etkileşim giderek artmakta ve örgütlenme seviyeleri de bu etkileşim sayesinde daha da kolaylaşmaktadır. Bu hususa ek olarak, teknolojik yapının bağımsız olması da önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, teknolojik alt yapının bağımsız olması toplumlarda otoriter devletlerin oluşmasında büyük bir engel teşkil edeceği anlamına gelmektedir. Örneğin, az gelişmiş ülkelerde internet kullanımına otoriteler karar verebilmekte ve diledikleri zaman insanların internete erişimini engelleyebilmektedir. Dolayısıyla da insanların birbirleri ile olan etkileşimi ve örgütlenme düzeyleri azalmaktadır. Bu durum da dijital aktivizmin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir.⁹⁶

Bir diğer önemli unsur ise ekonomik faktörlerdir. Toplumlardaki ekonomik faktörler, dijital aktivizmi büyük ölçüde etkilemektedir. Bunun en temel nedeni, ekonomik koşulların insanların internete erişebilmesinde bir etmen olması ile ilgilidir. Bir toplumdaki ekonomik koşullar ne kadar iyi ise o toplumda yaşayan insanlar da internete o kadar kolay erişebilir hale gelmektedir. İnsanlar internete kolay bir şekilde erişim yapabildikleri zaman birbirlerinden haberleri olur ve dijital aktivizm kavramının da hem etkinliği hem de görünürlüğü artmış olur.⁹⁷

Son olarak ise siyasal ve sosyal faktörler karşımıza çıkmaktadır. Toplumlardaki siyasal ve sosyal faktörler dijital aktivizmi yakından etkilemektedirler. Bu etkinin arkasında yatan temel sebep kimi toplumlarda toplumsal değişimi sağlayan bir unsur olarak görülürken, kimi

⁹⁵ Katharine Brodock, "Economic and Social Factors: The Digital (Activism) Divide," içinde *Digital Activism Decoded* der. Mary Joyce (New York: Idebata Press, 2010), 71-72.

⁹⁶ A.g.e.73-75.

⁹⁷A.g.e.76-78.

toplumlarda ise bu kavram tehdit olarak algılanabilmektedir. Demokratik toplumlar, dijital platformlar aracılığı ile insanların örgütlenerek hem politikada hem de sosyal yaşamda aktif bir rol alması ve söz sahibi olması için dijital platform kullanımlarını desteklerken, demokratik olmayan toplumlar ise dijital platformlara kısıtlamalar getirerek insanların gerek politik süreçler de gerekse de sosyal yaşamlarında aktif bir role sahip olmalarını engellemektedir.⁹⁸

2.5. Dijital Aktivizmin Türleri

Toplumlardaki teknolojik gelişmeler, dijital aktivizm kavramının çeşitlenmesine olanak sağlamaktadır. Dijital aktivizm, yöneldiği konular ve amaçlarına göre farklılık göstermektedir. Bu farklı türler arasında "Slaktivizm", "Taraf Olma", "Hacktivizm" ve "Vatandaş Gazeteciliği" yer almaktadır.

2.5.1. Slaktivizm

Köken olarak "slacker" yani tembel kelimesi ile aktivizm kelimesinin birleşmesi sonucunda meydana gelen slaktivizm kavramı ilk kez Fred Clark ve Dwight Ozard tarafından 1995 yılında İngiltere'de kullanılmıştır. Slaktivizm, insanların dijital platformlar üzerinden herhangi bir gruba katılmadan, başka insanların oluşturdukları yazıları, fotoğrafları veya içerikleri paylaşarak harekete destek vermeleri şeklinde tanımlanmaktadır.⁹⁹

Slaktivizm'de, insanlar eylemlere fiziki olarak katılmamaktadırlar. Onun yerine oturdukları yerden en az uğraşı ile eylemlere destek vermektedirler. Bu durum kimi eleştirmenlere göre eylemlerin pasivize olmasına yol açmakta ve de insanların sadece vicdanlarını rahatlatmak için destek verdikleri bir olaya dönüşmektedir. Örneğin, LGBT ile ilgili bir eylem için insanlar, harekete olan desteklerini sosyal medya profillerine gökkuşağı simgeleri koyarak veya konu ile ilgili yazılar paylaşarak minimum çaba ile

⁹⁸ Tom Glaisyer, "Political Factors: Digital Activism in Closed and Open Societies," içinde *Digital Activism Decoded* der. Mary Joyce (New York: Idebata Press, 2010), 85-87.

⁹⁹ Haldun Narmanlıoğlu, "İnternet Aktivizmi ve Miskin Eylemcilik Üzerine Bir Araştırma," *Tarih Okulu Dergisi* 9,25 (2016): 446.

gösterebilmektedirler.¹⁰⁰ Dolayısıyla da Slaktivizmde insanların durdukları yerden sosyal medya aracılığı yaptıkları beğeniler, retweetler veya yorumlar ile hareketlere destek verdiklerini düşünerek içlerini rahatlatmakta ve bir şeyleri başardıklarına inanmaktadırlar.¹⁰¹ Slacktivism’deki en temel nokta insanların, hareketleri fiziksel bir ortama gerek duymadan dijital ortamda destekleyebilmeleri ve kendilerini kahraman olarak görmeleridir.¹⁰²

Dijital ortamlarda gerçekleştirilen eylemlere insanlar bazen kendi kimlikleri ile bazen de sahte kimlikler ile katılabilmektedirler. Fakat, eylemler ne zamanki fiziki bir ortamda gerçekleştirilmeye başlansın işte o zaman dijital ortamdaki pek çok destekçi çekimsiz davranabilmekte ve ortadan yok olmaktadır.¹⁰³ Bu yüzden de slacktivism kavramı pek çok eleştiriye maruz kalmaktadır. Bu eleştiriler, eylemlerin sadece dijital ortamlarda olduğu, fiziki ortamlarda olmadığı bunun da eylemleri pasivize ettiği ile ilgilidir.¹⁰⁴ Konuya Esra Gedik ise farklı yaklaşmaktadır. İnsanların bambaşka bir işi yaparken bile dijital platformlar üzerinden birtakım şeyleri değiştirebilme, eleştiri yapabilme ve ortak düşünceye sahip olan insanları destekleme gibi olanak sağladığı bir durum olarak nitelendirmektedir.¹⁰⁵

Kavramı olumlu olarak değerlendiren bir başka düşünür de Ceren Yegen’dir. Ceren Yegen, slacktivism kavramının en büyük destekçisinin dijital platformlar olduğunu ve dijital platformlar sayesinde yer, mekân, zaman fark etmeksizin herkese ulaşabilecek, etkileşimi artırıcı bir imkân sağladığını dile getirmektedir. Bu sayede insanların olaylar karşısında bir fikir sahibi olduklarını ve duyarlılıklarını arttırdığını söylemektedir.¹⁰⁶

2.5.2. Vatandaş Gazeteciliği

Vatandaş gazeteciliği kavramı Amerika’da 90’lı yılların başında meydana gelen basın özgürlüğü ile ilgili tartışmaların sonucunda insanların yararına olacak bilgilerin paylaşımını

¹⁰⁰ Selin Kiraz ve Seyra Kestel, “Kadınların Madun Sorunsalı ve Bir Alternatif Olarak Yeni Medyada Dijital Aktivizm: Change.org,” İletişim Dergisi 53,2 (2017): 149.

¹⁰¹ Refik Kutay Hakverdigil, “Toplumsal Hareketlerin Dijital Dönüşümü: Slacktivism Üzerine Bir Araştırma,” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,2019), 139-140.

¹⁰² Derya Ürkmez, “Dijital Aktivizm Olarak Sosyal Medyada Boykot Çağruları: Watsons Krizi Örneği,” *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7,1 (2020): 121.

¹⁰³ Firdevs Koç, “Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Dönüşümünde Sosyal Medyanın Rolü,” Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 22,15 (2017): 1571

¹⁰⁴ Narmanlıoğlu, “İnternet Aktivizmi ve Miskin Eylemcilik,” 440.

¹⁰⁵ Esra Gedik, “Dünyada ve Türkiye’de Dijital Feminizm İncelemesi: Gençlerin Dijital Aktivizm Deneyimleri,” *Toplum ve Kültür Araştırma Dergisi* 1,5 (2020): 127.

¹⁰⁶ Ceren Yegen, “Bir Dijital Aktivizm Örneği Olarak Slacktivism: Change Org Örneği,” *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi* 4,2 (2014): 104.

sağlayan ve gönüllülüğe dayanan bir gazetecilik çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Vatandaş gazeteciliği en genel tanımı ile vatandaşların kendi başlarına bilgi edinmesi ve o bilgileri analiz ettikten sonra başka insanlar ile paylaşması şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁰⁷

Vatandaş gazeteciliğinde insanlar bir nevi kendi haberlerini kendileri yaparak, toplumu bilinçlendirmeye çalışmaktadır. Toplumlardaki teknolojik gelişmeler sonucunda insanların internete erişimi kolaylaştığından, haber yapıp yaymaları da bir o kadar kolaylaşmaktadır. Dolayısıyla insanlar sadece haberin dışında olan bir okuyucu değil, aynı zamanda haberin içeriğini oluşturan bir yazar konumuna da gelmektedir.¹⁰⁸

İnsanlar yolda yürürken gördükleri herhangi bir kavgayı veya bir kazayı telefonları aracılığı ile çekip anlık olarak dijital platformlar da başka insanlar ile paylaşip onları bilgilendirebilir hale gelmektedir.¹⁰⁹ Bunun yanı sıra meydana gelen olaylar karşısında insanların ne gibi problemler yaşadıklarını veya ne gibi düşünceler içerisinde bulduklarını direk olarak kendilerinden dinleyerek, başka insanlar ile de paylaşım imkânı bulmaktadırlar.¹¹⁰

2.5.3. Hactivizm

Kökeni “hack” yani kırmak kelimesine dayanan hactivizm, teknolojiyi toplumsal sorunlara karşı tepki göstermek amacıyla kullanma eylemine denilmektedir. Dijital aktivizmin bir türü olan Hactivizm, hedefleri doğrultusunda belli başlı siyasal nedenler göstererek devletlerin, kurumların veya kuruluşların internet sitelerini ele geçirmekte, virüs göndermekte ve verilerine sızmaktadır. Hactivizm’deki eylemler sanal ortamda gerçekleşiyor olsa da insanları belirli bir amaç doğrultusunda örgütleyerek gerçek yaşam da değişimi başlatmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla da hactivizmin asıl hedefi dijital platformları kullanarak gerçek yaşamda kalıcı bir etki bırakmaktır. Hactivizmin ana aktörü olan hactivistler, sanal ortamı kendilerinin mücadele alanı olarak görmektedirler. Kendi görüşlerini baz alarak rahatsız oldukları konulara dikkat çekebilmek için hedef olarak

¹⁰⁷ Emel Arık, “Yurttaş Gazeteciliğinin Günümüzdeki Görünümü: Twitter Gazeteciliği Örneği,” iletişim Kuram ve Araştırma Dergisi 36,1 (2013): 273-276

¹⁰⁸ Arık, “Yurttaş Gazeteciliğinin Günümüzdeki Görünümü,” 277-178.

¹⁰⁹ Derya Ürkmez, “Dijital Aktivizm Olarak Sosyal Medyada Boykot Çağrıları,” 121.

¹¹⁰ Aylin Görgün Baran, “Post Dijital Çağda İletişim ve Etkileşimle Kaplanan Boşluklar,” içinde *Gençlik ve Dijital Çağ* der. Aylin GÜNGÖR Baran, Oya Hazer ve Serhat Öztürk (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Gençlik Araştırmaları ve Uygulama Merkezi,2020), 42-43.

gördükleri kurumları, devletlerin veya kuruluşların internet sitelerini ele geçirmekte ve bilgisayarlarına çeşitli virüsler yolu ile kendi mesajlarına iletmektedirler.¹¹¹

Haktivistlerin ele geçirdikleri hesaplar her kimin olursa olsun, karşı tarafı oldukça tedirginliğe götürmekte ve politikalarının gün yüzüne çıkarak kamuoyu karşısında olumsuz bir imaj çizmelerine neden olmaktadır. “Anonymous”, “RedHack” ve “LulzSec” gibi hactivist gruplar son zamanlarda isimlerinden sıkça bahsettirmektedirler. Bu gruplar eylemlerini bazen iktidarlara karşı bazen kuruluşlara karşı bazen ise uluslararası otoritelere karşı gerçekleştirmektedirler. Belirli bir amaçları ve mesajları vardır. Toplumlarda farkındalık yaratarak konu ile ilgili kamuoyu oluşturmayı amaçlamaktadırlar.¹¹²

Hacker kelimesi her ne kadar olumsuz ve yasa dışı bir çağrışım yapsa da içlerinde “beyaz şapkalı” yani etik olarak adlandırılan hackerlar da bulunmaktadır. Bu grup, ülkelerin verilerine sızmaya ve onları hacklemeye çalışan hackerlara karşı savunmalar gerçekleştirmektedirler. Pek çok ülke bu gibi saldırıları engellemek amacı ile beyaz şapkalı hackerlar ile çalışmaktadır. Buna ek olarak son zamanlarda toplumlarda “gri şapkalı” olarak nitelendirilen hackerlar da adlarından oldukça sık bahsettirmektedirler. Gri şapkalı hackerlar, genel olarak kendi ülkelerinin değil başka ülkelerin sistemlerine girerek eylemlerini gerçekleştirmektedirler. Güvenlik açıklarını bulup, belirli bir ücret karşılığında ancak kendilerinin düzeltebileceğini dile getirmektedirler.¹¹³

2.5.4. Taraf Olma Aktivizmi

Dijital aktivizmin bir türü olan taraf olma aktivizmi, toplumlardaki insanların veya kurumların durumlar karşısında karar alma mekanizmalarını etkilemek amacıyla gerçekleştirilen eylemlerin bütünü şeklinde tanımlanmaktadır. Taraf olma aktivizminde,

¹¹¹ Pınar Demirkıran, “Hacktivizm,” içinde *Hack Kültürü ve Hacktivizm: Yeni Bir Siyaset Biçimi, Hacktivizm* der. Yetkin Sal ve Ali Rıza Keleş (Ankara: Alternatif Bilişim, 2013), 27-28.

¹¹² Özgür Uçkan, “Dijital Aktivizmin Sınır Boyunda Hacktivizm: Anonymous ve RedHack Örnekleri,” içinde *Hack Kültürü ve Hacktivizm: Yeni Bir Siyaset Biçimi, Hacktivizm* der. Yetkin Sal ve Ali Rıza Keleş (Ankara: Alternatif Bilişim, 2013),64.

¹¹³ Uçkan, “Dijital Aktivizmin Sınır Boyunda Hacktivizm,” 64-65.

insanlar olaylar karşısında farkındalık yaratmayı, halkı bilinçlendirmeyi ve hakları korumayı amaçlamaktadırlar.¹¹⁴

Taraf olma aktivizminde bireyler veya gruplar, konu ile ilgili sosyal medya üzerinden yardım kampanyaları veya imza kampanyaları başlatarak daha çok insanın dikkatini çekmeyi ve daha çok taraf toplamayı amaçlamaktadırlar. Günümüzde taraf olma aktivizmi, “Hashtag Aktivizmi” olarak da kullanılmaktadır.¹¹⁵ Yang, Hashtag aktivizmini, bireylerin sosyal medya platformları üzerinden “#” sembolünü kullanarak konu ile ilgili bir cümle yazması ve insanların dikkatini bu yazı ile çekmesi şeklinde tanımlamaktadır. Sosyal medya platformlarında hem yazılı hem de görsel içerikler için yazılan hashtagler, kullanıcıların ortak bir dil kullanmasını sağlayarak görünürlüğü daha da arttırmaktadır.¹¹⁶

Hashtag aktivizmine verilebilecek örneklerden bir tanesi #HeForShe hashtagidir. Birleşik Milletler özelinde başlayan #HeForShe kampanyası erkeklerin kadınların eşitliği için aktif bir şekilde destek olduğu ve kadınların olmadığı bir dünyada eksik kalacaklarını vurguladıkları bir alan yarattı. Pek çok ünlü isim de kendi sosyal medya platformlarından #HeForShe hashtagi ile kampanyaya destek verdiler.

2.7. Dijital Aktivizme Verilecek Örnek Olaylar

Dijital aktivizm ile alakalı çok sayıda örnek bulunmaktadır. Dünya çapında her gün yeni protesto haberleri, çeşitli kampanyalar ve kendi görüşlerine destek bulmak için e-imza hareketi başlatmış gruplar karşımıza çıkmaktadır. Tezin bu kısmında dünya çapında önem arz eden dijital aktivizm örnekleri ele alınacaktır.

1990'lı yıllar da internetin yayılmasıyla birlikte, dijital aktivizmin ilk örnekleri meydana çıkmıştır. İnternetin kullanılmaya başlaması ile oluşan ve insanların topluluklar halinde birbirleri ile haberleşmesini sağlayan mesaj grupları, dijital aktivist hareketlerin ana yapı taşı olarak kabul edilmektedir. Lotus Development Corporation firmasının 1990 yılında Lotus MarketPlace: Households adlı ürünüyle piyasaya girme girişimi ile 120 milyon

¹¹⁴ Gonca Köse, “Toplumsal Hareketlenmede Önemli Bir Durak: Sosyal Ağlarda Dijital Aktivizm ve Dinamiklerine İlişkin Y ve Z Kuşağının Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma,” *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 15,22 (2020): 1263.

¹¹⁵ Durmuş Gökhan Turhan, “Dijital Aktivizm,” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1,26 (2017): 31.

¹¹⁶ Guobin Yang, “Online Activism,” *Journal of Democracy* 20,3 (2009): 33-36.

ABD’li tüketicinin isimlerini, adreslerini, demografik ve önceki satın alma davranış verilerini sunarak liste endüstrisinde devrim yaratmayı amaçlıyorlardı. Bu girişimin duyurulması sonucunda insanlar oldukça huzursuz olmuşlardır. Daha sonrasında kişisel verilerin tehlike altında olduğuna dair uyarı mailleri dolaşıma girmiştir. Bu mail zincirlerinin sonucunda, birçok insan kişisel bilgilerinin veri tabanından silinmesini talep etmişlerdir. Bu tür uyarı mail zincirleri dijital aktivizmin ilk örnekleri arasında yerini almıştır.¹¹⁷

Dijital aktivizmin bir başka örneği ise İspanya’da başlayan Indignados (Öfkeliler) Hareketidir. 2011 yılında İspanya’da yaşanan ekonomik krize bir tepki olarak gerçekleştirilen eylem, halk tarafından önce sosyal platformlar üzerinden örgütlenmiş sonrasında ise sokağa inilmiştir. Hareketi gerçekleştiren aktivistler, iktidarı protesto ederken eylemlerinde şiddet içerikli gösteriler barındırmamış onun yerine barışçıl yollar ile hareketlerini gerçekleştirmişlerdir. Aktivistler, hareketi gerçekleştirmek için sokağa indikleri andan itibaren dijital aktivizmin bir türü olan vatandaş gazeteciliğini de yapmaya başlamışlardır. Seslerini bütün dünya’ya duyurmayı başararak, başka ülkeler için de esin kaynağı olmuşlardır.¹¹⁸

Amerika’da meydana gelen Occupy Wall Street (Wall Street’i İşgal Et) eylemi dijital aktivizmin başka bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerika’daki ekonomik ve sosyal temelli eşitsizliklerden rahatsız olan halk, dijital platformlarda Kanadalı bir grup olan “Adbusters”ın önderliğinde örgütlenmişlerdir. Daha sonrasında sokağa inerek ülke çağında oldukça ses getiren eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu süre zarfında Anonymous gibi hacktivist grupların desteğini alarak harekete olan inançlarını da kuvvetlendirmişlerdir.¹¹⁹

Bir diğer dijital aktivist harekete örnek olarak Uncut UK örneği verilebilir. Uncut UK isimli grup, bazı firmaların vergi kaçırmasına rağmen hiç bir ceza almadıklarını bunun da ekonomi’deki eşitsizlikleri arttırdığını, bu duruma son verebilmek için de eylemler gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Kimi zaman sosyal medya gibi halka açık kaynakları kullanarak , kimi zaman da gizli mailler yardımıyla halka kapalı bir şekilde örgütlenen Uncut üyeleri Vodafone, HSBC, Arcadia Group gibi dünyaca ünlü firmaların mağazalarında toplanarak oturma eylemi gibi çeşitli protestolar gerçekleştirmişlerdir. Bu

¹¹⁷ Durmuş Gökhan Turhan, “Dijital Aktivizm,” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1,26 (2017): 37.

¹¹⁸ A.g.e.37.

¹¹⁹ A.g.e.37.

protestolar kamuoyunun dikkatini çekmiş ve harekete olan desteklerin artmasına yol açmıştır.¹²⁰

2.8. Dijital Aktivizm ve Yeni Toplumsal Hareketler Arasındaki İlişki

1990'lı yıllarda toplumlarda meydana gelen eylemlerde, aktivistlerin yeni medya araçlarını kullandıkları görülmektedir. Özellikle de web 2.0 ve sosyal medya ile ilgili gelişmeler aktivistlerin gerçekleştirdikleri eylemlerin daha görünür olmasına ve de kitlelerini daha genişletmelerine yardımcı olmuştur.¹²¹ Toplumsal bir hareketi gerçekleştiren aktivistler ilk kez dijital ortamda örgütlenme adımını 1980 yılının sonunda ilerleyici iletişim derneği üzerinden gerçekleştirmişlerdir. Eylemciler posta kutusu tabanlı bir ağ kullanarak farklı konumlarda bulunan eylemciler ile iletişime geçip, eylem ile ilgili bilgileri aktarmışlardır. Eylemcilerin hareketleri organize etmesinde dijital ortamın büyük avantaj sağlaması eylemlerin dijital ortama kaymasına neden olmuştur. Eskiden meydana gelen toplumsal hareketler sadece fiziki ortamda gerçekleşirken, yeni toplumsal hareketler ise hem dijital ortamda hem de fiziksel ortamda gerçekleşmektedir. Özellikle Facebook, YouTube, Twitter* gibi platformların gelişmesi yeni toplumsal hareketlerin kimi zaman bu platformlar üzerinden örgütlenerek fiziki bir eylem gerçekleşmesine kimi zamanda eylemlerini dijital ortamda yapmalarına olanak sağlamıştır.¹²²

Dijital ortamda gerçekleştirilen eylemlerin kendilerine ait farklı yapıları bulunmaktadır. Bu yapılar içsel yapı ve dışsal yapı olarak ikiye ayrılmaktadır. İçsel yapıda hareketin stratejileri, amaçlarının konuşulması, karar alma gibi unsurlar bulunurken dışsal yapıda ise hareketin daha çok organizasyonel yapısı bulunmaktadır. Yeni toplumsal hareketler ve dijital aktivizm kavramları birbirleri ile iç içedir. Özellikle de teknolojik gelişmeleri ile yeni toplumsal hareketler dijital ortama daha çok kayarak, eylemlerini dijital platformlar üzerinde gerçekleştirip daha geniş kitlelere ulaşabilmektedir.¹²³

¹²⁰ A.g.e.39.

¹²¹ Himmet Hülür ve Cem Yaşın, "Yeni Medya, Toplum ve Siyasal İletişimin Dönüşümü," içinde *Yeni Medya, Toplum ve Siyasal İletişim*, der. Himmet Hülür ve Cem Yaşın (Ankara: Ütopya Yayınevi,2020), 30-31.

¹²² Bart Cammaerts, "Social Media and Activism," içinde *The International Encyclopedia of Digital Communication and Society* der. Robin Mansell ve Ang Peng Hwa (Sussex: John Wiley & Son, 2015), 3.

*Twitter ismi 25.07.2023 tarihi ile X.com "X" şeklinde değişmiştir.

¹²³Cammaerts, "Social Media and Activism," 4.

Leah Lievrouw, dijital aktivizm ve yeni toplumsal hareketlerin birbirini besleyen yapılar olduğunu, dijital platformların da yeni toplumsal hareketler için büyük bir avantaj yarattığının altını çizmektedir. Dijital ortamda insanların kendi düşüncelerini paylaştığı yeni fikirler ürettiği aktif bireyler haline geldiklerini belirtmektedir.¹²⁴

Manuel Castells'e göre dijital platformlar yeni toplumsal hareketlerin önemli destekçilerinden biri haline gelmektedir. Bunun sebebi dijital platformların özerk bir alan olması ve iktidar tarafından denetlenmesinin zor olması ile ilgilidir.¹²⁵

Yeni toplumsal hareketler ve dijital aktivizmin birbirlerinden beslenmesinin bir başka göstergesi de toplumlarda yaşanan olaylar karşında bireylerin demokratik kurumların kendilerini temsil etme konusunda yetersiz kaldığını düşünmeleri, bu sebeple de dijital platformlar aracılığı ile kendi kendilerinin temsiliyetini yapmaya yönelmeleridir. Dijital platformlar, bireylere kendilerini temsil edebilecekleri bir alan sunmakta ve eylemlere teşvik edici bir görev üstlenmektedir.

Yeni toplumsal hareketlerin amaçlarından birisi de bireylerin haklarının sonuna kadar savunuculuğunu yapmaktır. Bunun yanı sıra yeni toplumsal hareketler eylemlerini değerler üzerinden yaparak kitlelerini daha çok genişletmeyi hedeflemektedirler. Yeni toplumsal hareketler bireylerin iktidara, kurumlara veya kuruluşlara karşı ezilmesinin önüne geçen, mücadeleyi bırakmayan bireyler yaratmaktadırlar. Tam da bu noktada bireyler birbirlerinin düşüncelerinden dijital ortamda haberdar olmakta, hızlı örgütlenebilmekte ve de güçlü bir kamuoyu oluşturabilmektedirler.¹²⁶

Bütün bu durumlardan yola çıkar isek dijital platformların bireyleri merkezine alması onlara farklı bir kamusal alan sunmasının da önünü açmaktadır. Bu sebeple de yeni toplumsal hareketler eylemlerini dijital platformlara kaydırarak seslerini daha çok kişiye duyurabilmekte ve istedikleri mesajları iletebilmektedirler.

¹²⁴ Leah A. Lievrouw, *Alternatif ve Aktivist Yeni Medya*, çev. İlkey Sevgi Temizalp (İstanbul: Kafka, 2016), 117.

¹²⁵ Manuel Castells, *İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013),

¹²⁶ Ömer Adıgüzel, "Yeni Toplumsal Hareketlerde Yeni Medya Etkisi: Kuzey Ormanları Savunması Örneği," *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7 (2019): 1666-1667.

Dijital platformların eylemler için görünürlüklerinin, desteklerinin ve etkilerinin artmasında önemli bir katkısının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dijital platformlar üzerinden meydana gelen eylemlerin ses getirdiğini ve destekçilerini arttırdığına pek çok iktidar ve muhalefet grup şahit olmuş, kendileri de söylemlerini duyurabilmek için bu platformlara başvurmaya başlamıştır. Öyleki, aşırı sağın dijital platformları kullanmaya başlaması yükselmesinde de büyük bir avantaj sağlamasına neden olmuştur.

3. YÜKSELEN AŞIRI SAĞ

3.1. Aşırı Sağ Nedir?

En genel tanımı ile Aşırı Sağ, milliyetçilik kavramının uç noktalarda yaşandığı, yabancılara karşı düşmanca bir söylemin geliştirildiği ve köken bakımından her konuda dinselliğe önem veren toplulukların veya partilerin içerisinde bulunduğu bir ideoloji şeklinde tanımlanmaktadır. Yapılan bu tanım, aşırı sağ kavramını açıklama aşamasında tek başına yetersiz kalmaktadır. Bunun sebebi, aşırı sağ kavramının sadece yabancı düşmanlığı ve milliyetçiliği içermemesi, aynı zamanda anti demokrat bir tutum, Avrupa'ya karşı bir şüphe duyma ve de mevcut sistemlere karşı eleştirel bir yaklaşım sergileme gibi pek çok unsuru da içinde barındırmasından kaynaklanmaktadır. Aşırı Sağ'ın içerisinde barındırdığı bu unsurlar, ülkelerin iç ve dış dinamiklerine göre farklılık gösterebilmektedir. Dolayısıyla da kavram, her ülkede ayrı bir şekilde konumlanmakta ve tanımlanmaktadır.¹²⁷

Hans George Betz'e göre Aşırı Sağ, toplumdaki eşitlik, özgürlük ve demokrasi gibi kavramlardan, politik aktörlerin hepsinin eşit bir biçimde faydalanmasını kabul etmeyen ve aktörlerin bireysel özelliklerinden meydana gelen bir siyasi yapının olması gerektiğinin ve de politik amaçlara ulaşma noktasında şiddetin ihtiyaç olunan bir durum olduğunu söyleyen bir ideolojidir.¹²⁸ Aşırı sağ oluşumların kendilerine yükledikleri en büyük hedeflerden birisi, toplumdaki sistemlere karşı karşıt söylemler oluşturabilmek ve toplumu oluşturdukları söylemler ile etkileyebilmektir. Karşıt söylemler ile mevcut sistemi eleştirerek, kendilerini toplumlara alternatif bir çıkış yolu olarak göstermeyi amaçlamaktadırlar. Böylece insanların desteklerini alarak daha geniş kitlelere ulaşabileceklerini düşünmektedirler.

Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında aşırı sağ oluşumların zaman zaman yükselmekte olduğuna ve çeşitli kırılmalar yaşadığına tanıklık etmiş oluruz. Bu yükselmelerin ve kırılmaların arkasında aşırı sağın güçlü bir söyleme sahip olması yatmaktadır. Aşırı sağ oluşumlar genellikle kitlelerini toplumdaki olağanüstü durumlarda daha çok genişletmektedirler. Toplumlar, savaşlar ve krizler karşısında olağanüstü haller ile karşılaşmaktadır. Olağanüstü durumlar da olağanüstü önlemleri gerektirmektedir. Aşırı sağ

¹²⁷ Rodney P. Carlisle, *Encyclopedia of Politics: the left and the right* (London: Sage Publications,2005), 69.

¹²⁸ Hans George Betz ve Stefan Immerfall, *The New Politics of the Right* (New York: Palgrave Macmillan, 1998), 1-2.

oluşumlar da olağanüstü durumlar içerisinde devimselciliğe sahip olduklarından dolayı toplum için bir alternatif oluşturmaktadırlar. Avrupa'daki aşırı sağ oluşumlar farklı dönemlerde farklı yerlerde farklı dinamizmler ile kendilerini göstermektedirler. Her ne kadar kendi içlerinde farklı içsel dinamiklere sahip olsalar da genel özellikleri neticesinde söylemlerinin çoğunda yabancı karşıtlığı, anti demokratik tutum ve milliyetçilik vurgusu bulunmaktadır.¹²⁹

Cas Mudde, aşırı sağ kavramını dört ayrı başlıkta toplamıştır. İlk başlık, ulus devlet unsurlarına sahip olan millet odaklı bir devlet anlayışını benimseyen milliyetçilik görüşüdür. Bu görüş toplumlarda tek kültürlü bir yapının oluşmasına vurgu yapmaktadır. İkinci başlık ise kaynak paylaşımının sadece ayrıcalıklı bir sınıfa aktarılmasını savunan aşırı ulusçuluktur. Aşırı ulusçuluğu savunanlar aynı zamanda tek kültürlü yaklaşımı da savunmaktadırlar. Yabancı kesimi, kaynak paylaşımı sürecinden de dışlamaya çalışmaktadırlar. Üçüncü başlık otoriteye olan bağlılık ve otoriteye duyulan saygıdır. Burada düzen ve devlete yapılan vurgu dikkat çekmektedir. Bunun devamında polis devlet gibi pratikler de gün yüzüne çıkabilmektedir. Son başlık ise yabancı karşıtlığıdır. Yabancılar toplumun mono kültür yapısı ile uyuşmadığından dolayı ötekileştirilmektedir. Özellikle yabancı düşmanlığı aşırı sağ oluşumlar tarafından Yahudiler, Müslümanlar ve göçmenler özelinde daha çok yapılmaktadır.¹³⁰

Paul Hainsworth, aşırı sağ kavramını anti demokratik unsurlar içeren, aşırı milliyetçi olan ve güçlü bir devletin olmasını savunan gruplar şeklinde tanımlamaktadır. Aşırı sağ, her ne kadar demokrasinin olduğu ortamlarda meydana gelmiş olsa da kendileri kültür çeşitliliğine karşı çıkararak ve ırkçılık ile ilgili söylemler geliştirerek anti demokratik bir tutum sergilemektedirler.¹³¹

3.2. Aşırı Sağ'ın Yükselmesindeki Nedenler

1970'li yılların sonlarına doğru aşırı sağ partiler, Avrupa'da ciddi bir oranda yükseliş eğilimine geçmiştirler. Sosyal bilimci olan Hans George Betz'e göre 1970'li yılların sonlarına doğru yükselme eğilimi gösteren aşırı sağ kavramının tanımı, 1970'ler den önceki

¹²⁹ Betz, *The New Politics of the Right*, 3.

¹³⁰ Cas Mudde, *The Ideology of the Extreme Right*, (UK: Manchester University Press, 2000), 179.

¹³¹ Paul Hainsworth, *The extreme right in Western Europe*, (New York: Routledge,2008), 9.

aşırı sağ kavramının tanımından farklılık göstermektedir. Bu farklılığın arkasında yatan belli başlı nedenlerin olduğunun altını çizmektedir. Bu nedenler; Avrupa'daki aşırı sağ partilerin çeşitliliğinin ve sayısının giderek artması, aşırı sağ partilerin söylemlerinin buldukları toplumun siyasi ve kültürel söylemlerini etkilemesi ve de bütün bunların sonucunda sahip oldukları yeni konularının 1970'ler den önceki aşırı sağ kavramının tanımı ile farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır.¹³²

Dünyada meydana gelen küreselleşme hareketleri, toplumlarda hem ekonomik anlamda hem de insan hareketliliği anlamında pek çok değişimin önünü açmıştır. Özellikle ülkeler arası göç faaliyetlerinin artması, kimlik çeşitliliğine ve Avrupa'da kimlik eksensiz bir tehdit sorununun olacağı ile ilgili bir korkunun gelişmesine sebep olmuştur. Kimlik eksensiz tehdit algısını fırsata çeviren aşırı sağ oluşumlar söylemlerini de bu konu üzerinden oluşturmuşlardır. Merkez siyasetin çokkültürlü söylemlerine karşı söylemler geliştirerek tek kültürlü bir topluma vurgu yapmaktadırlar. Küreselleşmenin etkisi ile ekonomi de meydana gelen gelişmeler yeni rekabet ortamlarının oluşmasının önünü açmıştır. Ekonomideki yeni rekabet ortamları da Avrupalı devletlerin kendi ekonomilerindeki güçlerini devam ettirmesini zorlaştırmıştır. Bu zorluğun üstesinden gelmeye çalışan Avrupalı devletler, ekonomi alanında sosyal yardımlardan kesintiler yapılması gibi yeni çözümler üretmeye çalışmış ve halkın olumsuz yönde tepkisini almıştır. Halk, yapılan düzenlemelerin ve işsizlik oranlarındaki artışın nedeni olarak başka ülkeden insanların kendi ülkelerine gerçekleştirdikleri göç hareketlerini görmektedirler.¹³³

Aşırı sağ oluşumlar, söylemlerini milliyetçilik ve merkez siyasetin yabancılara yönelik yaptıkları politikalar üzerinden şekillendirerek toplumun desteğini kazanmaya çalışmışlardır. Toplumlarda aşırı sağ oluşumlar bazen parti düzeyinde görülmeyebilmektedir. Ancak parti düzeyinde görülmemesi onların başarısız olduğu anlamına gelmemektedir. Örneğin, bazı toplumlarda aşırı sağ, parti düzeyinde görülme bile sivil toplum yapılanmaları üzerinde görülebilmektedir. Bu yapılardan bazıları yabancı karşıtı müzik grupları, Neo- Nazi topluluklar ve sosyal platformları kullanan aşırı sağ oluşumlardır.¹³⁴

¹³² Betz, *The New Politics of the Right*, 4-5.

¹³³ Leslie Holmes ve Philomema Murray, *Avrupa Birliği'nde Kimlik, Kültür Tartışmaları ve Türkiye Publishing*, çev. Erhan Akdemir (Bursa: Ekin Yayınevi, 1999), 65.

¹³⁴ Hasan Saim Vural, *Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 196.

Aşırı sağ oluşumların ötekileştirici söylemleri yüzünden toplumdaki yabancılar ve Müslümanlar tehlikeli gruplar olarak nitelendirilmiş ve onlar özelinde bir tehdit algısına neden olmuştur.¹³⁵ Batılı Avrupalı devletler için bir tehdit unsuru olarak algılanan İslamiyet'in tehdit olarak algılanmaması için modernleştirilmesi gereken bir unsur olduğunu vurgulamaktadırlar. Batı Avrupalı devletler, İslam'ın içinde bulunduğu toplumlar ile bir arada yaşamanın neredeyse imkânsıza yakın ve zor olduğunu iddia etmektedir. Bu iddialarının temel kaynağı aynı değerleri ve dini paylaşmamalarından kaynaklı onların geride kalan gelişmemiş toplumlar olarak değerlendirilmesidir.¹³⁶

11 Eylül terör saldırısı, toplumlarda aşırı sağ oluşumların söylemlerini geliştirebilmeleri ve daha çok destek kazanabilmeleri açısından bir zemin imkânı sunmuştur. 11 Eylül sonrasında merkez partilerin söylemleri sorgulanmaya başlamış ve güçleri sarsılmıştır. Tam da bu noktada aşırı sağ oluşumlar gerektiği yerde eskiye atıf yaparak söylemlerini meşru bir zemine oturtma çabasına girmişlerdir. Eski dönemlerde meydana gelen ve Avrupa için ciddi sorunlara yol açan olaylar şimdiki zaman ile bağdaştırılarak aşırı sağ oluşumların bu sorunların tekrar yaşanmaması için kurtarıcı bir rol üstlendiği algısı başlamıştır. Bu durumun somut örneklerinden bir tanesi 2010'da aşırı sağ bir parti olan Avusturya Özgürlükçüler Partisinin seçim zamanı oluşturduğu afişlerinde Viyana kuşatmasına gönderme yaparak Sosyal Demokrat Partinin, yabancılar tarafından işgal edilmesini umursamadığı ama aşırı sağı temsil eden bir liderin ise bu kuşatmayı umursayıp onları kurtardığı bir resme yer vermişlerdir.¹³⁷ Bir başka örnek ise Marine Le Pen'den gelmiştir. Le Pen, Fransa'da yaşayan Müslüman halkın sokaklarda ibadetlerini gerçekleştirmesinin Nazilerin işgali ile aynı şey olduğunu söylemiştir.¹³⁸

Betz'e göre toplumlarda meydana gelen aşırı sağ oluşumların, giderek görünür bir hale gelmelerinin ve yükselişe geçmelerinin arkaasında yatan belli başlı nedenler bulunmaktadır.

¹³⁵ Emran Qureshi ve Michael A. Sells, "Introduction: Constructing the Muslim Enemy" içinde *New Crusades: Constructing the Muslim Enemy* der. Emran Qureshi ve Michael A. Sells, (New York: Columbia University Press, 2003), 27.

¹³⁶ Rasim Özgür Dönmez, "Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı'ya Karşı Siyasal İslam," *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 1,4, (2004): 82.

¹³⁷ "Mustafa'yı Vur Dediler, Oy Patlaması Yaptılar," NTV, 11.10.2010, erişim tarihi: 15.03.2023, https://www.ntv.com.tr/dunya/mustafayi-vur-dediler-oy-patlamasi-yaptilar,cf4CFD2VCKW192R_RhyLag.

¹³⁸ "Marine Le Pen: Muslims in France like Nazi Occupation," Telegraph, 12.12.2010 erişim tarihi: 16.03.2023, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8197895/Marine-Le-Pen-Muslims-in-France-like-Nazi-occupation.html>

Bu nedenler arasında aşırı sağ'ın ana akımlaşması, ekonomik koşullar, yabancı karşıtlığı ve medyanın etkisi gelmektedir.¹³⁹

3.2.1. Aşırı Sağın Ana Akımlaşması

Yabancılara ve özellikle de Müslümanlara karşı geliştirilen öteki söylemi toplum tarafından oldukça destek görmüştür. Bunun sonucunda merkez sağ ve sol söylemlerini aşırı sağın söylemlerine benzer şekilde üretmeye başlamışlardır. Öteki söylemi üzerinden yabancılara ve Müslümanlara karşı birlik olma fikri merkez sağ ve solu birbirine yakınlaştırmıştır. Sol kesim, toplumu Hristiyanlık ile bir bütün şeklinde tanımlarken, merkez sağ ise sol kesimin önem verdiği liberal değerlere söylemlerinde değinmeye başlamışlardır. Dolayısıyla da merkez sağın ve solun söylemleri giderek birbirine benzerlik göstermiştir. Politik çerçevede iki uç noktada olan merkez sağ ve sol, ortak bir noktada buluşma çabasından dolayı uç noktaların birinde bir boşluk oluşmuştur.¹⁴⁰

Ortak bir Avrupalı kimliği yaratmaya çalışan merkez sağ ve sol kesimin söylemelerinin benzerliğinden kaynaklı meydana gelen boşluk, aşırı sağın yükselmesi için büyük bir avantaj sağlamaktadır. Aşırı sağ bu avantajı etkili bir şekilde kullanarak oluşturduğu söylemler ile destekçi sayısını arttırmıştır. Desteklerinin büyük bir çoğunluğunu, merkez sağın söylemlerinin sol kesimin söylemleri ile benzerlik göstermesinden hoşlanmayan seçmenlerden almıştır. Merkez sağ seçmenlerinin büyük bir kesimini kaybetmesi sonucunda söylemlerini değiştirme yoluna giderek aşırı sağın söylemlerine benzer söylemler üretmeye başlamışlardır. Bütün bu durumlar neticesinde aşırı sağ oluşumlar söylemlerini meşru bir siyasi zemine oturtmayı başarmışlardır.¹⁴¹

3.2.2. Yabancı Düşmanlığı

Aşırı Sağ'ın yükselmesine sebep olan etmenlerin başında yabancı düşmanlığı gelmektedir. Toplumlarda meydana gelen yabancı düşmanlığının pek çok sebebi

¹³⁹ Betz, *The New Politics of the Right*, 5.

¹⁴⁰ Filiz Cicioğlu ve Şeyma Merve Tandoğan, "Merkez Parti Söylemleri ve Medya Dili Bağlamında Aşırı Sağ'ın Yükselişinin İncelenmesi: Fransa ve Almanya Örneği," *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 5,6 (2018): 148.

¹⁴¹ Filiz Cicioğlu ve Şeyma Merve Tandoğan, "Merkez Parti Söylemleri ve Medya Dili Bağlamında Aşırı Sağın Yükselişinin İncelenmesi: Fransa ve Almanya Örneği," *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 5,6 (2018): 148.

olabilmektedir. Bu sebeplerden bir tanesi ülkelerde gerçekleşen terör saldırılarıdır. Ülkelerde meydana gelen terör saldırıları, yabancı düşmanlığının büyük ölçüde artmasına sebep olmaktadır. Artan yabancı düşmanlığı ise toplumlarda Müslümanlara karşı ön yargının gelişmesine yol açmaktadır. Bunun en temel sebebi 11 Eylül başta olmak üzere 2005 yılında Londra ve 2004 yılında Madrid’te meydana gelen terör saldırılarının Müslüman asıllı gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Madrid ve Londra’da meydana gelen terör saldırıları, Avrupalı ülkeleri bir hayli tedirgin ederek, yabancılara karşı korku duygusunun da gelişimine sebep olmuştur. Aynı zamanda bu durum, Avrupa’da “öteki” söyleminin oluşmasına yol açarak yabancılara ve Müslümanlara karşı ön yargılı davranılmasının da önünü açmaktadır.¹⁴²

Toplumların aşırı sağ oluşumları alternatif bir yol olarak görmesi ve kendilerini daha iyi temsil edeceklerini düşünmesi merkez siyasetin popülizme kaymasına ve aşırı sağ oluşumlar ile söylemlerinin paralellik göstermesine neden olmuştur. Bunların yanı sıra toplumlardaki medya kuruluşlarının yabancılar konusunda izleyicilere veya okuyuculara onları şiddet eğilimli, pis görünümlü, vicdanı olmayan insanlar olarak göstermeleri toplumun yabancı karşıtlığı görüşlerini arttırmıştır.¹⁴³

Yabancılar konusunda sürekli olumsuz konuların gündeme gelmesi, merkez siyasetin söylemlerinden biri olan çokkültürlülük vurgusunun da eleştirilmesine neden olmuştur. Aşırı sağ oluşumlar yabancılar ve Müslümanlar özelinde yaptıkları söylemler ile halkın onlara karşı nefret kazanmasına ve onları düşman gözüyle görmesine de yol açmıştır. Bundan kaynaklı da toplumlar, ırkçılık temelli pek çok şiddet eylemi ile karşı karşıya kalmıştır.

Avrupa’daki Aşırı Sağ partilerin söylemlerinin merkezine İslam ve yabancı karşıtlığı net bir şekilde yerleşmiştir. Bu duruma verilebilecek örneklerden bir tanesi de Danimarka Halk Partisi’nin söylemleridir. Danimarka Halk Partisi aşırı sağ bir parti olmakla birlikte, Amerika’da meydana gelen 11 Eylül terör eylemi ile İslamofobi’yi birleştirerek bütün Müslümanların ülkeden gönderilmesini içeren söylemini parlamentoda dile getirmiştir. Bu

¹⁴² Dönmez, “Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı’ya Karşı Siyasal İslam,” 82.

¹⁴³ Zeynep Atıkkın, Avrupa Benim Batı Avrupa’da Aşırı Sağın Yükselişi, (İstanbul: Metis Yayınları,2014), 73.

durum aşırı sağ oluşumların önemli ölçüde radikalleşebildiğinin de en önemli göstergelerinden biri olmuştur.¹⁴⁴

Yabancı karşıtlığı ve İslamofobi söylemlerinin hızlı bir şekilde yayılım gösterdiği yerlerden bir tanesi de İngiltere'dir. 2005 yılında Londra'da meydana gelen terör eylemi, ülkede yoğun bir korku yaşanmasına sebep olmuştur. Bu durumu fırsata çeviren İngiliz Ulusal Partisi konuyu seçim konuşmalarının merkezi haline getirmiş ve propagandaları için saldırıda zarar gören evlerin, otobüslerin, parkların fotoğraflarını broşürlere bastırarak sloganlar yazmış ve halkın geneline dağıtmışlardır. Böylece insanları yabancı karşıtı bir söyleme doğru yöneltmişlerdir. Avrupa'da yabancılara karşı geliştirilen düşmanca söylem, Avrupa medyası tarafından da oldukça destek görmüş ve söylemin daha da yaygınlaşmasına neden olmuştur.¹⁴⁵

3.2.2. Küresel Ekonomik Kriz

Avrupa'daki Aşırı Sağ'ın yükselmesindeki nedenlerden birisi de dünya çapında meydana gelen ekonomik krizlerdir. 2008 yılında Amerika'da başlayan kriz, dünya geneline yayılmış ve krizden Avrupalı devletlerin büyük zararlar almasına yol açmıştır. Özellikle de yaşanan ekonomik kriz sebebi ile Avrupa'da yaşanan işsizlik oranları hızlı bir yükselişe geçerek pek çok insanın işini kaybetmesine yol açmıştır.¹⁴⁶

İşini kaybetmeyen kesimin ise çalıştıkları işlerdeki pek çok haktan mahrum bırakılmasına yol açmıştır. Bundan dolayı da kimileri işten çıkmış kimileri ise durumu zorunlu oldukları için kabul ederek kötü koşullarda çalışmaya devam etmişlerdir. Ekonomik kriz dönemlerinde düşük ücretli ve güvencesiz çalıştırılan göçmen kesime talep artmaktadır. İşverenler, daha çok mesai daha az ücret ve daha az güvence ile iş yerlerinde vatandaşları çalıştırmak yerine göçmenleri çalıştırmayı tercih etmektedirler. Bu durumu fırsata çeviren aşırı sağ kesim ise işsizliğin yabancılardan kaynaklı olduğunu ve onların sınır dışı edilmesi ile bu durumun düzeleceğini söyleyen söylemler geliştirmektedirler.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Roger Eatwell, "The Rebirth of 'Extreme Right' in Western Europe," *Parliamentary Affairs* 53,2 (2000): 408-409.

¹⁴⁵ Dönmez, "Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı'ya Karşı Siyasal İslam," 83.

¹⁴⁶ Leon Britton, *Globalisation vs. Sovereignty? The European Response*, (Cambridge: Cambridge Uni. Press, 1997), 4-8.

¹⁴⁷ Britton, *Globalisation vs. Sovereignty? The European Response*, 8-10.

Bu söylem ile krizin bütün yükü göçmenlere atılmakta ve de çözümün onların sınır dışı edilmesi ile sağlanacağı söylenmektedir. Dolayısıyla da aşırı sağ kesime olan eğilim giderek artmakta ve çözümü sadece onların getirebileceği düşünülmektedir.

3.2.3. Aşırı Sağ Söylemler ve Medya

Aşırı sağ oluşumların yabancılar ve Müslümanlar özelinde ürettikleri söylemler toplumlar tarafından nefrete dönüşmüş ve ırkçılık temelli saldırıların artmasına yol açmıştır. Özellikle 11 Eylül terör eyleminden sonra medya Müslümanları ve göçmenleri şiddet, terör, taciz gibi konular ile birleştirerek toplumlar için bir tehdit unsuru olarak sunmuştur. Bunun sonucunda toplumlar çokkültürlü yaşamın ulusal kimliklerini tehlikeye sokacağını ve kimliklerinin giderek yok olacağını düşüncesine kapılmışlardır.¹⁴⁸

Aşırı sağ oluşumların yabancıları ve Müslümanları ötekileştirme sürecinde medyanın oldukça büyük bir etkisi olmuştur. Medyanın haberlerde, gazetelerde ve dijital platformlarda kullandığı ötekileştirici ve sadece olumsuzluklarını ortaya çıkarttığı dili yabancı karşıtı olmayanların bile konu ile ilgili düşüncelerinin değişmesine yol açarak desteklerini kazanmalarına sebep olmuştur. Konu ile ilgili medyanın verdiği desteklere örnek olarak Jylland-Posten gazetesinin Hz. Muhammed ile ilgili hakaret içeren bir karikatürünü yayınlaması¹⁴⁹ veya Dagsavisen gazetesinde Müslüman genç erkeklerin dijital platformlar üzerinden örgütlenerek terör eylemlerine eğilim gösterdikleri ile ilgili bir yazı paylaşması verilebilir.¹⁵⁰

11 Eylül terör saldırısı sonrasında dijital platformlar aşırı sağ oluşumların örgütlenmeleri için büyük bir avantaj ortamı yaratmıştır. Özellikle medyanın ve gazetelerin kullandığı dilin aşırı sağ ile paralellik göstermesi destekçilerini arttırmasına neden olan bir etken olmuştur. Aşırı sağ oluşumların söylemlerinin merkezi haline gelen yabancı karşıtlığı ve Müslümanları ötekileştirme medyanın da sürekli işlediği ve izleyicilere sunduğu bir konu haline gelmiştir. Bu duruma verilebilecek örneklerden bir tanesi Ayaan Hirsi Ali'nin Wall Street Journal'da yazdığı yazısıdır. Yazısında, Müslümanların hepsinin terörist diye

¹⁴⁸ Justin Vaisse, "Muslims in Europe: A Short Introduction," *US – EUROPE ANALYSIS SERIES* 2,1 (2008): 2.

¹⁴⁹ Martin Asser, "What the Muhammad Cartoons Portray", *BBC*, 2 Ocak 2010, erişim tarihi: 28.03.2023, http://news.bbc.co.uk/2/mobile/middle_east/4693292.stm

¹⁵⁰ Oyvind Strommen, "Caught In The Web", *Eurozine*, 14.10. 2011 erişim tarihi: 28.03.2023, <https://www.eurozine.com/caught-in-the-web/>

nitelendirilemeyeceğini ama İslam ve terörizmin aralarında ciddi bir bağın olduğunu da unutulmaması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵¹ Hirsi Ali'nin bu sözleri aşırı sağın Müslümanları terörist olarak değerlendirmesi ve onları ötekileştirmesiyle benzerlik göstermektedir.

Konu ile ilgili başka bir örnek ise İtalyan gazeteci Oriana Fallaci'nin 'Gurur ve Öfke' isimli kitabın da yer verdiği Müslümanların Avrupalı devletleri işgal ettiği ve onların birer fareye benzediği görüşüdür. İngiliz yazar Melanie Philips'te yazdığı Londonistan isimli kitabında iktidarı yabancılar sorunu konusunda çok ilgisiz kaldığını ve kültürel kimliğin tehlikeye girdiğini vurgulamıştır.¹⁵²

3.3. Yükselen Aşırı Sağ'ın Almanya ve Fransa Üzerindeki Etkisi

1980'lerin ikinci yarısına gelindiğinde, birçok Avrupa ülkesinde aşırı sağ oluşumların keskin başarılar elde ederek ulusal siyaset düzeyinde önemli aktörler olarak ortaya çıktıklarını görmüş oluruz. Bu duruma verilebilecek ülkelerden bazıları Almanya ve Fransa'dır.

Almanya'daki aşırı sağ oluşumlar gerek yerel düzeyde gerekse de Avrupa Parlamentosu içerisindeki başarılarının yüksek olması nedeni ile adından sıklıkla bahsettirmektedir. 1989 ve 1990 yılında meydana gelen iki Almanya'nın birleşme kararının alınıp birleşmesi, ekonomi de yaşanan sorunlar ve ülkeye artan göçmen hareketliliği Almanya'daki Aşırı Sağ oluşumların söylemlerini bu eksenler üzerinden oluşturmasının önünü açmıştır.

Bir diğer ülke ise Fransa'dır. Yaşanan ekonomik sıkıntılar, işsizlik oranları ve yabancı karşıtlığı Aşırı Sağ oluşumların söylemlerinin beslendiği kaynaklar haline gelmiştir. Söylemlerini bu unsurlar üzerinden şekillendiren aşırı sağ oluşumlar, özellikle 1995 yılında meydana gelen başkanlık seçimlerinde %15,5'lik bir oy alarak pek çok kişinin dikkatini çekmesine yol açmıştır.¹⁵³

¹⁵¹ Ayaan Hirsi Ali, "The Problem of Muslim Leadership", *The Wall Street Journal*, 27 Mayıs 2013 erişim tarihi: 28.03.2023, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424127887323475304578503613890263762>

¹⁵² Atıkan, *Avrupa Benim Batı Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi*, 201.

¹⁵³ Osman Aydoğan, "Avrupa'nın Siyasi Kültür Değişikliğinin Parametreleri," *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 15, 371 (2002): 53-55.

3.3.1. Almanya Örneği

Aşırı sağ oluşumlar, Almanya özelinde oldukça önemli bir konuma sahiptirler. 1920'lerde yapılan Versailles antlaşması Almanya'yı gerek ekonomi alanında gerekse de toprak alanında getirilen yeni düzenlemeler ile oldukça yıpratmış bir sürece sokmuştur. Anlaşma yüzünden Almanya savaş tazminatları, yüksek enflasyon, Polonya ve Fransa gibi önemli toprak parçalarının kaybı ile karşı karşıya kalmıştır. 1920'lerin sonlarına doğru Almanya'daki refah seviyesi belirli bir oranda düzelme eğilimine girmiştir. Fakat, 1926'dan 1933'e kadar olan süreçte yaşanan ekonomik bunalımlar Weimar demokrasisinin gücünün sarsılmasına yol açmıştır.¹⁵⁴

1933 yılında Adolf Hitler yönetimi ele geçirmiştir. Hitler söylemlerinde toplumda homojen bir ırkın olmasının, rejime her koşulda uyulması gerektiğinin, toprakları genişletilme emri verildiği takdirde ekonomi de seferberliğin olmasının önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla da o dönemin Almanya'sı, nefrete ve uzlaşmacı bir kültürü reddeden söylemlere dayanmaktadır.¹⁵⁵

Hitlerin planları sadece ülke içinde kalmamış, diğer Avrupa ülkelerine de sıçramıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya mağlup olmuş ve işgal edilmiştir. Böylece Hitler Almanya'sı tarihin tozlu sayfalarına gömülmüştür. Bir daha böyle bir şey yaşanmaması için savaş kazanan ülkeler Batı Almanya Anayasasını hazırlamışlardır. Bu anayasa ile tüm anti demokrat oluşumlar yasaklanmıştır. Bütün bunlara rağmen aşırı sağ oluşumların kökenleri kaybolmamıştır.¹⁵⁶

Almanya'da aşırı sağ oluşumlar üç ayrı dönem olarak kendilerini göstermektedirler. Bu dönemlerden ilki 1949 – 1960 arası dönemde yeni yeni partilerin kurulmaya başlamasıdır.

Savaşın bitiminde oluşturulan anayasa ile nasyonal sosyalist eğilimli partiler yasaklanmıştı. Fakat, daha sonralarında anayasada bazı değişiklikler yapılmış ve bunun sonucunda bir takım ırkçı partiler kurulmaya başlanmıştır. 1949 yılında aşırı sağ, mecliste,

¹⁵⁴ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, (Ankara: İş Bankası yayımları, 1998), 356-357.

¹⁵⁵ Susann Backer, "Right-wing extremism in unified Germany", içinde *The Politics of the extreme Right: from the margins to the mainstream*, der. Paul Hainsworth, (London: Pinter yay., 2000), 89.

¹⁵⁶ A.g.e. 89-90.

% 5 oranında oy almış ve 1950 yılına kadar olan süreçte altı tane aşırı sağ parti mecliste yerini almıştır.¹⁵⁷ 1952 ve 1953 yıllarında aşırı sağ partilerin mecliste temsil gücü ve destekleri azalmıştır. Bu süreç 1961 yılına kadar devam etmiştir. 188 Bu durumun oluşmasındaki en büyük neden Almanya'nın, aşırı sağın gücünü kısıtlamak için yaptığı anayasal kısıtlamalar ve kamuoyu özelinde kapalı bir konsensüs oluşturma çabalarından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁸

Bu süreç 1964 yılına kadar devam etmiştir. Ta ki “Nazionaldemokratische Partei Deutschlands” partisinin ortaya çıkmasına kadar. Bu partinin ortaya çıkması aşırı sağ oluşumların ikinci dönemine karşılık gelmektedir. Nazionaldemokratische Partei Deutschlands 1964 yılında birbirinden farklı aşırı sağ örgütlerin ve milliyetçi muhafazakâr oluşumların tek bir parti altında toplanması ile kurulmuştur. Sayıları gereğince meclise girmeye hak kazanmışlardır. 1969 yılının seçimlerinde %4.3 oy oranı alarak, büyük bir başarıya imza atmıştır. Fakat, bu durum uzun sürmemiştir. 1998 yılına kadar oy kaybetmeye başlamışlardır.¹⁵⁹

Bunun en temel sebebi, 1966 yılında Almanya'daki ekonomik sıkıntı karşısında sol ve merkez sağın birleşerek beraber mücadele etmeleridir. Bu mücadele sonunda 1969 yılında ekonomik sorunlar çözülmeye başlamıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde Nazionaldemokratische Partei Deutschlands kendi yönetmeliklerinde değişiklikler yaparak, toplumsal sorunlara dikkat çeken sert bir söylem oluşturmuşlardır. Oluşturdukları bu söylem ile aşırı sağ için potansiyel seçmen olabilecek gençlere hitap etmeye çalışmışlardır. Bu çalışmaları 1996 yılında meyvesini vermiş ve üye sayılarının artmasına sebep olmuştur.¹⁶⁰

Almanya'daki aşırı sağın üçüncü dönemi ise 1980 yılından günümüze kadar olan süreci kapsamaktadır. 1983 yılında kurulan “Republikaner” partisi 1986 seçimlerinde %3'lük oy oranına sahip olmuştur. Ancak 1990 yılında partinin kazandığı oylar düşüşe geçmeye başlamıştır. Çünkü partinin içinde bölünmeler başlamış ve partiye olan güven azalmıştır. Almanya'da aşırı sağ partiler 1992 yılı itibarından net bir şekilde yükselişe

¹⁵⁷ A.g.e. 90-91.

¹⁵⁸ A.g.e.91-92.

¹⁵⁹ A.g.e. 91-92.

¹⁶⁰ A.g.e. 91-92.

geçmişlerdir. Hem oy oranları artmış hem de ilk defa eyalet parlamentosuna girebilmişlerdir.¹⁶¹

Bunların yanı sıra üçüncü döneme dahil olan 11 Eylül terör saldırıları da Almanya'daki aşırı sağ oluşumların yükselmesine etkin olmuştur. 11 Eylül terör saldırısı sonucunda Avrupa'da yükselişe geçen aşırı sağ oluşumlar, Almanya'da da yükselişe geçmişlerdir. Yükselişe geçmelerinde yabancı karşıtı müzik gruplarının, Neo-Nazi oluşumların ve dijital platformları etkili bir şekilde kullanmayı başaran aşırı sağa eğilim gösteren grupların katkısı bulunmaktadır.¹⁶²

Aşırı sağ oluşumlar söylemleri ile seçmen kitlesi üzerindeki etkilerini arttırmış ve sol ile merkez sağın söylemlerinin de aşırı sağ oluşumların söylemlerine benzer söylemler üretmesine yol açmıştır. Almanya'da merkez sağın ana akımlaşmasına verilebilecek örneklerden bir tanesi Angela Merkel'in söylemleridir. Hristiyan Demokrat Partisinin lideri olan Angela Merkel, aşırı sağ oluşumların yükselmesinin ardından söylemlerinde değişikliğe giderek çokkültürlülüğün sona erdiğini onun yerine tek kültürlü bir anlayışın gelmesi gerektiğini ve de yabancı kökenli işçiler ile bir arada çalışmanın sorunlar yaratacağını dile getirmiştir.¹⁶³

Merkez sağın söylemlerinin aşırı sağ oluşumların söylemleri ile paralellik gösterdiği başka bir örnek ise Horst Seehofer'ın İslam ve Hristiyanlık ile ilgili söylemidir. Almanya İçişleri Bakanı Seehofer, Almanya ile Hristiyanlığın bir bütün olduğunu ve Müslümanlığın Almanya ile bir ilgisinin olmadığını altını çizmektedir. Aşırı sağ oluşumların söylemlerinde de Seehofer'ın söylemindeki gibi benzer unsurlar bulunmaktadır. Buna ek olarak aşırı sağ oluşumlar Müslümanların ve yabancıların Almanya'da bulunmasının doğru olmadığını ve ait oldukları yerlere geri gönderilmesi gerektiğini söylemektedirler.¹⁶⁴

Alman medyası da aşırı sağ oluşumların söylemlerine paralellik gösteren içerikler oluşturmaktadır. Özellikle alman medyası yabancılar ve göçmenler ile ilgili yaptıkları pek

¹⁶¹ A.g.e.92-93.

¹⁶² Vural, *Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi*, 196.

¹⁶³ Kate Connolly, "Angela Merkel Declares Death of German Multiculturalism", *The Guardian*, 17 Ekim 2010 erişim tarihi 30.03.2023, <https://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-germany-multiculturalism-failures>

¹⁶⁴ "Almanya İçişleri Bakanı Horst Seehofer: İslam Ülkemize Ait Değil", BBC Türkçe, 16 Mart 2018 erişim tarihi: 30.03.2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43433426>

çok haberde ötekileştirici bir dil kullanarak insanlara sunmaktadır. Konu ile ilgili bir araştırma yapan Thomas Hestermann Almanya’da en çok okunan ve izlenen medya kuruluşlarının göçmenler ile ilgili yaptıkları haberlerde göçmenlerin sadece olumsuz yönlerine yer verildiği ve sorunun sadece onlardan kaynaklandığını söyleyen yayımlar yapıldığını tespit etmiştir. Bu haberlere verilecek örneklerden bir tanesi Suriyeli Aylan Kurdi’nin ölümüne ilişkin Alman basınının yaptığı, “nasıl olsa büyüdüğü zaman tacizci olacaktı” açıklaması gelmektedir.¹⁶⁵ Bir başka örnek ise Thillo Sarrazin’in kitabında yer verdiği göçmenler ile Alman ırkının bir arada yaşamasının Almanların zeka seviyelerini olumsuz etkilediğine dair söylemidir.¹⁶⁶

Alman medyasının aşırı sağ ile benzerlik gösterdiği söylemler, ülke içerisinde yabancı karşıtlığını arttırmıştır. Bu durum da ırkçılık temelli şiddet içeren eylemlerin başlamasına neden olmuştur. Almanya’daki halkın konu ile ilgili düşüncelerini öğrenmek için çeşitli anketler yapılmıştır. Bu anketlerden bir tanesi 2004 yılında gerçekleştirilerek Allgemenine Zeitung’da yayımlanmıştır. Ankette Alman halkına sorulan soru İslam’ın onlar için ne gibi çağrışımlar yaptığı ile ilgilidir. Sonuçlara bakıldığında zaman zaman halkın büyük bir kesiminin İslam denilince akıllarına ilk olarak kadınlara yapılan şiddetin, gerçekleştirilen terör eylemlerinin ve taciz olaylarının geldiği görülmüştür.¹⁶⁷

2010 yılında Friedrich Ebert Vakfı ’da buna benzer bir anket yapmıştır. Ankete katılan her dört Alman’dan birinin yabancı karşıtlığı ile ilgili görüşe sahip olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁸ Bu görüşe sahip olanların yaşadığı yerlere bakıldığında, yabancıların o bölgelerde daha az yoğunlukta olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla da insanların yabancı

¹⁶⁵ “Charlie Hebdo’dan ‘Toplum Eleştirisi’ mi ‘İrkçılık’ mı?”, BBC Türkçe, 14 Ocak 2016 erişim tarihi: 30.03.2023, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160113_charlie_hebdo_aylan_kurdi

¹⁶⁶ “Müslüman Göçmenleri Suçladı, Siyasette Yıldızı Parladı”, Deutsche Welle, 5 Eylül 2010 erişim tarihi: 30.03.2023, <https://www.dw.com/tr/m%C3%BCsl%C3%BCman-g%C3%B6%C3%A7menleri-su%C3%A7lad%C4%B1-siyasette-y%C4%B1ld%C4%B1z%C4%B1-parlad%C4%B1/a-5976127>

¹⁶⁷ Elisabeth Noelle, “Der Kampf der Kulturen”, Frankfurter Allgemeine Zeitung, FAZ.Net, 15 Eylül 2004 erişim tarihi: 30.03.2023, <https://www.faz.net/aktuell/politik/allensbach-studie-der-kampf-der-kulturen-1176643.html>

¹⁶⁸ Beklan Kulaksızoğlu, “Almanya’da ‘İslam Düşmanlığı Yükselişte”, Deutsche Welle, 14 Ekim 2010 erişim tarihi: 1.04.2023, <https://www.dw.com/tr/almanya-da-islam-d%C3%BC%C5%9Fmanl%C4%B1-%C3%BCKseli-%C5%9Fte/a-6109852>

karşıtlığı ile ilgili görüşleri kendilerinin gördükleri sorunlardan ziyade aşırı sağın söylemlerinin etkileri yüzünden olmaktadır.¹⁶⁹

2005 yılında Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi bir araştırma yaparak Almanya’da 2004 yılında yabancı düşmanlığı motivasyonu ile işlenen suçların 2553 rakamına ulaştığı saptanmıştır.¹⁷⁰

Toparlamak gerekirse, geçmişten günümüze olan süreç içerisinde aşırı sağ oluşumların geliştirdikleri sert söylemler, Almanya’da daha az liberal bir politik kültürün meydana gelmesine neden olmuştur. Bu durum da Almanya’daki hem ırkçılık olaylarını hem de aşırı sağ oluşumların üye sayısını arttırmıştır. Bunun yanı sıra ülkedeki yolsuzluklar ve vergi kaçakçılığı gibi etmenlerin ortaya çıkması toplum önünde büyük skandallara yol açarak halkın merkez siyasete karşı güven oyunu kaybetmesine sebep olmuştur. 2013 yılında kurulan AF, merkez siyasete olan güvensizliğin devam etmesini fırsata çevirerek kitlesini genişletmiş ve aşırı sağın Almanya’da giderek büyümesinin de önünü açmıştır.

3.3.1.1. AFD Hakkında

Alternative Für Deutschland’ın kısaltması olan AFD, tıpkı Almanya’daki diğer aşırı sağ partiler gibi göçmenlere karşı bir tavır içerisinde olduğu görülmektedir. AFD için kan bağı oldukça önemlidir. Kan bağıının Alman milliyetçiliğinin temelini oluşturduğunu ve göçmen hareketliliğinin çoğalmasında milliyetçiliğin tehlikeye girebileceğinin altını çizmektedir. AFD, Konrad Adam, Alexander Gauland ve Bernd Lucke’un öncülük ettiği seçim alternatifi neo liberal politikalar ekseninde 2013 yılında kurulmuştur.¹⁷¹

AFD, 2013 yılında gerçekleşen genel seçimlerde %4,7 oy 2014 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ise %7,1 oy almıştır. Bu sonuçlara göre partinin istikrarlı bir şekilde oylarını

¹⁶⁹ Oliver Decker, Johannes Kiess, Elmar Brähler, “Toplum İçinde Köklü Değişim: 2012 Almanya’ında Aşırı Sağ Yönelimler”, (çev.) Muharrem Açıkgöz, Friedrich Ebert Stiftung, 2013, s. 3.

¹⁷⁰ The Annual Report on the Situation Regarding Racism and Xenophobia in the Member States of the EU, EUMC, 2006, erişim tarihi: 2 Nisan 2023, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/10-ar06p2_en.pdf

¹⁷¹Rainer Buergin, “German Far-Right AfD Is in Parliament. Now What?,” Bloomberg, 20 Kasım 2017, erişim tarihi: 21 Nisan 2023, <https://www.bloomberg.com/politics/articles/2017-11-20/german-far-right-afd-is-in-parliament-now-what-quicktake-q-a#xj4y7vzkg>

arttırdığı ve örgütlenmesini doğru bir şekilde yaptığı görülmektedir.¹⁷² 2015 yılında göçmen hareketliliğinin artması ile meydana gelen “göçmen krizi” AFD’nin söylemlerini maddi sorunlardan ziyade kimlik eksenli sorunlara kaydırmasına neden olmuştur.¹⁷³

AFD 2013 parlamento seçimlerinde göçmenlerin sınırlandırılması gerektiğini ve gelecek olan belirli sınırdaki göçmenin de nitelikli, okumuş ve belirli bir seviyeye gelen insanlardan oluşması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷⁴ 2014 yılındaki Avrupa Parlamentosu seçimlerinde AFD göçün yalnızca Almanya’nın çıkarları doğrultusunda ve Alman kimliğini tehdit etmeyecek belirli bir sınırdan olabileceğini dile getirmiştir.¹⁷⁵ 2017 seçimlerinde AFD, göç hareketliliğinin durdurulamaz bir hal almasını önlemek adına sınırların tek seferde kapatılmasına ihtiyaç olduğu ve bu şekilde Alman kimliğinin korunabileceğinin altını çizmiştir.¹⁷⁶

AFD’nin dijital platformlardaki etki alanı incelendiğinde 2018 yılına kadar Facebook’taki takipçi sayısının 397 bin ve Twitter hesabında ise 125 bin takipçisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla AFD sadece oy oranı artışında değil, aynı zamanda sosyal platformlarda da oldukça etkin olduğu söylenebilmektedir. Eylemlerini ve söylemlerini sosyal platformlarda sade bir dil ile yayımlayan AFD, oldukça geniş bir kitleye ulaşmış ve etkisini arttırmıştır. Bütün bunlar AFD’nin dijital platformları bir araç olarak kullanarak etkisini arttırmasına sebep olmuştur.¹⁷⁷

3.3.2. Fransa Örneği

Fransa’da aşırı sağ oluşumların kökeni devrim yıllarına dayanmaktadır. O zamanlarda aşırı sağın amacı eski konumlarına kavuşmak ve cumhuriyetçi fikirlere karşı söylemler geliştirmektir. Aşırı Sağ İkinci dünya savaşına kadar olan sürede “Ligue” yani birlik anlamına gelen örgütlenme yapısına sahipti. Birliğin içerisinde bulunan en kuvvetli örgüt “Action

¹⁷²Nicole Berbuir, Marcel Lewandowsky ve Jasmin Siri, “The AfD and its Sympathisers: Finally a Right-Wing Populist Movement in Germany?,” *German Politics*, 24,2 (2015): 144-155.

¹⁷³ Inken Rommel, “We are the People. Refugee–Crisis, and the Drag-Effects of Social Habitus in German Society,” *Historical Social Research*, 42,4, (2017): 137

¹⁷⁴David Patton, “The Alternative for Germany’s radicalization in historical-comparative perspective,” *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 25,2 (2017): 165.

¹⁷⁵ Rommel, “Refugee–Crisis, and the Drag-Effects of Social Habitus in German Society,” 159.

¹⁷⁶ Patton, “The Alternative for Germany’s radicalization in historical-comparative perspective,” 166.

¹⁷⁷ Özge Özdemir, “Almanya seçimleri: Göç ve İslam karşıtı AfD ana muhalefet partisi mi olacak?,” BBC, 23 Eylül 2017, erişim tarihi: 22 Nisan 2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41368798>

Française” yani Fransız Hareketi idi. Fransız hareketinin liderliğini Charles Mauras adında bir yazar yapmaktaydı. Mauras antidemokratik bir tutum sergileyerek demokratik fikirlere karşı saldırgan bir söylem geliştirmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında aşırı sağ, Fransa’da çeşitli gruplar halinde örgütlenerek, politik şiddet içeren hareketlerde aktif bir şekilde rol almışlardır. Bunlardan bazıları Haç Ateşi, Genç Yurtseverler ve Croix de Feu’dur.¹⁷⁸

İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransa’daki iktidar, Birinci Dünya Savaşı gazisi olan Petain ‘in elinde idi. 1940 yılında Almanya’nın Fransa’yı işgale kalkışması ile Petain Almanya ile uzlaşma yoluna giderek bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşma gereği, Almanya Fransa’nın kuzeyini işgal edecek ama güney tarafsızlık şartı ile Petain tarafından yönetilecektir.¹⁷⁹

Savaşın sonunda bağımsızlığına kavuşan Fransa’da Almanya ile iş birliği yapan aşırı sağ üyeleri yargılanarak, oluşumları dağıtılmıştır. Bu dağılma çok uzun sürmemiş kısa bir süre sonra aşırı sağ kendini Marshal grubu olarak ortaya çıkararak tekrardan göstermeye başlamıştır. Bu grubun ardından Piere Poujade’nin liderliğini yaptığı Centre des nationaux independants grubu meydana gelmiştir. Bu grubun üyeleri oldukça ses getiren Poujadism hareketini başlatmışlardır.¹⁸⁰ Pojadism hareketinin tanımını, ekonomideki yeniliklere uyum sağlayamamış bir grubun baş kaldırması şeklinde yapmaktadırlar.¹⁸¹

1960 ve 1970 yılları arası Fransa’daki aşırı sağ oluşumlar açısından oldukça durağan geçmiştir. Özellikle seçim sonuçları sonrasında kendilerini eleştiren aşırı sağ, kendi içlerinde gruplaşmaya başlamıştır. Bir grupta milliyetçi ve de Gaulle karşıtı olanlar, diğer grupta ise yabancı düşmanlığı söylemi üzerinde gelişen “Jeune Actione” yani Genç Hareket bulunmaktadır.

Genç Harekette iki gruba ayrılmaktadır. Bunlardan ilki Fédération des étudiants nationalistes yani Milliyetçi Öğrenci Grubu ikincisi de Occident yani Batı Uygarlığı grubudur. Occident grubunun ömrü şiddet yanlısı eylemlere giriştiklerinden dolayı çok uzun sürememiştir. Ancak grup tekrardan Ordre Nouveau yani Yeni Düzen ismi ile tekrardan gün

¹⁷⁸ John Frears, “The National Front/The Extreme Right in France,” *Parties and Voters in France* 1,2 (1991): 111.

¹⁷⁹ A.g.e.111-112.

¹⁸⁰ A.g.e.112-113.

¹⁸¹ A.g.e.113.

yüzene çıkmıştır. Yeni düzen isimli bu grup 1972 yılında kurulacak olan Front National grubunun da zeminini oluşturmaktadır.¹⁸²

Günümüzde Front National denilince akıllara ilk olarak Jean Marie Le Pen gelmektedir. Ancak bu durum partinin ilk kurulduğu yıllar için geçerli olmamaktadır. Çünkü, partinin ilk kurucusu Ordre Nouveau'dur. Ordre Nouveau'nun Front National'ın bünyesinde devam etmesinin nedeni aşırı sağ oluşumları tek bir yerde toplamak ve güçlü bir kamuoyu oluşturarak protestolarını topluma daha net bir şekilde duyurmak ile ilgilidir.¹⁸³

Front National ilk zamanlarda elde edilir bir başarıya imzasını atamamıştır. Grup kendi içinde bu başarısızlığın sebebini aramış ve birtakım değişikliklere gitmişlerdir. Bu değişiklikler; örgütlenme ve ideolojilerinin yenilenmesi ile ilgili olmuştur. Bunun yanı sıra grup içerisindeki neo-faşist üyeleri de çıkartmışlardır. Geriye kalan üyeler ise Le Pen'in kurallarını benimsemek zorunda kalmışlardır.¹⁸⁴

Front National seçimlerde başarıya ulaşabilmek için Fransa'nın tarihi ile ilgili görüşlerini de yenilemeye başlamıştır. Özellikle 1789 yılından itibaren anti demokrat söylemler ile anılan aşırı sağ, ancak bu söylemini reddederse büyük bir kitleye sahip olabileceğinin farkına varmıştır. Fakat, bu durum onları diğer partilerden farklı kılmayacağı gibi aynı zamanda topluma da kendilerini alternatif bir çıkış yolu olarak gösterememelerine neden olacaktır. Bu yüzden de Fransız tarihi ile ilgili görüşlerinin yenilenmesi şart olmuştur. Le Pen bu değişimlerin gerçekleşmesi gerektiğini söyleyen ilk politikacı değildir ama eyleme döken ilk politikacı olarak tarihe geçmiştir.¹⁸⁵

1981 yılında iktidara tekrardan sol kesimin gelmesi kamuoyunun göçmen konusundaki tedirginliklerini arttırmıştır. Bu yüzden de kendilerini alternatif bir çözüm yolu gösteren Front National'a destekler giderek artmıştır. 1980'lerden beri birkaç seçim hariç istikrarlı bir başarı sergileyerek toplumlardaki görünürlüğünü arttırmıştır.

Front National'ın bu kadar yükselmesinin altında başka sebeplerde bulunmaktadır. Örneğin, 1981 yılında iktidarda olan sol kesimin ekonomik sorunlara verdiği cevapların sınıf

¹⁸² A.g.e. 114.

¹⁸³ A.g.e. 115.

¹⁸⁴ A.g.e. 116.

¹⁸⁵ A.g.e. 26.

üstü olması, hizmet sektöründe yaşanan problemleri ortadan kaldıramaması, yüksek enflasyon ve işsizlik oranlarına çözüm üretememesi gibi nedenler aşırı sağa verilen desteği arttırmış ve halkın onları alternatif bir yol görerek çözüme ulaştıracaklarına inanmalarını sağlamıştır.¹⁸⁶

Fransa'daki merkez siyaset, aşırı sağ oluşumların yükselmesini engellemek ve de kendi seçmenini geri kazanmak adına söylemlerini aşırı sağ oluşumların söylemleri ile benzer bir şekilde oluşturmaya başlamıştır. Merkez siyasetin bu stratejiyi kullanması 2007 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde işe yaramıştır. 2007'de Fransa'daki merkez sağı temsil eden Halk Hareketi Partisi söylemlerini aşırı sağ bir parti olan Ulusal Cephe'nin söylemleri ile benzer içerikler üretmiştir. Bu benzer içerikli söylemler, AB için Türkiye'nin tam üyeliğini desteklemedikleri ve Fransız kimliğinin ön plana çıkması gerektiği ile ilgilidir.¹⁸⁷

Halk Hareketi Partisi adayı Nicolas Sarkozy, seçim söylemlerinde özellikle Fransız kimliğini ele almış ve kazandığı takdirde "Ulusal Kimlik Bakanlığı" kuracağını sözünü vermiştir. Sarkozy'nin karşı tarafında yer alan sosyalist Segolene Royal'de Fransız ulusal marşının herkes tarafından öğrenilmesi gerektiğini ve Fransa'daki her hanenin içerisinde en az bir tane Fransa bayrağının bulunması gerektiğini dile getirmiştir.¹⁸⁸ Merkez sağın geliştirdiği bu söylemler sayesinde Halk Hareketi Partisi 2007 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde başarı elde etmişlerdir. Merkez sağ söylemlerinin aşırı sağ oluşumların söylemleri ile benzerlik gösterdiği başka bir örnek olarak İçişleri Bakanı Claude Guéant'ın konuşması verilebilir. Guéant konuşmasında, her milletin birbiri ile eşit olmadığını bazı milletlerin daha üstün olduklarını söylemiştir.¹⁸⁹ Bu söylem aşırı sağın kendi uluslarının Müslüman göçmenlerin uluslarından daha üstün olarak nitelendirdiği söylem ile paralellik göstermektedir.

Fransız medyası da aşırı sağ oluşumların söylemlerinin bir parçası haline gelen ötekileştirici üslubu yayımlarında yer vermeye başlamışlardır. Örneğin, Alain Finkielkraut "Mutsuz Bir Kimlik" adında bir kitap yazmıştır. Kitabında Fransız ulusal kimliğinin kaybolma tehdidi ile karşı karşıya olduğunu ve Fransızların kendi ülkelerinde yabancı gibi

¹⁸⁶ A.g.e. 26-27.

¹⁸⁷ Ekrem Yaşar Akçay, "Türkiye-AB İlişkileri ve 'İmtiyazlı Ortaklık' Meselesi", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi* 3,5, (2016), 13.

¹⁸⁸ A.g.e.175.

¹⁸⁹ A.g.e.90-92.

hissettiklerini dile getirmiştir.¹⁹⁰ Bir başka örnek ise Charlie Hebdo dergisinin kapağında Maryam Pougetoux’u aşağılayıcı bir şekilde yer vermesidir. Maryam Pougetoux Paris IV Sorbonne Üniversitesi Öğrenci Derneği’nin başörtülü başkanıdır. Başörtüsü taktığı yüzünden dergide ırkçı bir çerçeveden ele alınarak kendisi maymuna benzetilmiş ve ötekileştirilmiştir.¹⁹¹

Fransız medyasının aşırı sağ ile benzer söylemler üretmesi toplumdaki insanların yabancılara karşı tutumlarının da giderek değişmesine sebep olmuştur. Yabancıları büyük bir tehdit olarak algılayan halk, yabancıların ülkeden gitmesi için ırkçılık temelli şiddet eylemlerine başvurmaya başlamışlardır. Özellikle bu artış, 11 Eylül terör saldırıları sonucunda patlak vermiştir. 2003 yılında ırkçılık temelli şiddet içeren eylemlerin sayısı 817 iken 2004 yılında bu sayı giderek artarak 1565 olmuştur.¹⁹²

3.3.2.1. Front National Hakkında

Günümüzde her ne kadar Front National Le Pen ile bütünleşmiş görülse de ilk kurulduğu dönem için bu durum böyle değildi. Aksine Le Pen’in partide devam edip etmeyeceği bile kesin değildi. FN, 1972 yılında neo faşist bir grup olan Ordre Nouveau tarafından kurulmuştur. Neo faşist bir örgüt olan Ordre Nouveau, aşırı sağ oluşumları tek bir yerde toplamak amacı ile FN’ı oluşturmuştur. FN, kurulduğu yıldan itibaren ilk 10 yıl içerisinde seçimlerde önemli ölçüde başarılar imza atamamış ve siyasi çevrelerde yer edinmemiştir. 1974 yılında parlamento seçimlerinde %0,76 oy oranı alması, parti içerisinde yapılması gereken değişimlerin de önünü açmıştır.¹⁹³

İlk olarak parti içerisinde eski neo faşist gruplar çıkartılmıştır. Sonrasında ise geriye kalanlara partide varlıklarını sürdürmek istiyorlarsa Le Pen’in şartlarının benimsenmesi gerektiği söylenmiştir. Atılan bu adımlar partinin içerisinde gerçekleşecek diğer değişimlerinde habercisi niteliğinde olmuştur.¹⁹⁴

¹⁹⁰ A.g.e.191.

¹⁹¹ “Charlie Hebdo: La Caricature Qui Relance La Polémique Sur La Présidente de l’UNEF Voilée”, Ladepeche, 25 Mayıs 2018 erişim tarihi: 2.04.2023, <https://www.ladepeche.fr/article/2018/05/25/2804716-charlie-hebdo-caricature-relance-polemique-presidente-unef-voilee.html>

¹⁹² Racism and Xenophobia in the EU Member States, Annual Report 2005, EUMC, erişim tarihi: 6 Nisan 2023, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/103-ar05p2en.pdf

¹⁹³ John Frears, *The National Front /The Extreme Right in France* (London: St. Martin’s Press, 1991), 52

¹⁹⁴ Frears, *The National Front /The Extreme Right in France*, 12.

1981 yılında göçmen hareketliliğinde yaşanan artış, tam da o yıllarda iktidara gelen sol ile bağdaştırılmasına ve Fransız kamuoyunun tedirgin olmasına yol açmıştır.¹⁹⁵ Bu durumu fırsata çeviren Le Pen, 1983 yılındaki seçimlerde belediye meclisine girmeye çalışmış ve birinci turda %11,2 oy oranına sahip olmuştur.¹⁹⁶

Yakaladığı bu başarıyı 1984 yılındaki Avrupa parlamentosu seçimlerinde 10 sandalye ve 1986 parlamento seçimlerinde 35 sandalye olarak devam ettirmiştir.¹⁹⁷ Bu başarılar 1988 yılının haziran ayına kadar sürmüştür. 1988 yılında FN'nin Parlamento'daki sandalye sayısı bire inerek diğer sandalyelerini kaybetmiştir.¹⁹⁸

1988 yılındaki sandalye kaybından sonra tekrardan başarıyı 1989 yılında Dreux'da gerçekleşen ara seçimlerde yakalamıştır. Ara seçimlerde Marie France Stirbas %61,3 oy olarak partinin 1988 yılında yaşadığı başarısızlığın izlerini silmeyi başarmıştır.¹⁹⁹

FN, Marseille'de 1991 yılında meydana gelen ara seçimlerde %51, 1992 yılındaki yerel seçimlerde %12,1, parlamento seçimlerinde ise %12,5 oya sahip olmuştur. 1995 yılındaki başkanlık seçimlerinde Le Pen %15 oy oranı olarak o zamana kadar sahip olduğu en yüksek oy oranını almıştır.²⁰⁰

FN'nin bu başarısı 1995 yılındaki yerel seçimlerde de devam etmiştir ve üye sayılarını da üçe katlamışlardır. FN'nin üye sayısını üçe katlamasının ve oy oranlarını arttırmasının arkasında, Le Pen'in Fransız halkına tercih önceliği vereceği ile ilgili söylemi yatmaktadır. Bu söyleme göre Fransa'da yaşayan yabancılar ve göçmenler Fransız halkı ile kamuda, çalışma hayatında ve sosyal yardımlarda eşit haklara sahip olmayacak, Fransız halkına daha öncelik verilecektir.²⁰¹

Le Pen için ulus kavramı büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü, ona göre ulus, sonradan dahil olunması her ne kadar imkânsız olmasa da oldukça zordur. Aynı zamanda ulus

¹⁹⁵ Nona Mayer, "The French National Front," içinde *The New Politics of the Right: neo-populist Parties and Movements in established democracies*, der. Hans George Betz ve Stefan Immerfall (New York: St. Martin's Press, 1998), 63.

¹⁹⁶ Jonathan Marcus, *The National Front and French Politics: The Resistable Rise of J.M. Le Pen* (London: Mcmillan, 1995), 41-51.

¹⁹⁷ Mayer, "The French National Front," 63.

¹⁹⁸ A.g.e.63.

¹⁹⁹ A.g.e.63 – 64.

²⁰⁰ A.g.e. 70.

²⁰¹ Mayer, "The French National Front," 64.

kavramının milletlerin kimliğini, kültürünü ve geleneklerini temsil ettiğini dolayısıyla da ulus kavramının görünürlüğünün azalmasına karşın her türlü gelişmeye karşı bir tutum içerisinde olduklarının da altını çizmektedir.²⁰²

FN için saf bir Fransa oldukça önemli bir husustur. Bu saflık unsurunun bozulmaması için de göçün minimum düzeyde olması gerektiğini vurgularlar.²⁰³ Göç konusu FN'ın söylemlerinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. FN sosyal yardımlarda yaşanan aksaklıkların, işsizlik oranının artışının, sağlık alanında yaşanan sorunların sebebinin göçmenler olduğunu dile getirmiştir. Bu sorunları çözmek içinde çeşitli öneriler geliştirmişlerdir. Bu önerilerden bazıları, vatandaşlık alabilmek için gerekli şartların daha zorlaştırılması ve göçmen nüfusunun belirli bir sınırı geçmemesi şeklindedir.²⁰⁴ Bunun yanı sıra suç oranlarındaki artışın da göçmenler ile bağlantılı olduğunun ve göçmenlerin çoğalması durumunda hem suç hem de terör eylemlerinin artacağını da vurgulamışlardır. 2001 yılında meydana gelen 11 Eylül terör saldırısının da kendi söylemleri ile bağdaştırarak göç hareketliliğinin çok olması durumunda bu tarz olayların yaşanma ihtimalinin çok yüksek olduğunu ve halkın büyük bir güvenlik tehdidi ile karşı karşıya kalabileceğinin altını çizmiştir.²⁰⁵

2002 yılındaki başkanlık seçimlerinde Le Pen'in başarısı devam etmiş ve karşısında aday olan Chirac ile yalnız %3 oy farkıyla seçimi ikinci tura götürmeyi başarmıştır. İkinci turda oylarını 720.000 arttırmış ve Fransız halkının 5.5 milyonunun da desteğini kazanmıştır. 2004 yılında Avrupa parlamentosu seçimlerinde FN %10 oy alarak 7 milletvekilini Avrupa parlamentosuna yerleştirmiştir. 2007 yılındaki seçimlerde Le Pen'in oyu 2002 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerine göre %6.5 oranında bir düşüş göstermiş olsa bile 2012, 2017 ve 2022 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oy oranları giderek yükselmiştir. Bu yükselişin belki de önemli sebeplerinden birisi de Jean Marie Le Pen'in 2011 yılında liderliği kızına yani Marine Le Pen'e vermesidir. Marine Le Pen 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde %17,9 oy oranı almıştır. Ardından 2015 yılında babası Jean Marie Le Pen'i partiden atmış ve 2017 yılında partinin ismini Ulusal Birlik olarak değiştirmiştir. 2017 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ilk turda %21,3 ikinci turda ise oylarını %33,9'a

²⁰² Paul Hainsworth, *The Front National: From Ascendancy to Fragmentation on the French extreme right* (London: Biddles, 2000), 27.

²⁰³ A.g.e.119.

²⁰⁴ A.g.e. 24.

²⁰⁵ Jim Wolfreys, "An Iron Hand in a Velvet Glove: The Programme of the French Front National", *Parliamentary Affairs*, 46, 3 (1993): 427.

yükseltmiştir. 2022 yılında da oylarını tekrardan arttırarak ilk turda %23,4 ikinci turda ise %41,5 oy oranına ulaşmıştır. Bunların yanı sıra 2019 Avrupa parlamento seçimlerinde 23 milletvekilini parlamentoya sokmayı başarmış ve 2022 milletvekili seçimlerinde 89 milletvekili çıkararak önemli bir başarıya imza atmıştır.²⁰⁶

Marine Le Pen'in söylemlerinin arasında kamusal alanlarda peçe takılmaması, göç hareketlerini sınırlandırmak için referanduma gidilmesi, Fransa'yı NATO'nun askeri komuta yapısından çıkartılması ve 30 yaş altının gelir vergisinden muaf tutulması gibi unsurlar bulunmaktadır.²⁰⁷

²⁰⁶ “World Elections, Global Politics, Political Campaigns, Policy and Business Trends,” Election World, erişim tarihi 12 Ekim 2022, <https://www.electionworld.org/topic/europe>

²⁰⁷ Paul Kirby, “Fransa seçimleri: Aşırı sağcı Le Pen'in uzun süredir devam eden iktidar arayışı,” *BBC*, 23 Nisan 2022 erişim tarihi: 21 Ekim 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61169443>

4. BÖLÜM DİJİTAL AKTİVİZMİN ÖRNEK OLAYLARA YANSIMASI

4.1. Almanya

Toplumlarda meydana gelen gelişmeler sonucunda dijital platformların kullanımı ve insanların birbirleri ile olan iletişimi giderek artmıştır. Ülkelerde karşılaşılan sorunların çözülebilmesi için insanlar bir araya gelerek eylemlerini gerçekleştirmek üzere harekete geçmektedirler. Tam da bu noktada dijital platformları sıklıkla kullandıklarını görmekteyiz.

Almanya geçmişten günümüze kadar pek çok sorun ile karşılaşmıştır. Geçmiş dönemlerde karşılaşılan sorunlar karşısında halk kimi zaman küçük gruplar halinde protestolar gerçekleştirmiş, kimi zaman ise bazı sorunlara tepkisiz olmak zorunda kalmıştır. Çünkü, eskiden insanların birbiri ile olan etkileşimi ve olaylar ile ilgili bilgi alma kanalları yok denecek kadar azdı. Ancak, teknolojik gelişmeler yeni iletişim kanallarının ortaya çıkmasını sağlayarak, insanların etkileşimini arttırmış ve haberlere ulaşımını kolaylaştırmıştır.

Almanya’da aşırı sağ oluşumların kendilerini göstermeye başladığı zamandan beri ırkçılık ile ilgili problemler gün yüzüne çıkmıştır. En büyük toplumsal sorunların başında gelen ırkçılık konusu ile ilgili halk pek çok eyleme imza atmıştır. Öyleki günümüzde Almanya’da ırkçılık ile ilgili eylemler gündelik yaşamın bir parçası haline gelmektedir. Halk Facebook, Youtube ve Twitter gibi sosyal medya araçlarını kullanarak eylemlerinin temellerini bu platformlarda atmaktadırlar. Bu platformlarda örgütlenmelerini gerçekleştirdikten sonra sokağa çıkarak eylemlerini gerçekleştirmektedirler.²⁰⁸

Polis raporlarına göre 2020 yılında aşırı sağcıların ırkçılık temelli yaptıkları eylemlerde şiddete başvurarak suç işleme oranları 23 bin 604 rakamına ulaşmıştır. Bu rakamın oldukça yüksek olması, durumu engelleyici bir etmenin olmamasından ziyade yetersiz olduğundan kaynaklanmaktadır. Buradaki etmen Almanya’daki kurumların etkinliğidir. İnsanlar, Almanya’daki kurumların konu ile ilgili bir çözüm sağlayamayacağını düşünerek ırkçılık temelli şiddet olayları bağlamında bu kurumlara şikayetlerini dahi dile

²⁰⁸ Cem Dalaman, “Almanya’da İrkçi Eylemler Rekor Seviyede,” VOA, 22 Mart 2023, erişim tarihi: 18 Haziran 2023, <https://www.voaturkce.com/a/almanya-irkci-eylemler-rekor-seviyede/7016013.html>

getirmekten vazgeçmektedirler. Halkın kurumlara karşı güvensizliğinin en büyük sebeplerinden birisi kurumların aşırı sağın örgütlenme hızlarına yetişememesidir. Çünkü, aşırı sağ oluşumlar dijital platformlardaki kaynakları daha etkili kullanarak daha hızlı ve engellenemeyecek düzeyde örgütlenmektedirler.²⁰⁹

Almanya'daki Göç, Uyum ve İrkçilikle Mücadele Sorumlusu Reem Alabali-Radovan'ın yayınladığı rapora göre Almanya'da yaşamlarını sürdüren yabancıların yüzde 90'ı ırkçılık ve ötekileştirici söylemlerine maruz kaldıklarını belirtmiştir. Rapora göre 2022 yılında aşırı sağ oluşumlar 1138 şiddet eylemine imza atmışlardır. Özellikle konu ile ilgili Twitter üzerinden örgütlenerek sokağa çıkan aşırı sağ oluşumlar, duvarlara yazılar yazarak ve cami gibi sembolik yerlere zara vererek eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Uzmanlara göre bu rakamların daha fazla olduğu ama insanların şikâyetinde bulunmaması sebebi ile gerçek sayının belirlenemediği yönünde görüşleri bulunmaktadır.²¹⁰

İrkçilik ile ilgili bu kadar sık eylemin yapılmasının arkasında yatan bir neden bulunmaktadır. Bu neden ise aşırı sağ kesimin dijital platformları aktif bir şekilde kullanarak halkı ırkçılık ile ilgili kendi açısından bilgilendirmesi ve yabancı karşıtı söylemin geniş kitlelere yayılmasını sağlamalarıdır. Aşırı sağ oluşumların dijital platformlarda sade ve anlaşılır bir dil kullanması onların daha çok kitleye ulaşmalarına da katkı sağlamaktadır.

Almanya'da ırkçılık eylemlerinin yanı sıra ekonomiden kaynaklı eylemlerde gerçekleşmektedir. Özellikle ulaşıma getirilen zamlar ülkenin iki büyük sendikasının diğer ülkelere de ön ayak olacak bir hareket gerçekleştirmesine neden olmuştur. Önce Twitter üzerinden hashtagler oluşturularak başlatılan eylem daha sonrasında ülke genelinde toplu taşımının 24 saat boyunca kullanılmamasına yönelik bir greve dönüşmüştür. Bu hareket oldukça büyük bir ses getirmiş ve hükmettin konu ile ilgili çözüm arayışlarına girmesini zorunlu hale getirmiştir.²¹¹

²⁰⁹ Cem Dalaman, "Almanya'da İrkçi Eylemler Rekor Seviyede," VOA, 22 Mart 2023, erişim tarihi: 18 Haziran 2023, <https://www.voaturkce.com/a/almanyada-irkci-eylemler-rekor-seviyede/7016013.html>

²¹⁰ Cem Dalaman, "Almanya'da İrkçi Eylemler Rekor Seviyede," VOA, 22 Mart 2023, erişim tarihi: 18 Haziran 2023, <https://www.voaturkce.com/a/almanyada-irkci-eylemler-rekor-seviyede/7016013.html>

²¹¹ Friedemann Vogel, "Almanya'da ulaşım sektörü çalışanları grev başlattı", Sputnik Türkiye, 27 Mart 2023, erişim tarihi: 11.06.2023, <https://sputniknews.com.tr/20230327/almanyada-ulasim-sektoru-calisanlari-grev-baslatti-1068796274.html>

Bu eylemin ilk ayak sesleri dijital platformlar üzerinden başlamıştır. Daha sonrasında ise oldukça ses getiren bir eyleme dönüşmüştür. Birleşik Hizmet İşleri Sendikası ve Alman Demiryolu Taşımacılık Sendikası dijital platformlar üzerinden çağrı yaparak ulaşım da greve gitmişlerdir. Bu eylem hem şehir içi hem de şehir dışı trafiğini olumsuz etkileyerek başka kurumların da iş bırakma eylemi yapmasına sebep olmuştur. Bu eylemin yıkıcı getirilerine dayanamayan hükümet sendikalar ile görüşmeler yaparak çözüm yolları aramışlardır.²¹²

Almanya’da ulaşım da yaşanan bu grev 90’lı yılların başında da benzer bir şekilde yaşanmış ama bu kadar ses getirmemiştir. Bunun temel sebebi 90’lı yıllardaki eylem de bu denli geniş kitlelere ulaşamamasıdır. 2023 yılında Almanya’da ulaşım da yaşanan eylem, sendikaların dijital platformlar üzerinden sade ve anlaşılır bir dil kullanması ile daha çok kitleye ulaşmasını sağlamış ve kamuoyu üzerinden görünürlüklerini artmalarına neden olmuştur.²¹³

4.2. Fransa

Dijital platformları diğer Avrupa ülkelerinden daha çok kullanan ve eylemlerinin büyük bir kısmını bu platformlar üzerinden örgütlenerek gerçekleştiren bir diğer ülke de Fransa’dır. 17 Kasım 2018 yılında Paris’te meydana gelen “Sarı Yelekliler” eylemi bu duruma verilecek önemli örneklerden bir tanesidir.²¹⁴

Fransa’daki ekonomide yaşanan sıkıntılar ve bundan dolayı da akaryakıtta yapılan zamlar halkta büyük bir tepkiye yol açmıştır. Halk bu duruma tepki göstermek için ilk olarak sosyal platformlarda görüşlerini paylaşmış sonrasında ise örgütlenerek eylemlerini sokaklara taşımışlardır. Hareketin ilk başlangıcı Jacline Mouraud adlı bir kadının Macron'a, sonumuz ne olacak? bizim paralarımız ile ne yapıyorsun? bu durum bitmeli, yeter artık diyerek videolu mesajını internet ortamında yayınlaması ile başlamıştır. Videonun dijital

²¹² “Almanya’da son yılların en büyük grevi: Ulaşım sektöründe yüz binlerce çalışan 24 saat iş bıraktı”, BBC, 27 Mart 2023, erişim tarihi: 12.06.2023, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cl468xr5v3do#:~:text=Almanya%27da%20ülkenin%20en%20büyük,en%20büyük%20iş%20bırakma%20eylemi>.

²¹³ Friedemann Vogel, “Almanya’da ulaşım sektörü çalışanları grev başlattı”, Sputnik Türkiye, 27 Mart 2023, erişim tarihi: 11.06.2023, <https://sputniknews.com.tr/20230327/almanyada-ulasim-sektoru-calisanlari-grev-baslatti-1068796274.html>

²¹⁴ “Fransa’da Sarı Yelekliler anlatıyor: Neden sokaklara çıktılar?,” BBC Türkçe, 11 Aralık 2018, erişim tarihi: 18 Mayıs 2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46523578>

platformlarda yayınlamasının ardından çok kısa bir süre içerisinde geniş kitleler tarafından desteklenmiş ve halk dijital platformlar da örgütlenmeye başlamışlardır.²¹⁵

Sarı yelekliler eylemine yaklaşık 300 bine yakın insan katılmıştır. Bu durum sadece Fransız kamuoyunun değil dünya kamuoyunun da dikkatini çekerek büyük ses getirmiştir. İktidar eylemleri dindirmek için sert güce başvurmuştur. Ancak bu, eylemleri durduramamış, onun yerine etkisini daha da arttırmıştır. Pek çok polis ve eylemci karşı karşıya gelerek çatışma içine girmişlerdir. Yasalar her ne kadar polislerin plastik mermi veya gaz el bombalarını insanların kafasına atmasını yasaklamış olsa da bu süre zarfında polisler yasayı hiçe sayarak eylemcileri hedef almışlardır. Fransa ekonomisi de eylemler sonucunda büyük hasarlar almıştır. Hem bölgedeki esnaflar hem de Macron'un eylemcilere karşı aldığı önlemler büyük ciro kayıplarına yol açmıştır.²¹⁶

Her ne kadar partilerden veya oluşumlardan bağımsız hareket edeceklerini vurgulasalar da sonuç olarak başka oluşumlardan destek almalarını gerektiğinin farkına vardılar. Bu süre zarfında Le Pen'in açık bir şekilde destek çağrısı da bu kararı almalarını kolaylaştıran bir unsur olmuştur. Aşırı sağ kesimdeki bu hareketlenme sol tarafı bir endişeye sürükleyerek onların da hareketi desteklemek amacı ile sokağa dökülmelerine sebep olmuştur.²¹⁷

Sarı yelekliler hareketinin başlamasındaki en büyük sebeplerden birisi halkın toplumdaki düzene, sendikalara, partilere ve iktidara karşı duyduğu güvensizliktir. Ekonomik, sosyal ve siyasal dengesizlikten mustarip olan halk sorunlar ile baş edebilmek için alternatif yollar aramışlardır. Burada halkın alternatif yollar araması akıllara aşırı sağ oluşumların kendilerini alternatif bir çıkış yolu olarak gösterdiği söylemlerini getirmektedir. Her ne kadar eylemciler hareketleri gerçekleştirirken bağımsız olduklarını söylemiş olsalar da aslında arka planda aşırı sağ oluşumlardan etkilendikleri söylenebilir.²¹⁸

²¹⁵ "Fransa'da Sarı Yelekliler anlatıyor: Neden sokaklara çıktılar?," BBC Türkçe, 11 Aralık 2018, erişim tarihi: 18 Mayıs 2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46523578>

²¹⁶ "Fransa'da Sarı Yelekliler anlatıyor: Neden sokaklara çıktılar?," BBC Türkçe, 11 Aralık 2018, erişim tarihi: 18 Mayıs 2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46523578>

²¹⁷ Fehim Taştekin, "Sarı Yelekliler: 'Fransız Baharı' mı 'faşizmin ayak sesleri' mi?," BBC, 1 Aralık 2018, erişim tarihi: 21 Mayıs 2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46405041>

²¹⁸ Fehim Taştekin, "Sarı Yelekliler: 'Fransız Baharı' mı 'faşizmin ayak sesleri' mi?," BBC, 1 Aralık 2018, erişim tarihi: 21 Mayıs 2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46405041>

Bunun en büyük kanıtlarından birisi tıpkı 1934 yılında aşırı milliyetçi bir grup olan Action Française hareketinde, eylemcilerin kamuoyunun dikkatini çekebilmek adına parlamentoya yürümesi gibi sarı yeleklilerinde bu yolu takip edip parlamentoya yürümesidir. Başka bir örnek ise uzmanlara göre sarı yelekli eylemlerine yabancı kökenli insanların daha az katılması verilebilir. Bunun nedeni olarak da eylemcilerin eylemler esnasında ırkçılık söylemlerinin akıllara gelmesini sağlayan çeşitli atıflar yapmasıdır. Örneğin, eylemcilerin ABD Başkanı Donald Trump'ın "fakir beyaz" grubundan gelen destekçilerine ithafen aşağılayıcı bir söylem olan Beyaz Avam Takımı göndermesini yapmalarıdır. Aynı zamanda sarı yelekli eylemleri sırasında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Macron'un kazanmasının arka planının da Fransa'da yaşayan yabancı kökenli seçmenlerin olduğunu ve onların oyu ile iktidara geldiğini belirtmektedirler. Irkçılığın söylemlerine yansımaları sol kesimin de harekete mesafeli durmasına yol açmaktadır.²¹⁹

Sendikalar da eylemlere destek verip vermeme konusunda oldukça kararsız kalmışlardır. Ancak sarı yelekli eylemlerin gerçekleştirdiği ilk eylem kamuoyu tarafından büyük bir yankı uyandırınca bu sefer sendikalar eyleme katılım çağrısı yapmışlardır. Daha öncesinde destek vermeme sebeplerini de eylemler içerisinde aşırı sağ oluşumların ve şiddetin bulunduğunu söylemişlerdir.²²⁰

4.3. Dijital Aktivizm ve Yükselen Aşırı Sağ Kavramı İlişkisinin Değerlendirilmesi

İnsanlar teknolojik gelişmeler sonucunda toplumların daha demokratikleşeceğine inanmaktaydılar. Bu inancın sebebini, bilgiye erişimin kolay hale gelmesiyle bilginin tek bir elde toplanmayacağı düşüncesi oluşturmaktaydı. Ancak, gerçek dünyadaki durumlar bu düşünceden biraz farklı gelişmiştir.

Sosyolog Jean Schradie'ye göre teknolojik gelişmeler sonucunda meydana gelen dijital platformlar, aktivistlerin hareket alanlarını eşit seviyeye getirememekle birlikte aynı zamanda dijital aktivizm alanında da bir uçuruma sebep olmuştur. İnternet insanların, grupların veya partilerin kendi mesajlarını iletebilmek için her ne kadar tarafsız bir araç olarak gözükse bile, daha çok güce ve kaynağa sahip olan kişilerin internetten daha çok

²¹⁹ Fehim Taştekin, "Sarı Yelekliler: 'Fransız Baharı' mı 'faşizmin ayak sesleri' mi?" BBC, 1 Aralık 2018, erişim tarihi: 21 Mayıs 2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46405041>

²²⁰ Fehim Taştekin, "Sarı Yelekliler: 'Fransız Baharı' mı 'faşizmin ayak sesleri' mi?" BBC, 1 Aralık 2018, erişim tarihi: 21 Mayıs 2023, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46405041>

yararlandıklarının altını çizmektedir. Bunu televizyon örneği ile açıklamak mümkün olacaktır. Örneğin, yeteri oranda ekonomik güce sahip herhangi birisi istediği kanalı satın alabilir ve o kanalda kendi çıkarlarına yönelik yayınlar yapabilir. Ancak, maddi gücü yeteri kadar olmayan insanlar herhangi bir televizyon kanalı alamayacağı için o kanalı izlemek ile yetinmektedirler.²²¹

Tarafsızlık düşüncesi internet için daha uygun bir düşünce olabilmektedir. Bu duruma verilebilecek başka bir örnek ise dijital platformlardır. Her ne kadar internet tarafsız olarak görülse bile dijital platformların kurucuları kendi mesajlarını veya görüşlerini öne çıkarabilmek için internet sitelerine çeşitli düzenlemeler getirebilmektedirler. Bu yüzden de insanlar sürekli onların verdikleri mesajları görerek kendilerine ait fikirlerini değiştirebilirler. Dolayısıyla internet üzerinde yeterince kaynağa sahip olan kişiler daha avantajlı konumda olmaktadır.²²²

Tamda bu noktada Marx'ın, bireylerin ekonomik yaşamlarının sosyal yaşamlarını şekillendirdiği sözü akıllara gelmektedir. Bu argümana göre ekonomik anlamda yeteri kadar kaynağa sahip olmayan bir insanın sosyal yaşamı, elinde ekonomik gücü olan bir insanın sosyal yaşamına göre farklılık gösterebilmektedir.²²³ Örneğin, ekonomik anlamda güçlü birisi dijital platformları satın alabilir ve sadece kendi söylemlerine paralel içerikler üretebilir veya dijital platformlarda takipçi satın alarak görüşlerini geniş kitlelere kolay bir şekilde yayabilir. Ancak, yeteri kadar ekonomik güce sahip olmayan birisinin bunları yapması oldukça zordur. Onun yerine satın alınan dijital platformlardaki içerikleri takip eder. Bu içeriklere göre de görüşleri, fikirleri hatta sosyal yaşamları şekillenebilmektedir.

İnsanlar dijital platformlardaki okudukları içerikler doğrultusunda fikirlerini, görüşlerini veya sosyal yaşamlarını değiştirebilirler. Buradaki önemli nokta ise bunu birisinin dayatması olmadan kendi rızaları ile yapmış olmalarıdır. Bu noktada Gramsci'nin hegemonya kavramı akıllara gelmektedir. Gramsci, özellikle sivil toplumun hegemonyayı rıza ve ikna yolu ile oluşturmaya çalıştığını belirtmektedir. Sivil toplum dijital platformlar üzerinden söylemlerini okuyucular ile paylaşır.²²⁴ Söylemlerinin içeriği çoğunlukla

²²¹ Jean Schradie, *The Revolution That Wasn't: How Digital Activism Favors Conservatives* (America: Harvard University Press, 2019), 5-10.

²²² Schradie, *The Revolution That Wasn't: How Digital Activism Favors Conservatives*, 12-14.

²²³ Marx, “Marx ve Sivil Toplumun Aşılması,” 263.

²²⁴ Gramsci, “Hapishane Defterleri Seçmeler”, 74.

okuyucuyu ikna etmeye yöneliktir. İkna yolu ile söylemlerinin daha geniş kitlelere ulaşabileceklerini düşünmektedirler. Aktivistler de eylemlerinin amaçlarını veya nedenlerini dijital platformlar aracılığı ile insanlara ulaştırmakta ve eylemlerine katılmaları için onları ikna etme yoluna gitmektedirler. Destekçilerin kendi rızaları ile harekete katılım göstermelerinin, hareketi benimsemelerine ve hareketin başarıya daha çabuk ulaşacağına yol açtığını düşünmektedirler.²²⁵

2006 yılı dijital platformlar açısından oldukça önemli bir yıl olmuştur. Time dergisi kapak fotoğrafına bir bilgisayar monitörü koymuş ve yılın kişisi ödülünü okuyuculara verdiğini duyurmuştur. Bunun anlamı okuyucuların artık içerikler üretebileceği ve dijital ortamın yeni oluşturduğu kamusal alana dahil olabileceği anlamına gelmektedir. Bunun üzerine başta Facebook olmak üzere pek çok dijital platformlar kamuya açılarak, aktif hale geçti.²²⁶

2011 yılında Arap Bahar'ının etkilerinin tüm dünyada hissedilmesi, İspanya'da "Öfkeli Hareketi'nin başlaması ve Amerika'da "Wall Street'i İşgal Et" eylemlerinin ortaya çıkması sosyal platformlarda adeta bir devrim niteliği yaratmıştır. İnsanlar dijital platformları daha sık kullanarak daha çok içerik üretmeye ve daha çok örgütlenmeye başlamışlardır.²²⁷ Öfkeli Hareketi, aynı Arap Baharında olduğu gibi ülkeden ülkeye yayılarak oldukça büyük ses getiren bir hareket olmuştur. İspanya'da yaşanan ekonomik kriz karşısında halk birleşerek çeşitli eylemler yapmışlardır. Bu eylemlerin başında ise kamu alanlarının ele geçirilmesi gelmektedir. Eylemlere daha çok destek almak ve görünürlüğünü arttırmak için eylemciler eylemlerin başlangıcı olan 15 Mayıs'ın kısaltmasını yaparak "15 M" ismi altında dijital platformlarda örgütlenmeye başlamışlar ve dünya basınının da dikkatini çekmeyi başarmışlardır.²²⁸

Wall Street'i İşgal Et eylemi de tıpkı Öfkeli hareketinde olduğu gibi ekonomik sıkıntılar yüzünden başlamıştır. Başlangıcı, Adbusters adlı bir derginin çağrısıyla olmuştur. İlk zamanlar bu çağrıya halktan destek çok olmamasına rağmen ekonomik krizin giderek kötü bir hal alması ile insanlar bu çağrıya kulak vermiş ve hareket ivme kazanmıştır.

²²⁵ A.g.e. 20-21

²²⁶ A.g.e. 15-16

²²⁷ Schradie, *The Revolution That Wasn't: How Digital Activism Favors Conservatives*, 17-18.

²²⁸ "Sınır tanımayan 'Öfkeli' hareketi", *BBC Türkçe*, 14 Ekim 2011 erişim tarihi, 28 Haziran 2023, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/10/111014_indignados_protests

Eylemlerin bu denli ses getirmesinde dijital platformların çok önemli etkisinin bulunduğunu unutmamak gerekir. Örneğin, eylemler esnasında polis eylemcileri göz altına almasını pek çok insan videoya çekerek sosyal platformlardan paylaşmıştır. Bunun üzerine eyleme fiziki olarak katılamasa bile desteklerini bir şekilde göstermek isteyen insanlar, dijital platformlar üzerinden kelepçe nasıl sökülür gibi videolar paylaşarak desteklerini göstermişlerdir. Buradaki temel nokta harekete verilen desteğin sadece fiziki anlamda değil, dijital anlamda da verilmesidir. Dolayısıyla da harekete verilen destek giderek artmış ve küresel boyutlara da ulaşmıştır.²²⁹

Bu eylemler göz önüne alınca hareketlerin bu denli görünür olmasında ve geniş kitlelere yayılmasında yatan önemli bir etkenin dijital platformların kullanılması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hareketlere fiziki olarak katılamayan ama desteklerini göstermek isteyen pek çok insan dijital platformlar üzerinden videolar, yazılar veya içerikler paylaşarak harekete desteklerini göstermektedir. Özellikle, diğer hareketlerde dijital platformların etkisinin ne kadar büyük olduğunu gören insanlar, dijital platformlardaki kaynakları kullanmaya özen göstermektedirler.

Aidan Ricketts, eylemcilerin dijital platformlardaki kaynaklardan yararlanmalarını dijital aktivizm şeklinde tanımlamaktadır.²³⁰ Öfkeli hareketinin çıkış noktası Adbusters adlı bir derginin çağrısı olsa bile bu çağrıya verilen cevaplar dijital platformlar üzerinden olmuştur ve eylemciler dijital platformlarda örgütlenerek sokağa çıkmışlardır. Wall Street'i İşgal Et eylemlerinde de insanlar, örgütlenmelerini dijital platformlar aracılığı ile yaparak sokağa çıkmışlardır. Tamda bu noktada Ricketts'in söyleminden hareketle, bu eylemlerin dijital aktivizme verilebilecek örnekler olduğu görülmektedir. Meydana gelen hareketlerde eylemciler hiçbir zaman çaba göstermeden gücü elde etmemektedirler. Aksine Guobin Yang'ın dediği gibi güce ve başarıya ulaşmak için çok çaba göstermektedirler. Buradan yola çıkar isek dijital aktivizmin başarıya ulaşmanın yanı sıra gücü de elde etmede önemli bir etken olduğunu söyleyebiliriz.²³¹

Güç kavramı oldukça önemli bir unsurdur. İktidarlar, eylemciler, muhalefet gibi pek çok kişi güce sahip olmayı ve elinde tutabilmeyi isterler. Bunun içinde elinde olan kaynakları

²²⁹ "10 soruda Wall Street'i işgal et", *CNN TÜRK*, 22 Ekim 2011, erişim tarihi 30 Mayıs 2023, <https://www.cnntrk.com/guncel/10-soruda-wall-streeti-isgal-et>

²³⁰ Ricketts, *The Activists Handbook*, 187.

²³¹ Yang, "Online Activism", 34.

kullanmaya çaba gösterirler. Aynı aktivistlerin başarıya ve güce ulaşmasında kullandıkları dijital kanallar gibi toplumdaki iktidarlar veya muhalefet kesim de dijital kanalları sıklıkla kullanmaktadırlar. Buradaki temel nokta kimin neyi, nasıl ve etkili bir şekilde mi kullandığı ile ilgilidir.

Avrupa’da meydana gelen aşırı sağ oluşumlar için de güç kavramı oldukça önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun temel sebebinde, gücü elde ederek iktidarı ele geçirme isteği yatmaktadır. Ancak güce çaba göstermeden ulaşmak yerine aynı dijital aktivizm’de olduğu gibi çaba göstererek ulaşmaya çalışmaktadır. Aşırı Sağ kesim aslında insanları kendi söylemleri ile ikna etmeye çalışır. Bu iknayı söylemlerindeki içerikler ve söylemlerini dile getirdikleri yerler güçlendirir. Söylemlerini özellikle yabancı karşıtlığı ekseninde oluşturan aşırı sağ, insanları da toplumdaki pek çok sorunun yabancılardan kaynaklandığına ikna etmeye çalıştığı görülmektedir. Örneğin, ekonomik krizlerin, işsizlik oranındaki artışın veya terör eylemlerin gerçekleşmesinin nedenini yabancıların gelişi ile bağdaştırır.²³²

Aşırı sağ oluşumlar söylemlerini o dönemin koşullarına göre şekillendirmektedir. Bunun temel sebebi kendilerini halka alternatif bir çözüm yolu olarak göstermelerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Avrupa’da 1970’li yılların sonlarına doğru meydana gelen küreselleşme hareketleri toplumlarda göç hareketliliğini arttırmış ve yabancı işçilerin sayısını arttırmıştır. Bu durumdan rahatsız olan halk, kendilerini alternatif bir yol olarak gösteren aşırı sağ oluşumların söylemlerine giderek kayma eğilimi göstermiştir.²³³

Toplumlarda meydana gelen terör eylemleri, ekonomik krizler veya yaşanan işsizlikler aşırı sağ oluşumların desteklerini arttırmıştır. Özellikle 11 Eylül başta olmak üzere 2005 yılında Londra’da, 2004 yılında Madrid’de meydana gelen terör saldırıları pek çok ülkenin Müslümanlara ve yabancılara karşıt bir tutum içerisinde bulunmasına neden olmuştur. Artık insanlar yaşadıkları toplumlarda yabancılar ile bir arada bulunmak istememiş ve beraber yaşamaları durumunda pek çok sorun ile karşılaşabileceklerinin düşüncesine kapılmışlardır. Aşırı sağ oluşumlarda bütün bu unsurlar çerçevesinde söylemlerini oluşturmuştur. Aşırı sağ oluşturduğu söylemleri dijital platformlar üzerinden insanlar ile paylaşmıştır. Buradaki

²³² A.g.e. 35

²³³ Betz, *The New Politics Of the Right*, 5.

temel nokta söylemlerini dijital kanallar aracılığı ile hızlı bir şekilde yayılmasını sağlaması ve ürettikleri içeriklerin insanları karşılaştıkları sorunlar ile ilgili olmasıdır.²³⁴

Avrupa'daki aşırı sağ, yabancı karşıtlığı ile ilgili söylemler geliştirirken ve söylemlerini dijital kanallarda yayınlarken, merkez sağ ise yabancılar ile ilgili konuda sol ile birleşerek beraber hareket etmeyi tercih etmiştir. İki uç noktadaki iki farklı görüş birbirlerine atıflar yaparak söylemlerinde benzerlik oluşmaya başlamıştır. Aşırı sağ oluşumlar da oluşan boşluktan yararlanarak söylemlerini siyasi bir zemine oturtmaya başlamışlardır. Dolayısıyla da aşırı sağ giderek destekçilerini arttırmış ve yükselmeye başlamıştır.

Yabancılar konusunda sürekli olumsuz konuların gündeme gelmesi, merkez siyasetin yaptığı çok kültürlülük vurgusunun da eleştirilmesine yol açarak pek çok ırkçılık temelli eylemin yapılmasına da sebep olmuştur. Yapılan ırkçılık temelli eylemler aşırı sağ oluşumların dijital kanalları etkili kullanması ile giderek yayılmış ve görünürlüğünü arttırmıştır. Aşırı sağ oluşumların giderek yükselmesi üzerine merkez siyaset de söylemlerini aşırı sağ ile benzer söylemler haline getirmiştir. Buradaki temel nokta, söylemlerini aşırı sağ ile benzer bir hale getiren merkez siyasetin, elindeki pek çok kaynağı da söylemleri ile paralel bir şekilde kullandığı ve bunun da aşırı sağ için oldukça avantaj getirdiği görülmektedir. Bunun sebebi, elinde kaynak anlamında gücü olan merkez siyasetin, aslında kaynaklarını aşırı sağın söylemlerine paralel içerikler oluşturmasında kullanmasıdır. Bunu yaparkenki düşünceleri aşırı sağın yükselmesini yavaşlatmak ve destekçileri geri kazanmak olmuş olsa bile bu durum aşırı sağ için oldukça avantaj sağlamıştır.

Aşırı sağ oluşumlar söylemlerini dijital kanallar aracılığı ile yayınladığı zaman okuyucuların bu içerikler doğrultusunda pek çok eyleme imza atmasına da neden olmaktadır. Dolayısıyla da izlediği yol ile dijital aktivizmin gerçekleşmesine sebep olmaktadır. Okuyucular söylemlerini okuduktan sonra dijital platformlarda kendi görüşlerini paylaşmakta ve konu ile ilgili eylem planlarını oluşturmaya başlamaktadırlar. Sonrasında ise eylemi sokaklara taşımaktadırlar. Buradaki asıl soru bu eylemleri durdurmak veya aşırı sağ oluşumlara destekleri azaltmak için merkez siyasetin ve solun dijital platformları kullanıp kullanmadıkları ile ilgilidir. Bu sorunun cevabı, merkez siyasetin ve sol kesimin dijital

²³⁴ Britton, "Globalisation vs Sovereignty", 7.

platformları aşırı sağ kesimden daha az ve daha karmaşık kullanması bu yüzden de yeterince etkili olamaması ile ilgilidir.²³⁵

2014 yılında Jean Schradie'nin yaptığı bir araştırma sonucunda birçok görüşün aksine sağ kesimin dijital platformları daha çok kullandığı ve kontrol edebildiğini gözlemlemiştir. Bunun nedeninin sağ oluşumların ellerinde daha çok kaynağın olmasına ve kaynakları doğru bir şekilde kullanmalarına bağlamıştır. Bunun yanı sıra sağ kesimlerde dijital iş gücünü aktive eden hiyerarşik alt yapıların bulunduğunu bunun da istedikleri mesajı iletme de daha etkili olmasına yol açtığını söylemektedir.²³⁶

Sol kesim dijital platformlar üzerinden daha karmaşık ve daha uzun mesajlar yayınlamaktadırlar. Aynı zamanda yayınladıkları mesajlar daha derin olduğundan dolayı insanlarda düşünmeye ve farklı seslerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durum da hareketin amacının anlaşılması açısından bir karmaşaya yol açmaktadır. Sağ kesim de ise bu durum farklıdır. Dijital platformlar üzerinden paylaştıkları mesajlar sade ve anlaşılması kolaydır. Dolayısıyla insanlar mesajı hemen anlayıp konu ile ilgili derin düşüncelere kapılmadan harekete destek vermeye başlamaktadırlar.²³⁷

Aşırı sağ oluşumların ve sol kesimlerin dijital platformları kullanma şekilleri de farklılık göstermektedir. Sol kesim insanların bir araya gelecekleri etkinlikler yapmaya daha önem vermektedirler. Bu etkinliklerin, kişilerin birbirleri ile olan etkileşimini artırıp örgütlenmelerini sağlayacağı görüşüne inanmaktadırlar. Bu yüzden de dijital platformlar adına aşırı sağ kadar önem vermemektedirler. Aşırı sağ kesim ise etkinliklerden ziyade dijital platformların kullanımına önem vermektedir. Dijital platformlar da yazılar paylaşmanın veya gönderilerin altına yorumlar yapmanın insanların dikkatini daha çok çekeceğine ve örgütlenme seviyelerinin artacağına inanmaktadırlar.²³⁸

Geçmişten günümüze kadar olan süreçte Almanya ve Fransa'daki aşırı sağ oluşumların başarısının dijital olanakları iyi kullanmasından kaynaklı olduğu görülebilir. Alman medyasının aşırı sağ oluşumlara paralel yayınlar yapması ve söylemlerini destekleyici içerikleri insanlar ile paylaşması onları daha görünür kılarak desteklerini

²³⁵ A.g.e.10.

²³⁶ A.g.e.19-20.

²³⁷ A.g.e.21-22.

²³⁸ A.g.e. 23-26.

arttırmıştır. Özellikle de yabancıların ülke de işsizliğe yol açtıkları ve güvensiz bir ortam oluşturdukları ile ilgili söylemler hem Alman medyası hem de internet platformları tarafından hızlıca yayılarak ırkçılığın da artmasına sebep olmuştur.

11 Eylül terör eylemlerinden sonra yabancı düşmanlığı giderek artmış ve aşırı sağın Almanya’da yükselmesine de neden olmuştur. Aşırı sağın bu denli yükseliş göstermesi önceleri Angela Merkel’in çok kültürlülüğe yaptığı atıfların da değişmesine onun yerine Merkel’in, artık çok kültürlülük gibi bir durumun söz konusu olamayacağı ile ilgili söylemlerinin meydana gelmesine sebep olmuştur. Merkel’in bu söyleminden sonra medyanın ve dijital platformlarında aslında aşırı sağ oluşumların söylemlerine paralellik gösteren içerikler yayınladığı görülmektedir. Örneğin, Suriyeli Aylan Kurdi,’nin ölümüne yönelik Alman medyasının yaptığı “nasıl olsa büyüyünce tacizci olacaktı”, veya Thillo Sarrazin’in yayınladığı kitapta yabancılar ile Alman ırkının bir arada yaşaması halinde Almanların zekâ seviyelerinin düşüşe geçeceği ile ilgili bir yazıya yer vermesi, yabancılara yönelik karşıt söylemlerinde giderek artmasına neden olmuştur.²³⁹

Almanya’daki diğer aşırı sağ oluşumlar gibi yabancı düşmanlığını söylemlerinin merkezine alan ve 2013 yılında kurularak kendilerini topluma alternatif bir çıkış yolu olarak gösteren AFD, aşırı sağ oluşumlar için oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü, 2015 yılında göç hareketlerinde yaşanan artışı AFD maddi sorunlardan ziyade kimlik eksenli büyük sorunlara yol açabileceğini ve bu durumunda Alman halkını ciddi bir kimlik sorunu ile karşı karşıya getirebileceğini söylemiştir. Bu söylemlerinin dijital platformlar da sıklıkla dile getiren AFD, destekçilerini de arttırmış ve halkın yabancılara karşı eylemler yapmasına neden olmuştur.²⁴⁰

AFD’nin dijital platformları etkin bir şekilde kullandığı görülmektedir. Örneğin 2018 yılına kadar olan süreçte Facebook’ta 397 bine Twitter’da ise 125 bine ulaştırmıştır. Bu platformlarda söylemlerini oldukça sade, anlaşılır ve kısa tutarak yayınlayan AFD, oluşturduğu söylemler çerçevesinde halkın dijital kanallarda örgütlenerek fiziki eylemler de de bulunmasını bundan dolayı da dijital aktivizmin yeşermesine neden olmaktadır. Örneğin

²³⁹ Deutsche Welle, “Müslüman Göçmenleri Suçladı”.

²⁴⁰Rommel, “We Are People”,137.

ulaşım da gerçekleşen eylemler her ne kadar bağımsız olarak söylenmiş olsa bile eylemlerin arkasında dijital ortamdaki söylemlerin etkilerinin olduğu görölmektedir.²⁴¹

Almanya gibi Fransa'daki aşırı sağ oluşumların da pek çok medya kuruluşu ile paralellik gösterdiği görölmektedir. Bunun temel sebebi merkez siyasetin göç hareketliliği karşısında oldukça zor bir duruma düşmesi ve söylemlerini aynı şekilde aşırı sağ oluşumların söylemleri ile paralellik gösteren yayınlar yapması ile ilgilidir. Fransa'da özellikle 1981 yılında yaşanan göçmen krizi halkın kendilerini alternatif bir yol olarak sunan aşırı sağ bir parti olan FN'a olan desteğini arttırmasına sebep olmuştur. Destekçisi artan FN karşısında merkez siyaset, dijital kanallardaki ve medyadaki kaynaklarını aşırı sağ ile benzer içerikler ürettiği söylemlerini yayınlamak için kullanmıştır. Örneğin Charlie Hebdo dergisi Paris IV Sorbonne Üniversitesi dernek başkanı Maryam Pougetoux'u başörtüsü taktığı için aşağılayıcı bir şekilde dergi kapağında yer vermiştir. Bir başka örnek ise Alain Finkielkraut adlı bir yazarın "Mutsuz Bir Kimlik" adlı kitabında Fransızların yabancılar ile yaşadığı takdirde kimliklerinin yok olacağı ile ilgili içeriğe yer vermiştir.²⁴²

Bütün bunlar halkın yabancı düşmanlığını arttırmış ve ekonomik sorunlar, işsizlik, terör gibi unsurların tamamen yabancılardan kaynaklandığı ile ilgili yaygın bir görüşün olmasına yol açmıştır. Halk aşırı sağın oluşturduğu bu söylemlere dijital kanallar veya medya aracılığı ile ulaşabilmektedir. Bu söylemlere ulaştıktan sonra halk dijital platformlar aracılığı ile kendi fikirlerini birbirleri ile paylaşarak, sorunları düzeltmeye yönelik eylem planlarını gerçekleştirmeye başlamaktadırlar. Tamda bu noktada dijital aktivizmin görünür bir şekilde ortaya çıktığını görürüz.

Dijital aktivizmin görünür bir örneğini Fransa'daki 2018 yılında sarı yelekliler eylemlerinde görürüz. Fransa'da meydana gelen sarı yelekliler eylemi her ne kadar bağımsız olarak ortaya çıkmış olsa bile arkada yatan nedenler aşırı sağ olumların söylemlerinde bulunan içerikler ile paralellik göstermektedir. Önemli olan kısım, insanların bu eylemleri başlatmadan önce dijital platformlarda ülke içerisindeki sorunları görmeleri sonrasında farkındalıklarının artması bunun sonucunda da çözüm için eylem planlarını dijital platformlarda yapmalarıdır. En son olarak ise sokakta eylemlerini gerçekleştirmektedir.²⁴³

²⁴¹ Patton, "The Alternative of Germany",165.

²⁴² Hebdo, "Toplum Eleştirisi Mİ? Irkçılık mı?"

²⁴³ BBC Türkçe, "Fransa'da Sarı Yelekliler anlatıyor?"

Dolayısıyla aşırı sağ oluşumlar dijital kanalları etkili kullanarak söylemlerini insanlara iletebilmekte ve bu söylemler doğrultusunda insanların eylemler gerçekleştirmesine neden olmaktadır. Önemli kısım ise bunu ikna yolu ile yapmasıdır. Güce ikna yolu ile ulaşmak ister. Söylemleri ile ikna ettikleri halkın sorunları çözebilmek ve seslerini duyurabilmek adına dijital platformları kullanmaları ve eylemlerinin planlarını orda oluşturmaları kısmında da dijital aktivizm devreye girmektedir. Toparlayacak olur isek aşırı sağın söylemlerinin kalıcılığı ve görünür olması açısından dijital aktivizmden beslendiği ve dijital platformları hedeflerine ulaşma yolunda bir araç olarak kullandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bütün bunlardan yola çıkar isek tezimizin ana sorusu olan kendilerini halkın gerçek temsilcisi olarak konumlandıran ve başka siyasi hareketlerin himayesi altına girmek istemeyen aşırı sağ siyasetin temsilcileri, her şeye tepki gösterirken gözetim aracı haline gelen dijital platformların kendilerine karşı olan yönüne neden tepki göstermemektedirler sorusuna da cevap bulabiliriz. Çünkü, aşırı sağ elindeki dijital kaynaklarda yayınladıkları mesajlarında gerek sade gerekse de açık bir dil kullanmaları onların daha çok insana ulaşmasına yol açmaktadır.

SONUÇ

Yapılan bu çalışma temel olarak yeni toplumsal hareketlerin eylemlerini dijital platformlara kaydırmasıyla birlikte dijital ortamda örgütlenerek daha geniş kitlelere ulaşmalarını sağlayan dijital aktivizm kavramının, Avrupa'daki sağ oluşumlar üzerindeki etkisini ele alarak Almanya ve Fransa üzerinde incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde yeni toplumsal hareketlere yer verilmiştir. Yeni toplumsal hareketlerin önceliği güçlü bir kamuoyu oluşturmaktır. Güçlü bir kamuoyunun iktidarlar, kurumlar ve kuruluşlar üzerinde bir baskı oluşturacağını ve çıkarları doğrultusunda çözümlere daha kolay ulaşabileceklerini düşünmektedirler. Tam da bu noktada topluma kendilerini alternatif bir kurtuluş yolu olarak gösteren aşırı sağ oluşumların güçlü bir kamuoyu oluşturmada daha çok kitleye ulaşmak için alternatif bir yöntem olarak dijital platformları sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Dijital platformlar üzerinden oluşturdukları söylemlerinde açık ve sade bir dil kullanmaları, kitlelerini genişletmelerinde ve iktidarlar, kurumlar, kuruluşlar karşısında güçlü bir konuma gelmelerine yardımcı olmaktadır. Aşırı sağ oluşumlar kendi çıkarlarına yönelik oluşturdukları mesajları dijital platformlar üzerinden yayınlayarak farklı ülkelerden farklı insanlara ulaşarak dünya çapında ses getiren pek çok eyleme imza atmışlardır.

70'lerden sonra ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler kuramı, insanların yalnızca ekonomik temelli sorunlar için değil cinsiyet, kimlik, özgürlük ve kültür gibi mikro temelli sorunlar için de örgütlenerek eylemlerini gerçekleştirdiklerinin altını çizmektedir. Kuram, bireylerin sorunlar karşısında çözüm üretebilmek ve toplumda bazı konular üzerine dikkat çekebilmek adına örgütlenerek harekete geçtiklerini söylemektedir. Gönüllülük ilkesine dayanan eylemler, insanlarda sorumluluk duygusunu da geliştirdiği için hareketi daha da benimsemelerine yol açmaktadır. Aşırı sağ oluşumlar gönüllülük ilkesi ile yola çıkarak insanlara sorumluluk hissini aşılama ve verdikleri mesajların kitleler tarafından daha çok benimsenmesine sebep olmaktadır. Bu durumun en büyük nedenlerinden birisi kullandıkları dilin sade ve günlük yaşamdaki konuşma tarzı gibi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sayede toplumun her kesiminden insan, mesajları daha rahat anlayabilmekte ve daha çok aidiyet duygusu hissetmektedir. Aşırı sağ oluşumlar ekonomik eksenli sorunların yanı sıra kültür ve kimlik gibi mikro eksenli sorunları ele alarak örgütlenme süreçlerini ilk olarak

dijital platformlarda başlatmaktadırlar. Sonra ise eylemlerini sokaklara taşıyarak, görünürlüklerini ve etkilerini arttırmaktadırlar.

Tezin ikinci bölümünde yer alan dijital aktivizm kavramının alt başlıklarından biri olan kavrama yönelik farklı bakış açıları incelendiğinde aşırı sağ oluşumların konu ile ilgili iyimser bakış açısına sahip oldukları görülmektedir. Bunun sebebi aynı iyimser bakış açısına sahip olanlar gibi aşırı sağ oluşumların da dijital aktivizm kavramının güç unsurunun sadece iktidarlarda olmasını engelleyeceğini, böylece onlara karşı olan oluşumlarında onlar karşısında güce sahip olabileceklerini düşünmesi ile ilgilidir. Nitekim de bu durum aşırı sağ oluşumlar için böyle olmuştur. Aşırı sağ oluşumlar dijital platformlar üzerinden örgütlenerek, destekçilerini arttırmış ve iktidarlara karşı güçlenerek onlar üzerinde baskı yaratmayı başarmışlardır. Dijital platformlar yeni bir kamusal alan imkânı yaratarak çok sayıda insanın mesajlarını iletebilmesini ve örgütlenebilmesini sağlamaktadır.

Aşırı sağ oluşumlar mesajlarını oluşturma aşamasında dijital aktivizmin bir türü olan taraf olma aktivizmine sıklıkla başvurumaktadırlar. Çeşitli platformlarda hashtagler oluşturarak insanların konu ile ilgili dikkatlerini çekmekte ve harekete olan destekleri arttırmaktadırlar. Örneğin Almanya'da ırkçılık ile ilgili yapılan eylemlerde oluşturulan hashtagler, konu ile ilgili daha önce hiçbir fikre sahip olmayan insanların bile dikkatini çekmiş ve harekete destek vermelerini sağlamıştır. Bunun bir başka örneği de Fransa'da karşımıza çıkmaktadır. Fransa'da sarı yelekliler ile ilgili yapılan eylemlerde kullanılan videolar ve hashtagler eylemlerin küresel boyutlara ulaşmasında ve ses getirmesinde etkili olmuştur. Eylemlerin bu denli ses getirmesinin temel sebebi de dijital platformlardaki örgütlenme düzeylerinin başarılı olmasından kaynaklanmaktadır. Dijital ortamlarda iyi bir örgütlenme düzeyinin olabilmesi de iyi bir teknolojik alt yapı gerektirmektedir. Dijital aktivizmin önemli bir unsuru olan teknolojik alt yapı, toplumlardaki eylemlerin görünür olmasındaki ve güçlü bir kamuoyu oluşturmasındaki en önemli etmenlerden bir tanesidir. Teknolojik alt yapı ne kadar güçlü ise dijital ortamdaki örgütlenme düzeyi de bir o kadar güçlüdür. Çünkü, güçlü bir teknolojik alt yapı sayesinde insanlar arasındaki etkileşim giderek artmakta ve örgütlenme seviyeleri de bu etkileşim sayesinde daha da kolaylaşmaktadır.

Toplumlar savaş ve kriz gibi durumlarda olağanüstü durumlar ile karşılaştıkları zaman bunlar ile başa çıkabilmek için olağanüstü çözümler ve düzenlemeler getirmektedirler. Aşırı

sağ oluşumlar genellikle kitlelerini toplumdaki olağanüstü durumlarda daha çok genişletmektedirler. Bunun en temel sebebi getirilen çözümlerin toplumları olumsuz yönde etkileyecek çözümler olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin kemer sıkma politikaları gibi. Tamda bu noktada aşırı sağ oluşumlar bu olumsuz durumları fırsat bilerek kendilerini toplumlara alternatif bir yol olarak göstermektedirler. Bunun da en temel nedeni olağanüstü durumlar içerisinde devimselciliğe sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

Soğuk savaş sonrası dönemde iki kutuplu sistemin bir noktasında merkez sağ bir noktada ise sol yer almaktadır. Toplumlar bu iki uç noktada kendilerine yakın söylemlere sahip olanı benimsemekte ve onun etrafında şekillenmektedir. Ancak toplumların karşılaştıkları krizler özellikle de ekonomik temelli olanlar, iki uç noktanın söylemlerinin birbiri ile benzemesine yol açmıştır. İki tarafta oluşturdukları söylemler çerçevesinde birbirlerine atıflar yaparak iki uç kısmın bir tarafının boş kalmasına yol açmıştır. Bu boş noktayı fırsata çeviren aşırı sağ oluşumlar toplumdaki sorunların yabancılardan kaynaklandığını ve Avrupa'daki devletlerin büyük bir kimlik tehdidi ile karşı karşıya kaldıklarını dile getirerek tek kültürlü bir yaşam biçimine vurgu yapmışlardır.

Merkez sağ ve sol kesimin söylemlerinin birbirleri ile benzemeye başlaması, taraftarlarının güvenlerinin kaybına ve farklı arayışlara yönelmelerine neden olmuştur. Taraftar kaybeden merkez sağ bu sefer farklı strateji içerisine girerek söylemlerini aşırı sağ oluşumların söylemleri ile paralel bir şekilde yürüterek seçmenlerini hem geri kazanmaya hem de aşırı sağın yükselmesine engel olmaya çalışmışlardır. Bunu yaparken de tarihteki olaylara atıflar yaparak çokkültürlülüğün bitmesi gerektiğini vurgulamaya başlamışlardır. Dolayısıyla da merkez sağın söylemleri giderek ana akımlaşmaya başlamıştır.

Aşırı sağ oluşumların yabancı karşıtlığı üzerine geliştirdikleri söylemlerin onları bu denli yükselişe geçirmesinde ve daha geniş kitlelere sahip olmasında dijital platformların ve medyanın büyük bir etkisi olmuştur. Özellikle Fransa ve Almanya'daki medya kurumlarının aşırı sağın söylemleri ile paralel içerikler üretmesi seçmenlerin aşırı sağa verdikleri desteklerin artmasına sebep olmuştur. Fransız ve Alman medyasının aşırı sağ oluşumların söylemlerinin bir parçası haline gelen ötekileştirici üslubu yayınlarında yer vermeye başlaması güçlü bir kamuoyu oluşmasının da önünü açmıştır. Örneğin, Alain Finkielkraut "Mutsuz Bir Kimlik" adlı kitabındaki yabancılar ile ilgili söylemleri veya Almanya'daki Charlie Hebdo dergisinin kapağında Maryam Pougetoux'u aşağılayıcı bir şekilde

resmedilmesi aşırı sağ oluşumların söylemlerini desteklediklerinin de en büyük kanıtlarından birisidir.

Almanya’ da ve Fransa meydana gelen pek çok hareketin arkasında görünmeyen bir güç olarak dijital aktivizm bulunmaktadır. Özellikle ırkçılık ve ekonomik temelli sorunlar karşısında seslerini geniş kitlelere duyurmaya çalışan eylemciler dijital platformlar üzerinden örgütlenererek sokaklara çıkmaktadırlar. Almanya’daki ırkçılık temelli grevler veya Fransa’daki sarı yelekliler eylemlerinde de insanlar sanal ortamlar aracılığı ile daha çok örgütlenmiş ve daha geniş kitlelere ulaşmışlardır. Buradaki temel nokta eylemciler dijital platformlarda kendi mesajlarını yayımlarken tıpkı aşırı sağ oluşumların dijital ortamlarda kullandıkları dil gibi sade ve anlaşılır bir dil tercih etmeleridir. Bunun sebebi aşırı sağ oluşumun dijital platformlardaki kaynakları etkili bir şekilde kullanmaları ve diğer gruplara da ilham olmalarıdır. Hükümetler de Buradan hareketle dijital platformların otoritelere karşı kullanılan bir platform haline geldiğini söyleyebiliriz.

Tez boyunca aşırı sağ oluşumların kendilerini alternatif bir yol olarak halka sunduklarını, Fransa ve Almanya özelinde de pek çok konuda iktidarı eleştirerek muhalefet yaptıklarını gördük. Bu oluşumlar, çoğu konuyu eleştirerek karşı çıkarken dijital platformların kullanımı ile ilgili bir karşı çıkma eyleminde bulunmamaktadırlar. Bunun en temel sebebi, aşırı sağın dijital platformları daha çok kullandığı ve kontrol edebildiği ile ilgilidir. Schradie’nin yaptığı gözlemlere göre sağ oluşumların ellerinde daha çok kaynağın olması ve kaynakları doğru bir şekilde kullanmaları onların dijital platformlardan rahatsızlık duymamasına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra sağ kesimlerde dijital iş gücünü aktive eden hiyerarşik alt yapıların bulunduğunu bunun da istedikleri mesajı iletme de daha etkili olmasına neden olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla aşırı sağ oluşumların her şeye bir tepki gösterirken dijital platformlara tepki göstermemelerini, dijital ortamdaki kaynakları etkili kullanmalarından ve dijital platformların, kendi söylemlerini daha geniş kitlelere kolay bir şekilde ulaştırarak mesajlarının etkisini arttırmalarından kaynaklı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, Ömer. “Yeni Toplumsal Hareketlerde Yeni Medya Etkisi: Kuzey Ormanları Savunması Örneği,” *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7 (2019).
- Akçay, Ekrem Yaşar. “Türkiye-AB İlişkileri ve ‘İmtiyazlı Ortaklık’ Meselesi.” *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi* 3,5 (2016).
- Anderson, Deborah. “Identifying and Responding to Activist Publics: A Case Study.” *Journal of Public Relations Research* 3,4 (1992): 151-162.
- Arık, Emel. “Yurttaş Gazeteciliğinin Günümüzdeki Görünümü: Twitter Gazeteciliği Örneği.” *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 36,1 (2013).
- Asser, Martin. “What the Muhammad Cartoons Portray.” *BBC*, 2 Ocak 2010, http://news.bbc.co.uk/2/mobile/middle_east/4693292.stm
- Atıkkın, Zeynep. *Avrupa Benim Batı Avrupa’da Aşırı Sağın Yükselişi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Ayaan Hirsi Ali, “The Problem of Muslim Leadership”, *The Wall Street Journal*, 27 Mayıs 2013. <https://www.wsj.com/articles/SB10001424127887323475304578503613890263762>
- Babacan, M. Emin. “Sosyal Medya Sonrası Yeni Toplumsal Hareketler.” *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 12,2 (2014): 140-141.
- Backer, Susann. “Right-wing extremism in unified Germany.” içinde *The Politics of the xtreme Right: from the margins to the mainstream*, der. Paul Hainsworth, London: Pinter yay., 2000.
- Baran, Aylin Görgün. “Post Dijital Çağda İletişim ve Etkileşimle Kaplanan Boşluklar.” İçinde *Gençlik ve Dijital Çağ*, der. Aylin Güngör Baran, Oya Hazer ve Serhat Öztürk, 42-43. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Gençlik Araştırmaları ve Uygulama Merkezi, 2020.

BBC Türkçe. “Almanya İçişleri Bakanı Horst Seehofer: İslam Ülkemize Ait Değil.” 16 Mart 2018. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43433426>

BBC Türkçe “Almanya’da son yılların en büyük grevi: Ulaşım sektöründe yüz binlerce çalışan 24 saat iş bıraktı.” 27 Mart 2023. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cl468xr5v3do#:~:text=Almanya%27da%20ülke nin%20en%20büyük,en%20büyük%20iş%20bırakma%20eylemi.>

BBC Türkçe “Charlie Hebdo’ dan ‘Toplum Eleştirisi’ mi ‘İrkçılık’ mı?” 14 Ocak 2016.

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160113_charlie_hebdo_aylan_kurdi

BBC Türkçe “Fransa'da Sarı Yelekliler anlatıyor: Neden sokaklara çıktılar?” 11 Aralık 2018. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46523578>

Berbuir, Nicole, Lewandowsky, Marcel ve Siri, Jasmin. “The AfD and its Sympathisers: Finally a Right-Wing Populist Movement in Germany?.” *German Politics* 24,2 (2015): 144-155.

Berbuir, Nicole, Lewandowsky, Marcel ve Siri, Jasmin. “The AfD and its Sympathisers: Finally a Right-Wing Populist Movement in Germany?.”

German Politics 24,2 (2015): 144-155.

Betz, Hans George ve Immerfall, Stefan. *The New Politics of the Right*.

New York: Palgrave Macmillan, 1998.

Britton, Leon. *Globalisation vs. Sovereignty? The European Response*. Cambridge: Cambridge Uni. Press, 1997.

Buergin, Rainer. “German Far-Right AfD Is in Parliament. Now What?.” *Bloomberg*, 20 Kasım 2017, <https://www.bloomberg.com/politics/articles/2017-11-20/german-far-right-afd-is-in-parliament-now-what-quicktake-q-a#xj4y7vzkg> erişim tarihi: 21 Nisan 2023

Bulut, Çağrı Kaderoğlu. “Yeni Toplumsal Hareketler Tartışmalarında Amerikan Ekolü: Kaynak Mobilizasyonu ve Siyasi Fırsat Yaklaşımları.” *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 1,39 (2014): 63.

- Cammaerts, Bart. "Social Media and Activism." İçinde *The International Encyclopedia of Digital Communication and Society* der. Robin Mansell ve Ang Peng Hwa, 4 Sussex: John Wiley & Son, 2015.
- Campbell, John. "Where Do We Stand? Common Mechanisms in Organizations and Social Movements Research." İçinde *Social Movements and Organization Theory*, der. Gerald
- Carlisle, Rodney P. *Encyclopedia of Politics: The Left and The Right*. London: Sage Publications, 2005.
- Castells, Manuel *Enformasyon Çağı; Ekonomi, Toplum, Kültür 2 -Kimliğin Gücü*. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Castells, Manuel *İsyan Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Cicioğlu, Filiz ve Tandoğan, Şeyma Merve. "Merkez Parti Söylemleri ve Medya Dili Bağlamında Aşırı Sağ'ın Yükselişinin İncelenmesi: Fransa ve Almanya Örneği." *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 5, 6 (2018): 148.
- Cohen, Jean. "Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler." İçinde *Yeni Sosyal Hareketler*, der. Kenan Çayır, 111. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.
- Connolly, Kate. "Angela Merkel Declares Death of German Multiculturalism." *The Guardian*, 17 Ekim 2010. <https://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-germany-multiculturalism-failures>
- Coşkun, Mustafa K. *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2007.
- Çaha, Ömer *Sivil Kadın: Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum*. Ankara: Savaş Yayınevi, 2010.
- Çayır, Kenan. "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler." İçinde *Yeni Sosyal Hareketler*, der. Kenan Çayır, 16-17. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.
- Çımrın, Füsun Kökalan. "Yeni Toplumsal Hareketler ve Kentsel Yaşam." *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi* 1,2 (2010): 49.

- Dalaman, Cem. "Almanya'da Irkçı Eylemler Rekor Seviyede," VOA, 22 Mart 2023.
<https://www.voaturkce.com/a/almanyada-irkci-eylemler-rekor-seviyede/7016013.html>
- Davis, Doug McAdam, Richard Scott and Mayer Zald, 44. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Decker, Oliver, Kiess, Johannes, Brähler, Elmar. *Toplum İçinde Köklü Değişim: 2012 Almanya'sında Aşırı Sağ Yönelimler*. Çev. Muharrem Açıkgöz. Almanya:Friedrich Ebert Stiftung, 2013.
- Demirkıran, Pınar. "Hacktivizm." İçinde *Hack Kültürü ve Hacktivizm:Yeni Bir Siyaset Biçimi, Hactivizm*, der. Yetkin Sal, Ali Rıza Keleş, 27-28. Ankara: Alternatif Bilişim, 2013.
- Demiroğlu, Elif T. "Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması." *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 2,1 (2014): 133-144.
- Deniz, Ali Çağlar. "Kolektifin Rasyonalizasyonu: Toplumsal Hareketler." İçinde *Toplumsal Hareket Teorileri ve Ortadoğu İsyamları*, der. Ali Çağlar Deniz, 21-25. Ankara: Orion Yayınevi, 2014.
- Deutsche Welle. "Müslüman Göçmenleri Suçladı, Siyasette Yıldızı Parladı." 5 Eylül 2010.
<https://www.dw.com/tr/m%C3%BCsl%C3%BCman-g%C3%B6%C3%A7menleri-su%C3%A7lad%C4%B1-siyasette-y%C4%B1ld%C4%B1z%C4%B1-parlad%C4%B1/a-5976127>
- Dönmez, Rasim Özgür. "Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı'ya Karşı Siyasal İslam." *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 1,4, (2004): 82.
- Election World. "World Elections, Global Politics, Political Campaigns, Policy and Business Trends." <https://www.electionworld.org/topic/europe>
- Eatwell, Roger. "The Rebirth of 'Extreme Right' in Western Europe." *Parliamentary Affairs* 53,2 (2000): 408-409.

- Finley, Mary ve Sofier, Steven. "Toplumsal Hareket Kuramları ve MAP: Bir Diyalogun Başlangıcı." İçinde *Demokrasi Yapmak*, der. Acar Acar, 143. İstanbul: Arı Turizm Yayıncılık, 2001.
- Frears, John. "The National Front/The Extreme Right in France." *Parties and Voters in France* 1,2 (1991): 111.
- Gedik, Esra. "Dünyada ve Türkiye'de Dijital Feminizm İncelemesi: Gençlerin Dijital Aktivizm Deneyimleri." *Toplum ve Kültür Araştırma Dergisi* 1,5 (2020): 127.
- Giddens, Anthony *Sosyoloji*. Çev. Işıl Bayar. Ankara: Ayraç Yayınları, 2000.
- Gözübüyük, Meral Tamer. "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum." *Edebiyat Fakültesi Dergisi* 27,1 (2010): 92.
- Gramsci, Antonio *Hapishane Defterleri Seçmeler*. Çev. Kenan Somer. İstanbul: Onur Yayınları, 1986.
- Habermas, Jürgen. "New Social Movements." *Telos*, 49 (1981): 33-37.
- Hague, Rod ve Harrop, Martin *Siyaset Bilimi Karşılaştırmalı Bir Giriş*. Çev. Soner Torlak ve İdil Çetin. Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.
- Hainsworth, Paul. *The Extreme Right in Western Europe*. New York: Routledge, 2008.
- Hainsworth, Paul. *The Front National: From Ascendancy to Fragmentation on the French extreme right* London: Biddles, 2000.
- Hakverdigil, Refik Kutay. "Toplumsal Hareketlerin Dijital Dönüşümü: Slaktivizm Üzerine Bir Araştırma." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Hegel, George Wilhelm Friedrich. "Hegel ve Sivil Toplum." İçinde *Sivil Toplum ve Ötesi*, der. Gülnur Acar Savran, 200-204. Ankara: Dipnot Yayınları, 2022.
- Hirsi Ali, Ayaan. "The Problem of Muslim Leadership." *The Wall Street Journal*, 27 Mayıs 2013. (Erişim Tarihi: 28.03.2023).
- Hobbes, Thomas *Leviathan*. Çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

- Holmes, Leslie ve Murray, Philomema. *Avrupa Birliği'nde Kimlik, Kùltür Tartışmaları ve Türkiye*. Çev. Erhan Akdemir. Bursa: Ekin Yayınevi, 1999.
- Hùlùr, Himmet ve Yaşın, Cem. “Yeni Medya, Toplum ve Siyasal İletişimin Dönüşümü,” *İçinde Yeni Medya, Toplum ve Siyasal İletişim*, der. Himmet Hùlùr ve Cem Yaşın, 30-31 Ankara: Ütopya Yayınevi,2020
- Hwang, Tim. “Digital Transforms Activism: The Web Ecology Perspective.” *İçinde Digital Activism Decoded*, der. Mary Joyce, 121-122. New York: Idebata Press, 2010.
- Jasper, James M. *Ahlaki Protesto Sanatı*. Çev. Senem Öner. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.
- Johnston, Hank, Larana, Enrique ve Gusfield, Joseph R. “Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Toplumsal Hareketler.” *İçinde Yeni Sosyal Hareketler*, der. Kenan Çayır, 13-15. İstanbul: Kaknùs Yayınları, 1999.
- Karasar, Niyazi *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2010.
- Karatzogianni, Athina *Fireband Waves of Digital Activism 1994-2014*. UK: Palgrave Macmillan, 2015.
- Kiraz, Selin ve Kestel, Seyra. “Kadınların Madun Sorunsalı ve Bir Alternatif Olarak Yeni Medyada Dijital Aktivizm: Change.org.” *İletişim Dergisi* 53,2 (2017): 149.
- Kirby, Paul. “Fransa seçimleri: Aşırı sağcı Le Pen'in uzun süredir devam eden iktidar arayışı.” *BBC*, 23 Nisan 2022. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61169443>
- Koç, Firdevs. “Türkiye’de Yeni Toplumsal Hareketlerin Dönüşümünde Sosyal Medyanın Rolü.” *Sùleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakùltesi Dergisi* 22,15 (2017): 1571.
- Köse, Gonca. “Toplumsal Hareketlenmede Önemli Bir Durak: Sosyal Ağlarda Dijital Aktivizm ve Dinamiklerine İlişkin Y ve Z Kuşaağının Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma.” *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 15,22 (2020): 1263.
- Kulaksızoğlu, Beklan. “Almanya’da ‘İslam Düşmanlığı Yükselişte.” *Deutsche Welle*, 14 Ekim 2010. <https://www.dw.com/tr/almanyada-i%CC%87slam->

[C3%BC%C5%9Fmanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-y%C3%BCkseli%C5%9Fte/a-6109852](https://www.ck12.org/Book:CK12-French-1-1/6109852/)

Kurtbaş, İhsan *Toplumsal Hareketler Siyasi Teori, Oluşum, Dönüşüm*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2017.

Le Bon, Gustave *Kitleler Psikolojisi*. Çev. Yunus Ender. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 1997.

Ladepeche, “Charlie Hebdo: La Caricature Qui Relance La Polémique Sur La Présidente de l’UNEF Voilée”, 25 Mayıs 2018, <https://www.ladepeche.fr/article/2018/05/25/2804716-charlie-hebdo-caricature-relance-polemique-presidente-unef-voilee.html>

Leizerov, Sagi. “Privacy Advocacy Groups Versus Intel-A Case Study of How Social Movements Are Tactically Using The Internet To Fight Corporations.” *Social Science Computer Review* 18,4 (2000): 461-483.

Lelandais, Gülçün E. “Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme.” İçinde *Yeni Toplumsal Hareketler Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet*, der. Barış Çoban, 65-67. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009.

Lockie, Stewart. “Collective Agency Non-Human Causality and Environmental Social Movements,” *Journal of Sociology* 40,1 (2004):45-46.

Marcus, Jonathan. *The National Front and French Politics: The Resistable Rise of J.M. Le Pen*. London: Mcmillan, 1995.

Marshall, Gordon *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.

Marx, Karl. “Marx ve Sivil Toplumun Aşılması,” İçinde *Sivil Toplum ve Ötesi*, der. Gülnur Acar Savran, 263-271. Ankara: Dipnot Yayınları, 2022.

Mayer, Nona. “The French National Front.” İçinde *The New Politics of the Right: neo-populist Parties and Movements in established democracies*, der. Hans George Betz ve Stefan Immerfall,63 New York: St. Martin’s Press.

- Melluci, Alberto. “Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması.” İçinde *Yeni Sosyal Hareketler*, der. Kenan Çayır, 87-94. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Melluci, Alberto. “The Symbolic Change of Contemporary Movements.” *Social Research* 4,52 (1985): 792-793.
- Moyer, Bill *Demokrasi Yapmak*. Çev. Acar Acar. İstanbul: Arı Turizm Tanıtım Yayıncılık, 2001.
- Mudde, Cas. *The Ideology of the Extreme Right*. UK: Manchester University Press, 2000.
- Mutsvario, Bruce. *Digital Activism in the Social Media Era*. Switzerland: Springer Nature, 2016.
- Narmanlıoğlu, Haldun. “İnternet Aktivizmi ve Miskin Eylemcilik Üzerine Bir Araştırma.” *Tarih Okulu Dergisi* 9,25 (2016):446.
- Neumayer, Christina ve Svensson, Jakob. “The Mobile Phone In The Street Protest: Texting, Tweeting, Tracking and Tracing, Mobile.” *Media & Communication* 2,2 (2014): 117-131.
- Nielsen, Rasmus. “Digital Politics as Usual.” İçinde *Digital Activism Decoded*, der. Mary Joyce, 185. New York: Idebata Press, 2010.
- Noelle, Elisabeth. “Der Kampf der Kulturen.” *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15 Eylül 2004. <https://www.faz.net/aktuell/politik/allensbach-studie-der-kampf-der-kulturen-1176643.html>
- NTV. “Mustafa’yı Vur Dediler, Oy Patlaması Yaptılar.” 11 Ekim 2010. https://www.ntv.com.tr/dunya/mustafayi-vur-dediler-oy-patlami-yaptilar,cf4CFD2VCKW192R_RhyLag
- Offe, Claus. “Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması.” İçinde *Yeni Sosyal Hareketler*, der. Kenan Çayır, 15-17. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Oyvind Strommen, “Caught In The Web”, *Eurozine*, 14.10. 2011. <https://www.eurozine.com/caught-in-the-web/>

- Özdemir, Özge. “Almanya seçimleri: Göç ve İslam karşıtı AfD ana muhalefet partisi mi olacak?.” *BBC*, 23 Eylül 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41368798> Erişim Tarihi: 22 Nisan 2023.
- Patton David. “The Alternative for Germany’s radicalization in historical-comparative perspective.” *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe* 25,2 (2017): 165.
- Porta, Donatella ve Diani, Mario *Social Movements an Introduction*. USA: Blackwell Publishing, 2006.
- Racism and Xenophobia in the EU Member States, Annual Report 2005, EUMC. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/103-ar05p2en.pdf
- Ricketts, Aidan. *The Activists Handbook: A Step-by-Step Guide to Participatory Democracy*. London: Zed Books, 2012.
- Rommel, Inken “We are the People. Refugee-‘Crisis,’ and the Drag-Effects of Social Habitus in German Society.” *Historical Social Research* 42,4 (2017): 137.
- Rousseau, Jean Jacques *Toplum Sözleşmesi*. Çev. Vedat Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Schradie, Jean. *The Revolution That Wasn’t: How Digital Activism Favors Conservatives*. America: Harvard University Press, 2019.
- Searle-Chatterjee, Marry. “Occupation, Biography and New Social Movements.” *The Editorial Board of The Sociological Review* 2,48 (1999): 258-271.
- Sells, Michael A ve Qureshi, Emran. “Introduction: Constructing the Muslim Enemy.” İçinde *New Crusades: Constructing the Muslim Enemy*, der. Emran Qureshi ve Michael A. Sells, New York: Columbia University Press, 2003.
- Shepard, Jon M. *Sociology*. Belmont: Cengage Learning, 2013.
- Sivitanides, Marcos. “The Era of Digital Activism.” *Conference For Information Systems Applied Research* 4,1842 (2011): 3.
- Smith, Michael F. “Activism.” İçinde *Encyclopedia of Public Relations*, der. Robert L. Heath, 6-7. ABD: Sage Publications, 2013.

- Stein, Lorenz Von *The History of The Social Movement In France 1789-1850*. New Jersey: The Bedminster Press, 1964.
- Stromquist, Nelly P. “NGOS in a New Pradigm of Civil Society.” *Current Issues in Comperative Education* 1,1 (1998): 2.
- Şentürk, Ünal. “Küresel Yeni Sosyal Hareketler ve Savaş Karşıtlığı.” *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30,1 (2006):32-34.
- Şerif, Muzaffer. *Sosyal Psikolojiye Giriş* 1. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.
- Tarrow, Sidney *Power In Movement-Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Taştekin, Fehim. “Sarı Yelekliler: 'Fransız Baharı' mı 'faşizmin ayak sesleri' mi ?” BBC, 1 Aralık 2018 (Erişim Tarihi: 21.05.2023).
- Telegraph. “Marine Le Pen: Muslims in France like Nazi Occupation.” 12 Aralık 2010. <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8197895/Marine-Le-Pen-Muslims-in-France-like-Nazi-occupation.html>
- The Annual Report on the Situation Regarding Racism and Xenophobia in the Member States of the EU, EUMC, 2006, erişim tarihi: 2.04.2023, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/10-ar06p2_en.pdf
- Tilly, Charles *Toplumsal Hareketler 1768-2004*. Çev. Orhan Düz. İstanbul: Babil Yayınları, 2008.
- Touraine, Alain *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?*. Çev. Olcay Kunal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Touraine, Alain *Modernliğin Eleştirisi*. Çev. Hülya Tufan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Touraine, Alain. “Toplumdan Toplumsal Harekete.” *İçinde Yeni Sosyal Hareketler*, der. Kenan Çayır, 31-43. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.
- Turhan, Durmuş Gökhan. “Dijital Aktivizm.” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1,26 (2017): 31.

- Türkdoğan, Orhan *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Uçkan, Özgür. “Dijital Aktivizmin Sınır Boyunda Hacktivizm: Anonymous ve RedHack Örnekleri.” İçinde *Hack Kültürü ve Hacktivizm: Yeni Bir Siyaset Biçimi, Hactivizm*, der. Yetkin Sal, Ali Rıza Keleş, 64. Ankara: Alternatif Bilişim, 2013.
- Ürkmez, Derya. “Dijital Aktivizm Olarak Sosyal Medyada Boykot Çağruları: Watsons Krizi Örneği.” *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7,1 (2020): 121.
- Vaisse, Justin. “Muslims in Europe: A Short Introduction.” *US – Europe Analysis Series* 2,1 (2008): 2.
- Vanabzadeh, Peyman *Articulated Experiences: Toward a Radical Phenomenology of Contemporary Social Movements*. Albany: State of New York Press, 2003.
- Vural, Hasan Saim. *Avrupa’da Radikal Sağın Yükselişi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Wolfreys, Jim. “An Iron Hand in a Velvet Glove: The Programme of the French Front National.” *Parliamentary Affairs*, 46, 3, (1993), 427.
- Yasser, Martin. “What the Muhammad Cartoons Portray.” *BBC*, 2 Ocak 2010. (Erişim Tarihi: 28.03.2023).
- Yegen, Ceren. “Bir Dijital Aktivizm Örneği Olarak Slacktivizm: Change Org Örneği.” *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi* 4,2 (2014):104.
- Yenal, Zafer ve Kırılı, Cengiz B. “Distopyalar ve Ütopyalar Arasında Karşı Küreselleşme Hareketleri.” *Karşı Küreselleşme Hareketleri* 1, 197 (2015): 10-17.
- Ystrommen, Oyvind. “Caught In The Web.” 14 Ekim 2011. (Erişim Tarihi: 28.03.2023).